

Zeitschrift: Igl Ischi : organ della Romania (Societat de Students Romontschs)
Herausgeber: Romania (Societat de Students Romontschs)
Band: 53 (1967)

Artikel: Tagliar seif : in vegl usit
Autor: Medell, Ursus de / Maissen, Alfons
DOI: <https://doi.org/10.5169/seals-882221>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist die Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften auf E-Periodica. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Zeitschriften und ist nicht verantwortlich für deren Inhalte. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern beziehungsweise den externen Rechteinhabern. Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen sowie auf Social Media-Kanälen oder Webseiten ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. [Mehr erfahren](#)

Conditions d'utilisation

L'ETH Library est le fournisseur des revues numérisées. Elle ne détient aucun droit d'auteur sur les revues et n'est pas responsable de leur contenu. En règle générale, les droits sont détenus par les éditeurs ou les détenteurs de droits externes. La reproduction d'images dans des publications imprimées ou en ligne ainsi que sur des canaux de médias sociaux ou des sites web n'est autorisée qu'avec l'accord préalable des détenteurs des droits. [En savoir plus](#)

Terms of use

The ETH Library is the provider of the digitised journals. It does not own any copyrights to the journals and is not responsible for their content. The rights usually lie with the publishers or the external rights holders. Publishing images in print and online publications, as well as on social media channels or websites, is only permitted with the prior consent of the rights holders. [Find out more](#)

Download PDF: 05.01.2026

ETH-Bibliothek Zürich, E-Periodica, <https://www.e-periodica.ch>

TAGLIAR SEIF

In vegl usit

Risdada culturala episodala dedicata
alla giuventetgna romontscha

D'URSUS DE MEDELL

Lavur edida, commentada ed annotada da

ALFONS MAISSEN

Entruidament alla risdada culturala de Ursus de Medéll

Da Alfons Maissen

La presenta lavur: *Tagliar seif* da Ursus de Medéll, ei vegnida consignada avon pli ch'in decenni al redactur hodiern digl Ischi per investa e per eventuala publicaziun. Il voluminus manuscret era gia cursaus ditg avon tras plirs mauns e surviu, muort genuin cuntegn ed interessanta terminologia, al Diczionari Romontsch Grischun ed ad autras instituziuns. Il text representa en plirs risguards problematica. Ei stueva vegnir anflau, ensemen cugl autur, in'andanta moda e metoda de publicaziun.

Il manuscret ei vegnius repassaus e copiaus pliras gadas. La structura linguistica caschunava sin mintga pagina in niev patertgar: legns lexicologics, stilistics, ortografics. Il text astgava vegnir manischaus mo cun prudientscha, demai de lungatg litterari impregnaus dall'expressiun e dal lungatg della vallada. La reha annotaziun al pei dellas paginas ha pariu a nus cun mintga nova lectura pli necessaria per la buna capientscha della lavur. Ella ei vegnida fatga en collaboraziun cugl autur. Aggiuntas bibliograficas han mo muntada secundaria ed orientativa.

Ils impuls a questa lavur ha dau a siu temps prof. dr. Guglielm Gadola. El ha intimau Ursus de Medéll, sribent popular medelin, de rimnar ils nums locals romontschs ella Val Medel, cunzun quels della rampa 'Sid' dil Lucmagn. Quels eran existents da tschentanners, era en viarva romontscha, mo per part curdai pli tard en mes'emblidonza. Vu-lend igl autur surdar la lavur giavischada a prof. Gadola, ha lez giu rispundiu: «Grondius material, denton rauba memia schetga! Quests interessants plaids sblucs ston survegnir veta, ston vegnir zugliai en in'acziun, survegnir fuorma de novella culturala!»

Quei era pli gleiti detg che fatg! Il baghetg eregius era mo de righel niu, senza tegn e maula e darschuns. Cavalets, forschs e cruschs, travers, buocs e costas stuevan vegnir mirai en e pluminai o! Prof. Gadola, da gliez temps redactur digl Ischi, veva giu detg: «Fai mir cun tgei maula che para e plai; la crapp' e carpella rimnada, e la preit-righel: ein de granit e de lenn serrau. Tut la veglia tradiziun che Ti has surpriu da tes perdavons e vivificau en Tiu contuorn, rimna e noda e siara viaden el baghetg. Quei silmeins va buca pli en emblidonza!» Questa cunzina gadoliana ha mess igl autur de questa lavur sil ver pantun!

Fuorma definitiva survegn la lavur: *Tagliar seif*, igl onn 1947 el spital s. Giusep a Glion, pia exact avon 20 onns. Sco reconvaescent ha igl autur giu caschun e talien a Glion d'observar e de studegiar tips e characters de siu contuorn. Questas impressiuns ein buca stadas senza influenza per la formaziun de pliras persunas pli centralas sco *Saturnin*, il *gerau de spenda* etc.

Il tetel specific de *Tagliar seif* per ina combinaziun de lavurs el senn generic, perschuada buca ad in'emprema lectura superficiale. Il tagliar seif sco tal stat strusch el center dellas acziuns. Pli baul denton saltava

l'entira mezca, la hilaritad, las troccas, las tuccas e risdadas entuorn la culminaziun dil tagliar seif de tempra tradizionala. Questa lavur cul resultat: il seif culau, las garflaunas, il puschegn e la raspada d'envidai dil contuorn, includeva en siu esser fastitgs de lavur cumina e de hilaritad nunlimitada.

Era il vast e circumstanzius viadi dils dus giuvenis Grischuns a Vannescha siglienta quasi il rom della historia. Mo era questa part ha connex cugl andament dell'acziun e mantegn relaziuns culla patria.

Igl autur ha buca breigia d'anflar ella reha tradiziun medelina usits e schabetgs adattai per exequir il giavisch de prof. Gadola: umens fermezia e curaschus dil passau cun lur bravuras, famiglias de renum historic che passan, veglias tradiziuns, la lavur primitiva, purs e signurs de buna posa e privilegis che semischeidan en duida distanza cul cumin pievel, cun la misergia che secontrasta en harmonia ed acceptada dependenza. La cultira e natira scarsa sforza l'emigraziun de members de famiglias grondas e senza beins terresters en tiara. Ella lavur communala s'entaupan adina puspei reh e pauper; en usits e fiastas s'augmentan contacts plascheivels. Questa tempra vegn carschentada culla descripziun de lavurs primitivas dil muliner, dil talper, dil caluster. Els tuts vivan dalla liberalitad dils beinstonts e beinvulents. En cant e musica, ellas risdadas sur striegn e sur la traplada e mazzacrada dil davos uors ella Val Medel, el famus giug de troccas calan per gronds muments tuttas distincziuns humanas, s'uliveschan tuttas differenzas.

*

Il lungatg applicaus en questa lavur ei popular-constructiv. D'ina vart in autur plantaus cun omisdus peis ella tradiziun, da l'autra scolaus e dominè de construcziuns variadas, de peisa e patratg. Dasperas untgidas idiomaticas tut a dubel, terms e fraseologia speciala. Ella premura de tala sintesa s'igniva tscheu e leu interessanta malgengliadad. Tgei deletg purschess ina tala lavur en pura viarva medelina!

Il text de *Tagliar seif* ei per part grevs, d'expressiun per tocs stgira, simbolica, lignusa. Tals tschancuns s'alternan cun lectura discursiva aviarta, plascheivla, concreta.

Il dialog travestius en moda sarcastico spassusa, restrenschend l'entelgientscha mo per ils pli cudischi dil contuorn, fagend allusiuns capidas mo d'entgins pli intims, cudizzond el medem temps ils ulteriurs cun viarva mo miez exprimida, vala per moda e caratteristica tipica per il carstgaun della muntogna. Sper la part zuppada e lignusa, vulida aschia dagl autur, porscha *Tagliar seif* secapescha nundumbrevlas concretisaziuns, menziuns d'uaffens e de lur diever, d'indrezs, de tempradiras inschignusas de nos perdavons. Mo era questas parts concretas porschan problems detgadiravunda. Indrezs ed uaffens primitivs ein grevs de capir en lur funcziuns, gest per motiv de lur sempladad.

La conversaziun zuppada per tiarzas persunas, ironica: per tshels! — ei remarcada era en: *Ils Cavacristallas*, da P. Flurin Maissen, p. 48/49, remarcablada observada ella conversaziun culs sempels mistergners. Medema maniera de s'exprimer en dialog entupein nus el diari dil vegl cavacrappa Gion Antoni Hitz de Rueras en: *Per crappa massel jeu bugen*, che compara en Ischi 54, 1968. Il muntagnard sa seconversar uras alla liunga senza che il tierz e quart en cumpignia possi traso suandar sufficientamein il senn della tshontscha. Quei tshettabiget cul patratg sa sesclarir d'in mument a l'auter per schar prender il discuors e dialog fuormas normalas.

Expriman buca era biaras de nossas canzuns popularas en medema moda zuppada e camuflada lur patrags e sentiments. Che il giug de troccas ha scaffiu mo sin territori romontsch in'atgna ed impurtonta terminologia e fraseologia camuflonta per arver, zuppar e serrar ils misteris potenzials dil giug, ei bein remarcabel. La stiva de filar, las spatlunzas, las seradas de tentadas si prada, ils ménders cun lur tshontscha stgira e cudizzonta siper l'escha stiva dellas mattauns: tut para ded ir ella medema direcziun.

*

Igl autor insista che sia lavur vegni publicada entir' ed entratga! Nus entrein en quest liug buca ella problematica linguistica. Igl autor giavischa che il plaid seif: 'Unschlitt', 'Talg' vegni differenziaus dall'expressiun seiv: 'Zaun', 'Hag'.

TAGLIAR SEIF

Risdada ord la tiara dellas 150 valladas

MOTTO: Sclavina buca l'unitad!
La vala pli che facultad.

1. A VITG

Eveniments de natira sco quei ch'els succedan ozildi sin gl'entir mund, ein deplorablamein predestinai de far fin per adina, e quei senza remischun, cun beinenqualin dils tscheu e leu aunc existents usus vegls, isonzas popularas, artadas dals antenats e semantenidas da tschentaners enneu enamiez nies pievel muntagnard alpin.

Alla fin dils dus decennis ual suenter l'uiara mundiala dils onns 14—18, reviva ina tala digren danovamein tochen si els uclauns ed uclivas dellas spundas suleglivas de Sutsassiala.¹ Manifestaziuns folcloristicas de nies pievel semeglian beinduras mo pli ad ina brausla brinzletta, alla quala igl ieli ei seconsumaus e barschaus vi, ad ina flomma brausla ch'ei sil precint de stizzar ora per tuts temps. Aschi vicendeivels e statteivels sco quei che isonzas parevan ded esser a sias uras d'avon onns, usits sebasonts sil tschep dil giudezi,² de render survetsch per survetsch, ei tut sco mi para gia surviviù. Relaziuns ed ideas modernas en caussa survetscheivladad vicendeivla en fatgs d'economia purila, — cun tendenza pli u meins egoistica, ein savens ils

¹ **Sutsassiala:** En quest cass manegiau surtut la vischnaunca de Breil, en special Dardin/Capeder, loghens che conservavan avon 70—80 onns interessants usits, oz sin svanir.

² **Usits sebasonts sil tschep dil giudezi:** Usits bein fundai. Sebasonts sin principis fundamentals. Salvond questa basa, fuss la digren dils usits, che stevan en stretg connex culla veta comunabla e sociabla, buca penetrada en nossa muntogna cun tala forza!

sgurdins e cavafossas als ligioms e darschuns che uneschan las diversas famiglias e cuminonzas en vischnauncas e fracziuns, valladas e vischinadis, uclauns ed uclivas.

Cul medem pass e sbargat che usits vegls peglian digren e van da rendiu, svaneschan pasch e concordià denter vischins e parents, denter avdonts e cussadents. La plipart dils usits de nos vegls havevan per coc ed intent ina intacta forza morala, etica e culturala che operava sc'ina rascha nunremplazzabla. Ei sedi perquei cun raschun:

*Carezia anfla savens la via
tras gl'inschign della cuschina. —
Perinadad ed unitad
ein gronda facultad.*

En connex seigi cheu menzionau: Nossas perdanonzas, il past de nozzas, la marena de batten, il puschegn de bara.³ Buca d'emblidar d'aschunscher il gentar dellas quater fiastas che vegneva offerius dals rev. Sur plevons alla ludeivla suprastanza communal, ina servitut obligata dals vegls, denton ussa dismessa ual dapertut.

Sa con ditg las empremas isonzas sisura menzionadas pon aunc redember e semantener? Tier beinenqualina stuess ins tscheu e leu gia uss constatar, ch'ellas seigien taccadas e fetschien gia part d'ina certa tuberculosa, che savess haver per consequenza ina nunspetgada e mai prevedida mort anetga.

En tala maniera vai, sche buca gia iu, cun in auter vegl usit che prendeva per ordinari sia entschatta entuorn Sontgaclau e cuzzava, sch'ei tunscheva propi ditg, tochen sogn Bistgaun.

³ **Il puschegn de bara:** Ei buca de scumbigliar cun il past de bara suenter las funcziuns de bara digl avonmiezdì, aunc adina usitaus. Il puschegn de bara veva liug la notg, suenter il vegliar dil miert ed igl urar per ils morts. Tiels barets vegneva darar dau puschegn, essend ch'ils cantadurs e cantaduras calavan de cantar allas 10 h. Ei se-tractava de spirontamein giuventetgna. — En tiaras jastras, restadas fermas en tradiziuns, vegnan quests usits de bara, era dils barets, conservai en moda interessantissima: Mexico, America dil sid, Balcan etc. — Pareglia en connex lavurs de P. Iso Müller, Felici Maissen, Guglielm Gadola, Alfons Maissen, P. N. Curti.

El seclamava *Tagliar seif*,⁴ e presumava la beinstonza surtut de mistrals, assistents e scarvons, de geraus, ugaus e statalters, sco era d'in u l'auter singul purun, als quals ei selubeva de mazzar ultra dil grass engarschaun aunc in armaul d'entgins quintals peisa carn.⁵

Quei fuvan las mezcas che devan lavur. Gl'agid gratuit da vart dils vischins, cumpars e cumars, secapeva da sesez per ovra d'onur. La lavur principala, pli grev'e stentusa fagevan mo ils paucs duront il di ora.

Mazzar igl armal e giu cun la pial, fuvan sulettamein certins habels de far. Malgrad la lavur che s'avanzava pulit, tscher-cav'ins bein asper d'allarmar per cuort momentin las forzas enzaco disponiblas e zun survidas, per trer il biestgun avon porta clavau e per pender si quel, ault vid dus lenns de tetgal.

Resgiar e stigliar, prender or il dadens, gliez mava pli tgunsch. Cun tgei slonsch e buca pauc quet barhava quel tal che saveva sefar vid il tap, manizzond cun bein mulada mazzaduire,⁶ ni mo cun ina banera, las differentas purziuns che formavan la pasta schi deliziusa per far las ligiongias culs nums divergents e stumis svarionts.

⁴ **Tagliar seif:** Ursus de Medéll, nies autur, ha fatg part nundumbrevilas gadas alla lavur de *Tagliar seif* en atgna mezca de casa. Mo el ha era giu caschun de perseguitar las lavurs referentas ed igl entir usit en sia vischinonza ed ordeifer siu vitg e sia vallada.

⁵ **Armaul d'entgins quintals peisa carn:** En contrast cun la relativa beinstonza de famiglias noblas e de honors, stevan ils biars paupers. La voluntad de gidar, de sustener quels ei denton adina stada allerta, pli u meins. Ils purs mesauns sereunevan en plirs per dumignar ina mezca gronda cun dasperas in engarschaun perin.

⁶ **Tap e mazzaduire:** Tap, cuschetta adattada, meglier che de stgein ord larissh, tscherscher, fraissen u ruver, magari tschentada sin treis combas de clavella. Il tap semeglia la mazza, la quala ins drova era per manizzar carn culla mazzaduire, manizzaduire u era manizzadera. La mazzaduire sa era haver la fuorma d'in fintschel primitiv. En general sedistinguan 2 fuormas: a) ina ovala cun fuorma de mesaglina, cun ina u pliras nezzas parallelas e dus manteners de nuv verticalmein piazzai, semeglient allas manizzaduires pintgas de stigliar tschaguolas, tschaghigliuns etc.; b) fuorma liunga cun tagliom de sigir lada, pareglionts ad in cunti d'in tagliaflux alla veglia. Muncavan las suranumnadas mazzaduires, vegneva duvrau ina pintga sigir cun tagl lad, ina biela u manera.

La lavur essenziala prendeva per regola pér lu si'entschatta, sefagend sera. Ins haveva finiu cul struclar e serrar ligiongias, tratg en teigia als spinals e vestgir ils manetschs,⁷ ensalau la carn e spetgava sin tscheina, per silsuent, rinforzaus e fortificaus dalla stupenta suppa e talgiunas carn grossa, saver semetter cun novas forzas vid la lavur suandonta. Sin quella fuvan biars che spetgavan cun ardiment e curascha.

*

Duront il gentar che gustava a tuts bein asper e senza far d'envidar, ordein'il patrun della casa alla troplada de buobs, che seseva giudem davos meisa e secattinava beinduras pervia d'ina buccada pli gronda cul miez tozzel mattatschas, de visar si Canal ed o Crestas, vi Vigliuz e giu Mulin, o Curtin, vi Plaunca e si Runtget, ch'ins duessi vegnir staser'a Mascengia per tagliar seif. Quei fuv'aura pils ménders.⁸ — «Vus gronds, veis capiu? Fei quei empau pulit. Fei not d'envidar e schei a scadin, il bab laschi supplicar de vegnir stedi tuts vi canossa a tagliar seif. — Vus pigns, meis giu Mulin, e ti Curdin vas o Curtin. La Mengia Turtè lai saver gl'aug Gion Michel de Casutt ed il cumpar Tieni Marcel vi Vigliuz. Teni tut bein endamen: vi Canal: il Severin e Paul Giustin dueien lu buca muncar, o Crestas: Gieri Briec e Giachen Bagliaffa. Ins sto cert haver zatgi che sa far ira la gnaffa. Giu Mulin secapescha il Saturnin. Vi Runtget Tschamun vischlè. O Curtin: Giosch de Faustin, vi

⁷ **Struclar e serrar ligiongias:** Il polisch va giu el tgiern e smacca tras la carn el begl, lu cun polisch e muossadet ina struclada el toc begl empleniu e stuschada anavon, ton che la massa empleina il begl. — Tratg en teigi'als spinals e vestgir ils manetschs: surtrer questas carns specialas cun beglia largia. Ei setracta denter auter de: funs vacca, scufla piertg e della beglia zun largia che sequalifichescha buc per far ligiongias muort il schigiar ora.

⁸ **Quei fuv'aura pils ménders:** Vevan puspei ina delias caschuns de s'entupar cullas mattauns. Pertras tut la lavur sur dil Tagliarseif, sesprova igl autur, Ursus de Medèll, de tschentar viaden ils nums locals romontschs della Val Medel, della Val Brein etc. Sulet ils nums Canal e Crestas, ein empristai da Breil, demai bunas denominaziuns per siu diever.

Plaunca Rest della Braunca. Envidei lu tuts, buc in dei muncar. Ils principals vai jeu numnau.⁹

Quella missiun ha'l bab buca stuiu surdar duas ga als mat-tatschs. Il Testa pign e Gion carin, dus rodli che mavan aunc buca a scola, cuoran denvia giu encunter Mulin, grend: «*Tagliar seif, tagliar seif!*» En in bardegl¹⁰ saveva tut il vitg che zera fussi de tagliar seif en casa de *Sten Curdin De Cabeeli*. Quei savess dar ina sera empau endretg, scutinan dus menders ch'eran gest confruntai ensemen a mesa via: «Oz schir'il taglia-lenn avon mesanotg.¹¹ Suentar mesanotg sault'il bagat¹² dil bi e dil bein. Caputs¹³ de ventgasis tucc'ei de pagar, ei stroclan il quattrin

⁹ Ils numns de persunas ein en general quels della Vallada, per part empristai dalla historia locala, magari modificai ord purgameinas. Giachen Bigliaffa p. ex. oriundamein de Vrin.

¹⁰ **Sten Curdin de Cabeeli:** El ei ina persuna della pli gronda stema e valur en vallada. El representa il tip de famiglia de muntada e de certa noblezia. Saturnin, tatta Cunigunda e Rosa Maria ein de medema posa solida e gesta.

¹¹ **Oz schir'il taglia-lenn avon mesanotg:** Schirar ha en quest liug de far nuot cun: schirar vi, marvlentar, expressiun che dess era en quest liug in cert senn, demai ch'il seif persul semarvlenta veramein. Cheu setract'ei d'in emprest talian ni franzos el senn de girare, girelle: menar en fuorma de firliforli, ni d'in taglia che saulta zurnaus sigl ur. «Schirar», cun pronunzia sonora digl sch, fuss ton sco turiclar il turichel (Kreisel). Pareglia era: schirella, schirondella per 'Flaschenzug', girar, giunscher, schunscher. — Schlingias e tocca seif vegnan tagliai en buccadas e messas dafertontier els tagliors-lenn ni de metal. Tgi ch'ei mintgamai il pli sperts el manizzar in de quels, betta il cuntegn el priel e schira silsuentar il taglia sco enzenna de puspei haver liquidau ina purziun. Schirar il taglia vul dir: far ir quel en rocla sidretg, seigi el de metal u de lenn, entochen ch'el sederscha. El senn real de quest usit: mirar tgeinin hagi tagliau il pli spert siu taglia lenn plein seif e svidau giu quel el priel. Quei vegn strusch a reussir il pli spert al talpè ed al caluster. Pli versaus fuvan igl ugau de spenda ed ils giuvnots.

¹² **Suentar mesanotg sault'il bagat dil bi e dil bein:** Entochen mesanotg stuess tut il seif esser tagliaus e bess els preuls. Suentar munglass ins saver entscheiver cullas troccas. Il bagat ei ina impurtonta ed interessanta figura el giug de troccas.

¹³ **Caputs de ventgasis tucc'ei de pagar:** Restar en in giug senza in soli steh. Condizionescha la sbursada dils 26 raps per buca haver contonschiu silmeins la limita media! — Mira nota 154.

per spargnar il flurin!¹⁴ Stai bein, sin sever! Tgau, Severin!» —

Tatta Cunigunda de Cabadrutt compara sin esch-casa e cloma anavos Camiu: «Teidla in mument, ti dis suenter scola tut discus a signur scolast, ch'el fussi envidaus en questa sera tier nus a tscheina. Suenter tscheina savessi el sediscuorer empau culs umens che taglian seif. Demai ch'el ei jasters ed enconuscha buca nos vegls usits, fas not e dis che nus havessien fetg per mal sch'el muncassi. Quei astgassi sut neginas circumstanziass d'aventar. Has capiu. Seigies pulits, bravs duront scola e lu eis ei segir ch'el vegn buca a muncar.»¹⁵

Cunigunda semeina entuorn ed entrescha en cuschina. Oz suentermiezdi diregi'ella, sco la pli veglia en casa de Sten Curdin, la barca della mezca de casa. Tgi era ina persuna pli experimentada ch'ella? Duront in miez tschentaner fuv'ella stada mumma de casa e versada casarina, en la roda de filar, en tschaler ed en cuschina. Ussa pudev'ella cun la megliera bunaveglia buca pli. — Mo il di della mezca gronda fuv'ella il spért activ e speditiv, ch'empalava e dirigeva las lavurs.

Tut en siu liug; buc ina caussa havess ins stui encurir duas ga. Vischala restegiada, curtès d'ureglia, pli gronds e pli pigns, la bignera d'ensalar bein plazzada en tschaler, il tap de manizzar, restegiaus a mesa stiva, ina entira maseina corns-vacca de

¹⁴ **Ei stroclan il quattrin per spargnar il flurin:** Specias de muneidas de pli baul. Ei stroclan il rap per spargnar il franc! Quels plaids expriman pli profundamein: dar neu adina mo la muneida la pli pintga, il ded in e dus raps — buca il de tschun ni de diesch u vegn. Vegnir cul de miez ed in franc, gliez daventa pér egl extrem basegns. Stuer brattar ora in tal, scumiar en muneida pli pintga, vess perfin saviu caschunar larmas. Scumiau ei miez smesau! — Muneida veglia: quattrin 1 rp, rizzer 3 rp, heller 8 rp, baz 11½ rp, il rentsch vegneva quintaus ni scumiaus cun 15 bazs, 1 rentsch = 1.70 frs, 1 baz = 11,5 cts: $15 \times 11,5 = 1,725$ frs. Vide F. Pieth, Münzgeld in alt Fry Raetien.

¹⁵ **Tatta Cunigunda** de Cabadrutt, mumma de Curdin de Cabeeli, vul dispetamein era schar envidar il scolast a tagliar seif. Ins cartess che ina tala invitaziun stuess vegnir fatga dalla tatta sezza. Mo quei ei tuttavia buca il cass. Questa honor vegneva surschada ad in scolar u scolara, fegl u feglia dil patrun della mezca de casa. — Reminiscenza digl autur ord il temps de scolast a Dardin, nua ch'el ei vegnius envidaus a Capeder a tagliar seif dalla medema famiglia sco in decenni pli tard igl editur de questa lavur.

tuttas mesiras e dimensiuns tenor la grossezia della beglia, semtgai per far las ligiongias.¹⁶

Migliaccadas carns cotschna e biala, narunchels e dir, carn-piertg e sunscha, tut che passa la tortura dil tap sut las malurdadas fridas della mazzadaira. Curtès s'emplunan, auters sesvidan. La tatta repassa vischi per vischi e fa la controlla de scadina purziun.¹⁷

«Uss tscheu cun cungiment!» — En broccas, cups e barcagls eran semtgadas las specerias d'agl e tschaguola, peiver miult, tgaus neghel e curetg. En duas scadiolas de tiaracotga, fabricadas dal scatlè Vigeli Duriet de Bugnei, sesanflava ina pugnada flucs de jarvas brinas e de feglia d'arbagia. L'autra era tgemblada filisté cun borlas geneivra. Ch'ina murteriala plein sal paradava sco mistral amiez quellas mistiras de cungiments secapeva da sesez.¹⁸

Il reparter quels savurus cungiments sin las diversas purziuns de ligiongias, fuva il misteri che deva mur e savur a quei che mava tral maun della tatta.

Per oz uss avunda! Co ei va lu tier zera de tagliar seif suenter tscheina, stueis aunc star empau en marveglias. Buca mintgin possedeva las costas de far ina semeglionta mezca de casa. Quei fuva per ordinari mo la preferenza de famiglias beinston-tas. Da quellas dev'ei en nos vitgs muntagnards mo paucas e lur tgaus-casa havevan aschamein fadigliau lur facultad egl jester. — Il preziau lectur ei envidaus de perseguitar el capetel suandont co dus inschignus e curaschus giuvens bandunan la Val medelina e van viado el mund, tochen viagiu allas rivas de Vaniescha silla tscherca dil paun de mintgadi. —

¹⁶ **Ina entira maseina corns-vacca:** Corns-vacca fermai en ina curegia ni corda sco quei ch'ins fageva cun las stialas de latg e las teslas. Mira nota 7 e 61.

¹⁷ **La tatta fa controlla de scadina purziun:** Buca tuts che staglian ein experts avunda per zavarar endretg. Cunigunda sa co ella vul disponer specias e qualitäts de carn per las differentas specias de ligiongias etc.

¹⁸ **Murteriala plein sal; mistiras de cungiments:** Tgi che ha giu caschun d'esser survius cun pliras specias de ligiongias en casa purila de tradiziun, ha buca mo saviu far stem dellas differentas grossezias e colurs d'andutgels e de ligiongias specerisadas e cungidas, mobein era de gusts tut aparti e complicai, forzs e pli migeivels. Tgi sa imaginar tut ils differentis misteris de mistiras? —

2. SIN VIADI SUENTER IL PAUN QUOTIDIAN

El trianghel della fatschada d'ina frontala casatscha brina, barschada si dal sulegl e blihida dalla misla de plievgia e cufla, sfraccada empau a mun dalla peisa dils onns e dil buordi de nevadas de passa dus tschentaners che han empruau siu fundament e resistenza, paradescha l'annada 1701.¹⁹ In'annada de grond'impurtonza pil vegl stadi dellas Treis Ligias en Rezia sco per manteniment della Republica retica. Il temps dellas lutgas e burasclas internas grischunas fuva vargaus. Mo las blessuras caschunadas da mintga vart, furavan bravamein sut cozza sco mai. La burnida cuava ed in pign suffel dagl exterior levantava las flommas tier in maiseudi arsament politic.

Maun en maun culs embrugls interns associavan rabantschas e carplinas externas denter potentats e regenters europeics che savevan malgrad sefar valer sin territori grischun l'ierta il transit dils pass alpins. La carplina concernent l'ierta della cruna spagnola denter Franzos ed Austriacs ha leventau suffels de favugn en la Rezia.

La scrotta dispiteivla fuva il Ducat de Milaun che formava la clav per ils pass alpins grischuns.

Vitals interess de quels fils commerciants da miezdi a mesanotg havevan schi bein la Republica de Sogn Marc a Venezia sco la Casa imperiala austriaca. Ils Venezians stavan en mongia culs Franzos ed odiavan Austriacs e Spagnols sco'l fiug la puorla. Confruntan quels per sbagli memia datier in da l'auter, ei gnanc il giavel patrums suls canuns.

Dapi 1706 stava la Republica veneziana en intimas relaziuns politicas cul stadi dellas Treis Ligias. Quella alianza ei vegnida renovada a d a d o per treis ga vegn onns ed ha giu sias bunas e schliatas consequenzas. Aschiditg che flussiavan regularmein dublonas venezianas, tunava la musica pulit. Dev'ei automatica-mein denteren ina nunprevedida pausa, selsuccavan ils ligioms ed il tact sesperdeva e mava pei ziep, tunond denteren il tun

¹⁹ Il casament cun nuegl e clavau (Hofstatt) MASCRENGIA sesanflava si Pardé su (s. Roc). Oz ein leu dus clavaus, in de lenn, l'auter de crap. Dasperas, spel stradun, ina casa nova. Il baghetg sil sulom casa ei situaus giusum in greppet. Survesta giu sin la via veglia.

faulsin dils planchils de Milaun²⁰ che fagevan la lutga plaunsiu e plaunet e francavan ton pli segir Ducat e transit alpin tras la tiara dellas 150 valladas ch'eran en mauns austriacs.

Las relaziuns politicas enten las qualas il stadi dellas Treis Ligias ei muort rivalitad e partidas secomplicaus viaden entras seschar unscher da muneidas jastras, ruinavan la tiara pli e pli fetg. Il smac cun l'Austria che seclamava «Contract dil Passport» dal 1707 ed approbaus il mars dil medem onn dallas vischnauncas e dertgir'aultas, ei staus ina catastrofa per nossa Rezia.²¹

Il transit alpin davart guerriers ed armadas hostilas, accumulignaus da bargada vagabundonta, ha purtau en bia valladas ruin'e sgurdin. Flurents vitgs ein spogliai, uclauns arsentai, ils ers destrui ed ils praus tschappitschai.²² Tgei che nescha ord tal operar sa mintgin lignar! — Pupira en casa, — fomaz en nuegl, — mortoris els vitgs senza fin e paregl, — discletg cun il muvel, — mudergem e carpem! Migiurs e puraglia consequentamein tras pupir'e sventira, sin gassa tschentada.

Mo quels ch'ei restai favori dalla sort, ein sin costas ded auters s'enrihi pulit, cumandavan las fiastas en fracziuns e vischnaunca, regitavan cumins e repartevan pulit, tenor cunvegnientscha mandats ed uffecis en Valtellina, la cucagna dil «flurin» e dil sbuserau «vuclin».

Certins encurevan cun raffinata finamira de reconstruir e francar sil vegl territori, bugnaus cul saung dils herox e fervents urregiaders dell'artada democrazia, ina nova perversa dinastia de famiglia che dueva s'artar d'ina generaziun a l'autra.

Ad in reussescha quei rampin pulit. Ad auters smardeglian ils libers vischins empaglia la scala,²³ ch'ei deva farcaglia e mava

²⁰ **Dublonas venezianas e planchils de Milaun:** Veglias muneidas dellas duas republicas. Mira era notas 14, 20, 28.

²¹ **Contract dil Passport:** Mira P. C. Planta, Fr. Pieth, Bündner Geschichte, E. Camenisch: Die Reformation in Graubünden, A. Pfister, Jörg Jenatsch, Bündnerwirren.

²² **Tschappitschar:** Sper zappitschar (zappa), influenzau da tschappa, pei grond, calzer nausch, grond e maltschec, era scarfins maltschecs.

²³ **Smardigliar la scala:** Manegiau la scala culs divers scalems per sefar e sesalzar en carriera.

aschia a miez e mursilas.²⁴ Da cheu derivavan las perfetgas tumplentgas e malvuglidas tempiastas che succedevan sin cumins e vischnauncas en scadina vallada.

Ch'il tussegau ieli digl odi e della rivalitad prendi buca digren, havevan ins snueivel quita e gidava tenor meglier saver e puder cun migliacs de dublonas e zugls de ducatas en fuorma de considerablas pensiuns. Secapescha che talas anflavan senz'auter la via en la mai plena 'pial-gat'²⁵ dils magnats e potentats, mo mai en la platta 'scufla-piertg'²⁶ dil pauper puret. La suna²⁷ tiel giug cuschentava il tgular dellas rodas. Conseguenza? Regeva malaveglia, carplin'e rizraz, ils veiseivels fretgs dils quatrins e dils bazs.²⁸

Ch'ei unfisava al pauper sbluccau de star en la tiara e trer la capiala avon mintga pal, fuva capeivel. Ch'il mund fussi gronds e las tiaras fritgeivlas, havev'ins udiu dals vegls perdavons. Perquei secusseglan in di plirs mats de far il fagot e de bandunar la vallada, serendend sur il cuolm encunter miezdi, tschercond la fortuna en la planira taliana, allas rivas della mar mediterrana.

Il marcau dellas lagunas cul dom de Sogn Marc, la capitala della Republica veneziana, fuva la metropola che haveva tont'attracziun per beinenqual svegliau mat grischun che leva tras activitad e premura vegnir sin ina frastga verda.

*

Tgei resda l'annada 1701? — A tgi udeva quei casament cun grundas e tetgals turniclai ed intagliai en fuorma de tgaus de draguns? Ei fuva la casa oriunda dils de Mascengia, — veritabels descedents dils libers valesans, secasai a Val Darvaun, sper la via romana imperiala. Lur antenats versai en cavar argien e cristallas, dal temps ch'ins explotava las minas

²⁴ **Ir a miez e mursialas:** Per: a manez a marsialas.

²⁵ **Pial-gat:** La buorsa dils rehs, de marcadonts de vaglia. Las pials-gat vegnevan impizzadas. Aschia restava la pellegna ferma, tarlischonta de furschar cul pegl.

²⁶ **Scufla-piertg:** Material per la buorsa dil mesaun e pauper.

²⁷ **La suna:** Il tunar cudizzont dils daners carschentava il tgular dellas rodas politicas. Musica della signuria.

²⁸ **Quatrins e bazs:** Cheu semplamein per daners; pli tard: francs e raps. Mira nota 14, 20: rentschs e rizzers etc.

medelinas al Sfrac, a Giondatscha ed en Val Cristallina,²⁹ gudevan tschentaners neu protecziun e favur della casa e convent sogn Placi e sogn Sigisbert. Ils Prencis-avats Gion de Glion e Pieder de Pultengia havevan tschentaun en els sco migiurs claustrals a Cascharauns,³⁰ ni era Cantinauna numnada. (Oz Catinauns dator Fuorns). Ei fuva l'emprema pli gronda possessiun abaziala spel passagi alpin dil Lucmagn.³¹

Il baghetg d'economia, ina construcziun massiva aunc oz gudeivla, che possedeava avon strusch 50 onns ina porta-fier sco entrada secundara, secatta amiez il schischom agricol. La casa migiuriala, plazzada osum la Val Cantinauna, sin il crest, haveva pli la fuorma d'ina castellanza u villa rustica (tuoretta). Immensa miraglia, ch'ei vegnida excavada ord siu fundament cun caschun della creaziun dil niev bufatg eregiu baghetg crap, lai concluder ch'ella surveva per cass de basegns aschizun per fortezia che dominava il transit sut la Val Catinauns vidaneu. Cun cavar fundament pil baghetg oz existent sil medem sulom, ein ins arrivaus giu sils mirs primitivs de quei casament, miragliuna veglia e ferma, en la quala sesanflavan graschlas remas³² de dus peis altezia (ca. 60—66 cm aultas), atras las qualas ins havess struschamein dumignau in bien gat. Quellas remas sesurvevan per fenestras e sclarevan empau tschalers e zulers satrai en la tiara, sco tier veglias tuors.³³

²⁹ **Mascrengia**, Val Darvaun, Sfrac, Giondatscha e Val Cristallina. Mira carta: Schweiz. Alpenposten: Lukmanier (Disentis — Olivone — Acquarossa 1 : 750 000), herausgegeben von der Generaldirektion PTT 1948. — **Val surda** (méttà) denter Campra e Piera. — **Selva setga**, uaul de schiembers e tieua visavi Acquacalda, dretg dil Breno.

³⁰ **Cascharauns**, oz Cascharauls: num per il Pez e l'alp Cazirauns.

³¹ **Mira**: Jahrbuch des Schweizer Alpenclubs, Jahrgänge 1907/1910—1922. Bündner Berg- und Passnamen vor dem 18. Jahrhundert, von A. Weber. Bern. Joh. Jakob Scheuchzer 1671—1733. Ebel W. Derichsweiler, Führer durch das Medelser Gebirge 1910 etc., Gilg Tschudy, Tal Medels, Campell 1571, Valles Maedela pagusque, Gatscret, 1716, E. Sprecher 1781. En maniera difamonta M. Th. Bourit de Genevra. Consulta era Cronica Medelina da Urs de Medéll (Gas. Rom. dal fevrer tochen zercladur 1968: Nomenclatura dils Pezs 1968.

³² **Remas**: per s d r e m a s , s g r e m a s , Schiesscharte.

³³ **Mira**: Ursus de Medéll: Cronica medelina, partenent: Baghetg d'economia. Mira Annalas 1961, Il Lucmagn en vesta culturala, tenor ina emissiun radiofonica ensemen cun A. Maissen.

En in cantun dil fundament ei vegniu anflau ina furnaischa en fuorma taliana, cun in grond quantum de cotgla, ferradira ed ossa, in fatg che lai concluder ina destrucziun tras fiug ed incendi.

Il casament ei oz daditg destruius. Restau ei soli vid siu sulom e miraglia barschada enqual détga e versiun de spérts e barlot. Silsuenter ei pli tard vegniu construïu denter la miraglia restada in baghetgatsch de lenn, nua che la biestga vegnevi strienada e savens anflavan ils perveseders el baghetg nausch la damaun dus biestgs en la medema cadeina, che sesanflavan sin differentas punts. Ni ch'ins cattavi ad agur, s'avischinond a quel, las vaccas che catschavien ils tgaus tras las orvas della preit en moda disfigurada cun tarmenta cornuna, — egl's sco draguns e buccunas che spidavien fiug. Mav'il perveseder a vesta de tal aspect spert sin clavau pil cunti de fein per mazzar la stria ed entrond cun quell'arma en nuegl, fuva tut en siu uorden. Aschia la fantasia, empau alterada da quest temps, dalla fabula populara.

Ei lai pia presumar ch'igl edificì seigi daventaus in'unfrenda della bargada vagabundonta entras trups guerrils e spogliants dal temps dil « Contract dil Passport » cun l'Austria e la Republica dellas Treis Ligias.

Sesanflond da gliez temps la claustra de Mustér en relaziuns finanzialas pli u meins precaras e stretgas, vend'ella sia possessiun a Cantinauna a Curdin de Cabeeli, essend che quella, senza la casa arsentada, fuva ussa de pintga muntada pil transit commercial alpin sul Lucmagn, schebi che Cantinauna schai circa diesch stadis³⁴ naven da Mustér, sco naven dal vegl ospezi de Sogn Gagl. Ina reconstrucziun della casa ei buca pli daven-tada. La tradiziun orala lai aunc reviver ina Caterina Cunigunda de Catinauns.³⁵

Dal temps ch'il transit alpin-tramontan sul pass dil Lucmagn stev'en fluriziun, sefermavan ils Prencis-avats e lur suite per ordinari a Cantinauna, fagend ina viseta a lur migiur, avon che vargar tier ils hospitals de Sogn Giau (s. Gagl) e Sontga Maria, per da leu anora visitar ed inspectar las possessiuns claustralas

³⁴ **Stadis:** En quest cass lunghezia el senn de kilometers.

³⁵ **Caterina Cunigunda de Catinauns:** Da quei num ha igl autur empristau la stupenta tatta Cunigunda de nossa historia.

tramontanas en Val Brein (Blegno), Blizuna, Ligiaun e Vareï (Varese) — gie lunsch giuaden en la Lumbardeia. Il contact denter patrun e migiur fuva en tala moda il meglier ligiom denter la famiglia de Mascrengia cun la venerabla claustra, che sustenevan e defendevan vicendeivlamein ils dretgs e regress ded omisduas varts.

Gieri Pieder de Mascrengia era separticipaus sco giuven combattant en la Guerra de Sagogn³⁶ sin la vart catolica cun la claustra, sedistinguend tras valerusadad e prudientscha virila. El demussava las premissas de daventar in di in schuldau de vaglia.

Suenter che la casa migiurala a Cantinauna ei stada arsen-tada, il schischom vendius, — serenda la famiglia de Mascrengia giuviars sper la Val Darvaun,³⁷ sia veglia sedia d'origin patern. Bab e mumma han bandunau quest mund e surventschiu il terrester, a Catinauna. La troplada d'affons, tuts ton sco carschi, eran la plipart sedai ora, tgi tscheu e tgi leu, prendend si il combat per veta ed esistenza co gudignar il paun de mintgadi.

*

Gieri Pieder e Bistgaun Paul, ils giuven en famiglia, fuvan dapi onns serendi mintg'atun ed unviern vi la Val Ruveré (Roveredo) sco umens d'uaul.³⁸ La sora Cunigunda cul frar Andriuet, ils davos migiurs claustrals, mantenevan il quitau e la procura pil menaschi puril, pil fatg della casa en la cara val nativa romontscha. Las consequenzas d'uiara, de carplinas e piccas politicas dellas partidas urregiontas, fuvan

³⁶ **Guerra de Sagogn:** Mira Felici Maissen, Zacons detagls sur l'Uiara de Sagogn, ISCHI 51, p. 17, e bibliografia.

³⁷ **Val Darvaun:** Mira nota 29.

³⁸ Tochen alla fin dil 19. tschentaner luvravan en nos uauls surtut Bergamascs, Tessines, Tirolès e Tudestgs vid grondas condottas cumpradas e luvradas da gronds marcadonts ed impressaris jasters da nossas vischnauncas. Nossa gliend ha empriu de burolè en quei connex e cun ir per il paun de mintga di el Tessin a luvrar de burolè. — Mira en quei connex: Alfons Maissen, Werkzeuge und Arbeitsmethoden in romanisch Bünden, Genève/Zürich 1943, plinavon A. Maissen, Das künstliche Holzgeleit in Graubünden, Schweiz. Arch. f. Volkskunde Basel, 1959, Jhg. 55, Heft 1/2.

buca vargadas sper els vi senza schar anavos fastitgs de miseria e pupira. En casa de Cunigunda valeva lunschora la devisa: «Paisch e perinadad valan pli che facultad». Quei che Dieus tarmetta, ein mo las pli pintgas cruschs, — las grondas fan ins sez!

Ils fargliuns Gieri Pieder e Bistgaun Paul, dus valents giuvens sursilvans, havevan a Ruveré buca mo empriu de derscher plantas e luvrar si biala blocca, mobein fuvan seperfeczionai pulit el lungatg talian. Entras conversaziun e contact cun glieud che haveva viagiàu il mund, fuvan els arrivai ad in cert scalem de cultivaziun practica ch'els savevan applicar oreifer en la veta futura.

Tras la Val de Ruveré menava da lezzas uras, sco aunc oz, in bi e bein frequentau pass, il stradun dil Sogn Bernardin, in passagi parallel al transit alpin dil Lucmagn, che seuneschan gia a Mulinatsch ³⁹ (Molinazzo) in cun l'auter. Quest vegneva da lezzas uras repassaus e transitaus da colonnas de sauma, de cavalans e berniers a bast, ils quals transportavan vivonda e mercanzia ord l'Italia, da Genua e Venezia a Milaun, in centrum commercial lumbard, suls cuolms grischuns, neu en la Rezia, a Cuera, e dalla «Val Cruara»⁴⁰ giuadora tiel Bodan⁴¹ e Constanza, tochen viadora en ulteriurs marcaus della Germania orientala.

Ina stad de pauc fretg all'entschatta dils 1700 (gisiat tschien) fuva vargada; la raccolta de graun zun magra, la tscherca suenter biestga curdada sil punct de scheltira. Empau fein a pastg restegiaus e fenaus en Val Cristallina dueva completar la munconza della raccolta dils funs a casa. — Ina buna tiarza dils muvels han ins a tal motiv catschau en numerusas roschadas sur cuolm sin las fieras de Sebiastg (Giubiasco), Ligiaun e Varej, il rest schizun tochen a Vivèr⁴² (Novarra). Bein enqualin

³⁹ **Mulinazzo:** Mira carta geografica Blegno/Leventina.

⁴⁰ **Ils Cruarungs:** Quels della Val Cruara, Churvalchen. **Ils Crualins:** Quels de Curaglia, specialmein quels de Medel.

⁴¹ **Bòdan:** Lag de Constanza Bein d'explicar en connex cun 'Bodensee'.

⁴² Nums de vitgs e marcaus romontschai per nies diever, lain presumar vivs contacts directs de traffic e commerci, religius denter las populaziuns vischinas dellas duas naziuns. Nus patertgein cunzun a Ligiaun, Nossadunnaun, Sogn Pieder etc. enconuschents per igl entir territori renan; Val Brein, Sebiastg, Viverà, Verei, Luorscha etc. per ils Modelins e Cadians.

de quels han anflau la freida fossa en las undas dil Po. Ei severifichescha cheu il vegl proverbì romontsch: «Tgi che varga il Po — retuorna sch'el po!» Ina devìsa che ha savens già muntada tier beinenqual valerus guerrier grischun e svizzer, sco per enqual biestg nunvendeivel sin las fieras lumbardas.

*

Enzatgei suenter Numnasontga, bials dis della stad sogn Martin, semettan dus svelts e bein carschi giuvenns cun lur valischas de 'pial tais'⁴³ si dies, sin la bein enconuschenta via vedra che meina dal pei dil Lucmagn siadora encunter Sontga Maria. Arrivai avon caplutta, sedelibereschans els per in mument da lur grevs buordis, entrond el sanctuari de Nossadunna.⁴⁴ Omisdus semettan en schanuglias sin la pradella digl altar avon la statua dell'Immacolata. Oz prendan els probabel per la davosa gada comiau da lur cara val medelina. Bandunar la val nativa, per continuar il lungurus viadi mundial, dueva buca d'aventar senza metter tut luvrar e barhar el maun de Diu e della benedida mumma dil Salvader.

La sora Cunigunda⁴⁵ aveva recumandau quei als dus frars viandonts, dend ad els per comiau il maun cun ina larma tarlischonta en la foppa digl egl ed in suspir giufuns la foppa-cor.

Senza vegnir suenter a quei bein indicau e ponderau giavisch, bandunan els buca il tratsch patern romontsch per encurir egl jester ventira e fortuna futura.

Serinformai cun forza interna, continueschan els il viadi tras la spaziusa Piazza cumina⁴⁶ (Pezza commune) sulla Crusch

⁴³ **Valischas de 'pial tais':** grondiusas bulschas, fatgas orda pial-tais, pegliai cul latsch pli baul. Talas valischas schavan mai tras la plievgia. Oz fieran ins naven ellas!

⁴⁴ Ei setracta della caplutta eregida 1577 dagl Avat Christian de Castenberg el Plaun dil Pass Lucmagn, all'entschatta della Pezza commune, Piazza cumina.

⁴⁵ **La sora Cunigunda:** Ella se presenta el capetel 1 e 3 de questa lavur sco tatta Cunigunda.

⁴⁶ **Piazza cumina:** Biala pastira septentrionalmein dagl ault dil Pass, da mintga maun dil stradun. Ils zuolcs naturals che percuoran la planira, ils Zuolcs de s. Martin, han significaziun simbolica e folcloristica.

(Croce grande), la culminaziun dil Pass Lucmagn, descendend a Caschatscha, il pli vegl ospital dil Monte Locúmo (Ospedale Casaccia). Beinasper passan els l'Auacaulda (Acquacalda) tral Plaun Zein (Piano Segno) alla Siara, giu dalla scala e tral Tgòmper (Campra) tras la Val Surda, fin a Tgampér (Camperio). Enteifer duas uras han els prestau in bufatg viadi da sontga Maria a Tgampér, oz quendisch kilometers. A Scona ed a Luor-scha (Olivone) seferman ils viandonts buc. Strusch in'ura ed ils dus. 'Cruallins'⁴⁷ arrivian d'Agier (Aquila). La via meina trals vitgs de Turr (Torre), Dantsch (Dangio), Auacotschna (Acquarossa), Diutsch (Dongio), Manvaglia (Malvaglia), Ludregn (Ludiano), Biastga (Biasca), Mulinatsch (Molinazzo), tuts vitgs ad els bein enconuschents. Sur notg prendan els albiert a Mulinatsch tier vegls enconuschents, entras amicezias fatgas durant il pass e repass a Ruveré.⁴⁸

Il secund di de viadi, avon catschar dis, passan omisdus las vias de Blizuna, viers Sebiastg, il renomau liug de fiera de stiarls, enviers direcziun dil Munt Schiember⁴⁹ (Monte Ceneri). Las tavernas dil Munt Schiember fuvan ina passascha empau prigulusa, essend leu da quei temps ils principals ignivs dils 'Malerbas' che pereclitavan ils viandonts da di e da notg, ina refla e schenta malurdada, che respectava ni la buorsa ni la veta. Mo ils dus Cruaruncs⁵⁰ enconuschevan negins fastedis e pil cuntegn de lur buorsas plattas stuevan els buca far quitaus ni survegnir pial gaglina. Las famas de Selvasetga ad Auacaulda, sco era quellas dil Munt Schiember, fuvan ad els tontas gadas vegnidas raquintadas a Ruveré, ch'ellas havevan per els negina attracziun pli. — Da miezdi vulan ei esser a Ligiaun.

⁴⁷ **Cruallins:** Mira Val Cruara, Nota 40.

⁴⁸ Fai per senn dils nums romontschai dils loghens al pei sid dil Lucmagn. **Val surda:** siara de lenn, erigida dal marcadont e negociant de lenna e prominent politic tessines Carlo Poggia. Mira Cal. rom. 1965 da Urs de Medéll.

⁴⁹ **Munt Schiember:** Monte Ceneri. Per ils purs della Cadi sin via de fiera viers Sebiastg (Giubiasca), al pei dil Monte Ceneri, vess stuiu esser ina staziun finala dellas fieras de stials. De stuer passar il Munt Schiember era buca bunas enzenas. Las davosas staziuns eran Vareì, Varese e Viverà, Novarra. Tgi che varghi il Po, lez retuorni sch'el po!

⁵⁰ **Cruaruncs:** Nums pils Romontschs della Surselva en bucca tessinesa. Mira nota 47, 40.

Suenter esser serinforzai dal paun segal e dil nostrano en uniun cun raubas de carns seccas ord las valischas, ei il motor a pei tschentaus en sin turas cumpleinas.

Il viadi tochen el liug de destinaziun cuoza aunc ina troplada de dis. Sur Tschiasso (Chiasso), la davosa staziun federala hodierna, arrivian ils dus pedunzs a Cum (Como). Leu vegn durmiu e ruassau ora la secunda notg, lunsch naven da Mascrengia, sin tiara dil tuttafatg jastra. Lur viarva taliana, emprida a Ruveré, assimilavan els alla conversaziun orala dils Lumbards, glieud de lur pasta e de lur originalitad. «Siete del paese?», dumandav'ins ils dus Romontschs, e lezs rispundan «si capisce, d'accordo!» — Ils Romontschs san s'accomodar a tuttas relaziuns e quei facilitescha ad els il svilup anavon en scadina difficultad.

Arrivai a Milaun vegn fatg l'emprema viseta al DOM ed encuretg il sarcofag dil cardinal ed arzuestg Carlo Borromeo, igl anteriur pelegrin sul Lucmagn tier la claustra de Mustér. Essend sonda sera, vegn sefermau cheu, ruassau, e la dumengia cun buna peda mirau giu il vast marcau e la capitala della Lombardia. Gieri Pieder e Bistgaun Paul eran stai favorisai de colonnas de berniers e cavalans⁵¹ passont Ruveré. Els ein vegni en possess dell'adresa d'in cert ‚schursch‘ (signur) Riccardo Ruspini, trasporti internazionali, stradali e maritimi, Milano. El decuors della dumengia suentermiezdi, reuissesch'ei d'intervegnir la sedia della firma Riccardo Ruspini.⁵² Entras in fachin⁵³ della casa Ruspini obtegnan els audienza, sepresentan seperstgisond viers sera al ‚schursch Ruspini‘. Senza far liungas ceremonias menzioneschan els igl intent della nunavisada viseta e la destinaziun de viadi. — Tgei cletg! Gest l'autra damaun parta ina colonna de transport per Venezia. Sediscurrend cun Riccardo vegnan els casualmein sil num dil Doge Bruni Luchini

⁵¹ **Colonnas de berniers e cavalans:** Omisduas expressiuns ein de precis medema muntada. Cavalan plaid remarcau en pergameinas. Pareglia era cavalè, sauma, cavagl de sauma. Mira nota 40, 47.

⁵² **Riccardo Ruspini:** Famiglia oriunda de Roveredo.

⁵³ **Fachin:** Commissionari e purtader de raubas e posta sur cuolms e vals, e vitgs e valladas.

de Torre,⁵⁴ oriunda veglia schlatteina della Val Brein. Ruspini enconuscheva oreifer num e pum personalmein, essend ch'els stevan en amicablas relaziuns commercialas.

A Milaun fuvan nunspitgadamein ils emprems ligioms d'amicizia ed enconuschientscha cun in mund dil tuttafatg jester empalai e strenschi pli intim, seconfidond ad umens, ch'empermettevan d'esser gideivels als jasters e fleivels, per promover tals, ina ga u l'autra, sil scalem d'ina frastga verda. Lur num de schlatteina 'di Mascrenzia' tunava al Milanese buca mal ed el queta d'observar ed haver discuvretg en quests dus Grigionesi duas forzas, che pudessen corrispunder a lur interess de fatschenta. Ad omisdus vegn purschiu in bien sitg milanese e silsuentier relaschai, admoni d'esser damaun marvegli allas tschun, uras de notg, avon casa per semetter sin viadi cun la caravana che parteva per Venezia.

La dumengia sera vegn encuretga si quartier e bissacca a bun'ura. Il quen pil loschi de questa sera vegn ulivau avon ch'ir a durmir. La damaun allas tschun fuv'il locatari aunc buca allerta, mobein durmeva aunc uras ora il sien dils gests. La rueida della sera en in tal marcau cuoza ditg viaden ella notg e mo il batter las uras dil zenn grond dil Dom indichescha con spert 'las vargan. La gronda part dils Grischuns, endisai de pegliar il di pil tgau, dierman avon mesanotg per esser a revegl cura ch'il tgiet conta per l'emprema gada. Aschia vegneva exercitau a casa, aschiziun dis d'unviern, mond els madès⁵⁵ laschond giu fein a pastg.⁵⁶ Cura che l'alva compara, eran ins a siu temps a casa gia el madè sin la meidia e tagliava gl'emprem pel. Consequentamein dat ei era questa notg a Milaun pils de Mascrenzia neginas difficultads cun levar. Ils emprems ch'ein gliendisdis endamaun avon il casament gigantic dils schurs

⁵⁴ **Doge Bruni Luchini de Torre:** Tenor igl autur de questa lavur, num de schlatteina nobla tessinesa, daventada pli tard impurtonta a Vannescha.

⁵⁵ **madè:** meidia, mader e significaziuns, mira Voc. Vieli/Dec. Sort de fein a pastg cun ina u pliras meidias. Madès: territoris signai dalla tradiziun per las sorts de far fein a pastg. La meidia u runa, runetta ei ina moda vegliuorda de conservar a migliar il fein; ella remplazza aunc oz en bia tiaras il clavau! —

⁵⁶ **Fein a pastg:** Fein selvadi, 'Wildheu'. Vegneva fatgs entademdem, ni sisum las vals: Vrin, Val, Valrein, Tujetsch, Medel etc.

Ruspini, eran ils giuvenns Grigionesi. Ei vegn fatg amicezia cun nova glied jastra, sco quei che las relaziuns sedamondan, sesanflond en tiara jastra, observond pli u meins certa reservadad e precauziun, sco semuossan las divergentas caschuns. Strusch ch'ei rebattiu giud la tuor della baselgia las tschun della damaun, semetta la caravana en moviment tras las vias dil marcu en direcziun de Vaniescha. Tgi cavalcava, tgi catschava, tgi purtava bast e sauma, tgi menava ils sumaris grevamein cargai. Ils biars eran searmai cun spada e pistola, empau formaziun militara, essend temps burasclus. In pli grond diember d'umens, perfin femnas suondavan a pei, formavan la conclusiun della colonna de viadi. Inaga ordeifer ils mirs dil marcau, vegn dau camond de setener ferm vid il convoi, serrau ed unic, per tuttacass saver sedefender en attaccas de bandits e spogliaders.

Ussa pér ein ils dus Grischuns pertscharts dals prighels als quals els fuvan s'exponi, vulend viagiare persuls tras la Lombardia, sco singuls pedunzs. Il viadi repassa senza incaps e la mesjamna sera suentermiezdi vi, observ'ins la mar adriatica e plaunsiu sesaulza sco ord l'aua de quella, al nivel dil horizont, la tuor pussenta dil Dom de Sogn Marc, — Venezia, il marcau dellas lagunas cul grondius port de mar.

Finalmein el liug destinau! — Dieus sei ludaus! — La caravana seferma viaden en in'arcada d'ina laguna, nua che la via piarda siu decuors. Cheu seposta in elegant edifeci, in palast, lunschora a paregl a scadin dil pli pussent Grischun giu'l Segneradi, en Tumliasca ni en Bergaglia. Igl ei il Palazzo Doge Bruni Luchini de Torre.

Survients della casa en diember numerus cuoran dretg e seniester, retscheivan raubas e scartiram, recumandaziuns ed exequeschan camonds, empeilan e repartan fachins della colonna, sco era la glied ed ulteriurs viaggiaturs della caravana. Ils dus Grigionesi stattan in stel d'ina vart, spetgond sin rapport, essend surdau tras Riccardo Ruspini ad in survient ina menziun en scret per mauns dil Doge. Meinsvart clom'ina vusch: «Pronti, quelli di Mascengia!» — «Pronti, siamo qui!» — rispundan ils dus Grischuns. Els vegnan menai en la stanza d'audienza dil Doge. Tgei sorpresa per els, entrond il Doge Bruni Luchini, vestgius en vali e manchester, entuorn culiez e giu pil pèz cadeina tarlischonta, tenend il maun seniester a calun, il dretg

serrond il mantener d'ina spada pittoresca en teigia d'in curom glischont, ornaus cun favialas e plattinas de mesch. Omisdus Sursilvans sesaulzan, sco duida reputaziun sedamonda, fagend avon Luchini ina profunda reverenzia.

«Siete Grigionesi?» — «Sì!» — «Capite l'italiano?» — «Soltanto un po'!» — «Bene!»

Succedidas quellas damondas e rispostas laconicas, sesvilupp-scha denter ils treis dels in amicabel e conciliant discuors, nua ch'ils cors vegnan svidai e giavischs zuppai ofniai. Bistgaun Paul, d'ina costituziun plitost zaclina, sedecida de daventar pasterner e patissier, pertgei a quella branscha d'industria fuva Doge Bruni Luchini pli u meins attaschus e promoveva siu svilup ton sco pusseivel. Igl entruidament de clamada ei exequius. Il mistregn vegn emprius cun oreifra diligenza. Il num romontsch ei plaun a plaun semidaus en Sebastiano Paolo di Mascrenzia.

Gieri Pieder, in'imposanta statura virila grischuna, marcava en sesez la dignitad d'in schuldau, ord il qual saveva beinmaneivel pli tard daventar in officier e capitani. Doge Bruni duvrava talas comparsas per empalar e survigilar ses convois mercantils da Venezia viaden els marcaus interns industrials della Lumbardia e dell'Italia aulta: de Padua, Verona, Bologna, Pavia e Parma tochen Genua e Turin. Quella missiun plascheva buca mal a Gieri Pieder. El vegneva clamaus per num Giorgio di Mascrenzia. Il num ei cuninagada assimilaus a quel d'in auter valent grischun d'avon in tschentaner, fagend sia carriera militara a Venezia e daventond silsuenter il pli prepotent magnat grischun, numnadamein Giorgio Genazio, che haveva schau anavos in tun e renum che caschunava aunc ditg suenter sia prematura mort sterment e snavur el saung e sentiment dils Venezians. Giorgio di Mascrenzia deva en semeglia ed urdadira in compact maletg de siu compartisan engiadines en fuorma e demananza, essend sco pli baul menzionau, sedistinguius en la Guerra de Sagogn. El s'avonza en survetsch dil Doge Bruni Luchini, e pli tard obtegn el il tetel Capitano Giorgio di Mascrenzia, ina titulaziun che tunava da lezzas uras buca mal e fageva impressiun sin quels che fuvan ad el suttaposts. Tuts viadis vegnevan fatgs a cavagl, en vestgadira ed arma, spada e pistola en tschenta entuorn veta; tut quei corrispundeva al scalem de dignitad d'in capitani.

En quella maniera havevan ils dus fegls romontschs anflau paun ed occupaziun. La fortuna pareva d'esser ad omisdus beinvulenta e favoreivla. Las dublonas venezianas currevan tras lur detta e la buorsa platta de scufla-piertg entschaveva a s'emplenir andantamein. Gia suenter tschun onns san els, en occasiun d'ina spediziun de raubas en Rezia, tarmetter ina bufatga summa flurins e dublonas a casa per segidar cun ils fargliuns en la val medelina a Mascrenzia.

A questa caschun vegn medemamein aggiuntau in'ulteriura brev als cars de casa de suandont cuntegn:

«Venezia ei daventau per nus plaun a plaun ina secunda beinvegnida patria nova. Nus essan seresolvi de buca brattar quella aschi spert cun las muntognas e grauflas grischunas al Pass dil Lucmagn. Ina viseta, sche Dieus lai la sanadad e liunga veta, vegnin nus senz'auter a far al liug nativ ed alla casa paterna de noss'affonza. La cara patria grischuna tenin nus en viva memoria e mai vegnin nus ad emblidar vi totalmein il liug d'origin, anzi mantener aschi ditg sco pusseivel las veglias relaziuns cun la val nativa. Mo secasar danovamein el Grischun, gliez ei buca nies intent. Segidar vicendeivlamein culs de casa, ni promover ch'era auters bravs e prus giuvens ord famiglias de numerosa figlialonza de parentella e vischins, savessien anflar cheu allas rivas della mar lur fortuna, essan nus da tut temps promts e gideivels. Encuretg vegnan giuvens che vulan daventar tissuns, calgers ni brischavinars.»

Talas stimulaziuns fladan in spért progressiv ed ina attaschadadad patriotica che mereta aunc ozildi cumpleina renconuschientscha sco bien exempel denter vischins e burgheis.

*

Venezia fuvava en temps medieval in miez tozzel tschentaners neu il pli gloriu marcà de commerci digl entir mund. Ei era perquei capeivel ch'el carmalava sut sias grundas e lagunas emigrants, speculants, in summa glieud ch'encureva fadigia e sespruava de vegnir sin ina frastga verda el ravugl dil smugl de traffic e commerci.

Ultra de quei ei Venezia aunc ozildi in renomau liug d'art e d'industrias. Venezia, il marcà delle lagunas, cun il Dom de

Sogn Marc ed il palazi dils Doges, ei circa 4 km viaden en la surfatscha della mar. El consista d'ina retscha de 123 inslettas ch'ei unidas cun circa 400 punts. Atras il marcau traversan 150 canals ch'ei per la pli gronda part navigablas mo cun pintgas barchettas en fuorma de tschefla. La principala via d'aua ei 'Il canal grande' che ha la fuorma d'in S ed ei per loghens 70 meters lads e passa 4 km liungs. El ei tschinclaus en da gronds palazis e formescha il center de traffic dil marcau.

Ils baghetgs ein de ziaghels u de marmel e fundai sin nundumbreivlas petgas de ruver, de marmel ni de fier, ch'ei profundadas tochen passa 20 m en la paliu.

Il pli renomau edifeci ei il grondius Dom de Sogn Marc, en stil bizantin-venezian cun rehs e pompus maletgs en mosaic e sias 500 petgas anticas. Il secund fetg enconuscent baghetg ei il gia menzionau palazi dils commembers dil cussegl marcauil cun la Punt dils sospirs che vegn da tschentaners enneu per-tgirada dal liun de s. Marc, postaus sin in'aulta petga. Da quei palaz anora ei da tschentaners neu vegniu dirigiù e dau en il tun al cuors politic mundial. — Senza atgnamein saver il perco e pertgei, ein aschizun las Ligias grischunas secomplicadas viaden en quella burnida politica buca pauc, pil spazi de 30 onns, da 1618—1648. Quei era il temps dils embrugls e dellas pugnas grischunas, de partidas e lutgas politicas.

Venezia ei en tut siu esser in marcau remarcabel cun sias gassas stretgas ed arcadas romanticas, che han scadina silmeins ina u pliras reminiscenzas pli u meins dramaticas e che sepiardan viaden en fuorma suggestiva, fascinonta dil ravugl dellas fablas e détgas, de ver Paid e poesia. Renconuschius ei igl art venezian de surcuser cun ils schinumnai pétgs a péz venezians, lu il fresco sin veider. Buca d'emblidar import ed export de tuttas uisas de specerias.

*

Nus lein ussa puspei returnar a nos dus simpatics mats grischuns.

Ina gada ad onn devan ils dus fortunai egl jester novas a casa sur de lur sesanflar. Mo talas correspondenzas duvravan da gliez temps savens tochen treis meins, sche buca de pli, avon ch'esser arrivadas el liug de destin. Biaras insumma contonschevan quel mai. Giorgio di Mascrenzia combinava las caussas

aschi inschignusamein ch'ellas fallevan darar lur intent. Spediziuns de daners rabbitschav' el sez a Milaun e surdava talas a fidai ed enconuschents Grischuns che procuravan il transit en la Republica dellas Treis Ligias. Ils daners venezians eran beinvegna ed havevan oreifer cuors el stadi retic. Il frar Andriuet applicava els saluteivlamein pil beinstar de famiglia sco era per quel de vischins basignus. Engraziament e renconuschientscha persuerter ein beinspert semanifestai, proclamond ed elegend ils vischins medelins Andriuet sin in dils proxims cumins alla dignitad d'in assistent de cumin. Denter il pievel vegneva Andriuet numnaus il Sten de Mascrenzia. Essend el fatschentaus a Mascrenzia surabuntontamein cun uffecis de tutta specia, rest'el sia entira veta in mat vegl.

Sia sora Cunigunda sespusa ad uras. Da sia lètg ei sco solia descendenza restada la feglia Clotilda che ha pli tard spusau Sten De Cabeeli, anteriur Podestà. — La schlatteina e famiglia De Cabeeli era medemamein oriunda e derivonta dils Valesans, secasada a Matergia, da l'autra vart della Frodda (Reinmiez)⁵⁷ sin la spunda seniastra della val medelina.

Curdin de Cabeeli fuvava en ses giuvens onns serendius a Venezia sut protecziun ed impuls dils de Mascrenzia, sesents sper las rivas della mar mediterrana. Sco giuven fachin e commissionari lavur'el gl'emprem en la pasterneria de siu conburgheis e vischin Bistgaun Paul.

Strusch in tozzel onns tegn el ora a Venezia. Il clima maritim secomprovava buca a sia sanadad. Havend fatg empau fortuna, empriu lungatg e demananza, retuorna el cun in bi spargn de flurins e ducatas, che han laschau entscheiver el ina carriera nova en la cara patria grischuna, circumdada da cuolms elevonts, da verds uauls e spundas tumprivas, nua che resunava il migir dil muvel ed il stgalinem de muntaneras pasculontas. El haveva empriu de segidar sesez e vuleva era esser en quei risguard gideivels al proxim e convischin. Sias habilitads spiritalas e la practica demananza leventan bein baul l'attenziun de sia persuna tiels convischins. Els confidan ad el successivamein de tuts uffecis en ses mauns. Spusaus cun Clotilda de Mascren-

⁵⁷ **Frodda:** Rein-miez, cunzun la part sura dil Rein de Medel tochen Fuorns.

gia, er'el sco predestinaus d'entrar els fastitgs de quella schlatta. El daventa entuorn la mesadad dils gissiattschien assistent ed aschizun escortaus sco official en Valtellina cul tetel de podestà.

Sten e podestà De Cabeeli mantegn continuadamein contact cun amitgs ed enconuschents dellas cuntradas tramontanas dil Pass dil Lucmagn, serendend pliras ga ad onn sez a Blizuna, Vareï, Cum e Milaun. Occasionalmein confrunt'el cugl aug capitano Giorgio di Mascrenzia. In constant contact da quella vart dil pass cun il pei meridional e las cuntradas fritgeivlas, commercialas della Lumbardia cun ils principals loghens de fiera, eran seruchegiadas pli datier della patria grischuna. Buca de meins gronda impurtonza fuva quei per las relaziuns politicas dil temps burasclus dellas partidas, carplinas e lutgas denter ils prepotents magnats e dignitaris e meins sabis empaladers della politica dellas Treis Ligias, che ha deplorablamein pli tard giu per consequenza la sperdita totala della Valtellina, mo buca è de siu distinguìu product, di fulminont vuclin, che ha tscheu e leu aunc ozildi la vertit de far e conspirar politica spirontamein personala e parziala en nies empau disviau cuors grischun.⁵⁸

3. LA MEZCA DE CASA

A Mascrenzia s'avonzan las lavurs della mezca de casa en cuntenteivel tempo. Il scadenem e manizem sils taps ha calau. Las differentas purziuns carns per andutgels, mortadellas e ligiongias ordinarias ein zavradas e cungidas. La beglia vacca e beglia piertg bein lavada ha passau la gaulta-lenn,⁵⁹ che splema il davos pelletscham e slignem. Ella schai rasad'ora sin tuaglias

⁵⁸ **Gieri Pieder e Bistgaun Paul**, ils dus emigrants da Mascrenzia a Vaniescha, ein fargliuns de Clotilda che marida Curdin de Cabeeli, la suletta descendenta, cunquei ch'ils 2 frars vulan buca pli turnar da Vaniescha en patria.

⁵⁹ **Gaulta-lenn**: In sempel indrez per spalitschar dalla beglia ils davos pellitschams. Fuorma d'in cunti-lenn sco per sgarmar; mo enstagl dil tagliom ina crenna u gaulta ella part sura e pli largia. Denter gaulta e polisch vegn il begl tratgs tras. La part adempéz sa vegni duvraus per volver tocca beglia pli cuorta.

per vegnir empau schetga. Dasperas in'entira maseina corns-ligiongias⁶⁰ de differentas dimensiuns e lungheziàs.

Saturnin de Mulin, il speditiv mazler, lai saver ch'ei seigi tut restegiau per entscheiver cun far ligiongias.

Tatta Cunigunda ei l'emprema sin posta, urenta la beglia e mintgin survegn siu tgiern tenor dimensiun. Giudem ligia ella in begl suenter l'auter, ch'ins stoppi silsuenter, entschiet la lavur, buca piarder temps per ligiar. La mumma Clotilda, l'onda Neia e la Zeia Battesta, che havevan gidau empau per creanza sur miezdi, semettan vid la lavur. Versadas masseras che han il far ligiongias siper la detta. Las buccunas dils corns la-guotan pugnada per pugnada, ina stuschada suenter cul polisch, in niev emplenir la bucca, — allura ina struclada al begl el culiez sut il schluc⁶¹ ed il cuntegn de carn vegn pressiaus tochen giufuns il begl. Aunc ina serrada da miervi per empruar sch'il strambòl⁶² tegni ferm la finiziun ni funs dil begl. Quei manevrem vegn repetius da contin entochen ch'il begl luc ei sescuflentaus ora cun carn sin schluppar.

Ins discuora de quei e tschei denteren, pertgei quella lavur pretenda buca massa atenziun dil spért. Ina certa rivalitad regia denter las femnas che fuvan oz tuttas della medema pasta. Tgeinina hagi finiu l'emprema ligiongias! —

«Stignei pulit e laschei buca en l'aria», — di *tatta Cunigunda*, — «aschiglioc vegnan ellas rontschas.» —

«Negina tema», rispunda *Zeia Battesta*, che aveva sco emprema la sia alla fin, tut ch'ella tarlischava! Aunc ina strunglada el culiez, tschentond la ligiongias per liunga sin meisa per splattergnar tala in stel sco usitau e per empruar la fermezia della beglia. — «Smacca mo empau», — dat l'onda *Neia denteren*, che ha era finiu en la sia. — «Beglia ei buca de fier!» — «Oh, ton munglass ella puder resister, schiglioc val'ella nuot.»

⁶⁰ **Maseina corns-ligiongias:** In entir tschuppel corns ligiai ensemen sin clavella e messas en salv mintgamai per in onn. Als corns-vacca vegn tagliau giu il péz e dau in tec vau (ca. 1 cm diameter). Els survevan per smaccar la pasta-ligiongias viaden el begl. Mira nota 7, 16, 61.

⁶¹ **Allura ina strunglada al begl el culiez sut il schluc:** Leu, nua ch'il péz furau dil tgiern cala el begl; leu ei sco ella gargatta il schluc.

⁶² **Strambòl:** Num per ils fils dils lètschs (glietschs) che vegnan tagliai naven per esser vegls u isai (ni per auters motifs), epi duvrai per ligiar ligiongias.

— Strusch fuvan quels plaids fatals ord bocca, ch'il begl sloppa e la pasta de carn da meisa vi. — «Vesas ussa», — ei tut che cloma. Zeia Battesta lai buca vargar Cumbel per ira tocca Vella; siu destin fuva il ruasseivel Glion, capitala della Foppa.⁶³ Ella sa sevolver en scadina situaziun e quei en in hui! Gia ha ella tschaffau la disfortunada per la ruttadira, tenend ferm ils dus cantuns.

Tatta Cunigunda, ch'ei adina spetgonta sin tals schabetgs, ha gia dus strambòls denter la detta. In nuv, ina serrada, in secund sissu. «Quei stat!» Ussa aunc da l'autra vart. — «Mirei cheu tgei stupent andutgel de Sogn Placi!» — excloma la Zeia, «ch'ei tuttina aunc pli ch'in pei liungs», tenend el pils cantuns dils strambòls orembora. — «E l'autra buccada cheu, ligein nus medemamein; quei dat lu tschavera mo per ina persuna, ina bufatga marena. Gl'ei bein negin che fuss aschi enguords e giavischass de magliar in bratsch ligiongias en ina tschavera. Per ordinari laguotan ins buca las ligiongias bialas ed entiras, mo taglia naven toc per toc!» — Ussa fuv'ei petta pagada per las beffas succedidas. Zeia Battesta ei buca maufra en prender e dar presas cun e senza scatla.⁶⁴ Il success ei ina brava risada. Negin piteva cheutras ni donn ni entiert e tuttas han la raschun, pertgei pervia della raschun dat ei savens bia de far.

En tala familiara hilaritad s'avonza il far en ligiongias. Ils curtès s'empleneschan cun las specialitads che la mumma de casa survescha gl'entir stendiu onn a meisa, dis de fiastas e perdanonzas, tier battens e visdunzas, tier spusalezis e nozzas.⁶⁵

Ils cussadents della casa ein fatschentai en differentas localitads cun il terminar la hodierna mezchegiada. Curdin De Ca-beeli, sesents a Mascrenzia, ensemblamein cun Saturnin, han ensalau en giun tschaler las carns: schettas, schambuns, puolpas, spinals e manetschs, tocca dil dies, tgaus e buccas piertg, spatlas,

⁶³ **Lai buca vargar Cumbel per ira tocca Vella:** Modificau il proverb: Buca schar vargar en il cumbel, alla moda foppiana, che concretiseschan il cumbel dil bratsch cul cumbel avon il vitg de Cumbel de parallela significaziun.

⁶⁴ **Presas cun e senza scatla:** Cun scatla las normalas, quellas el nas che fan sturnidar; quellas 'senza' ein tuccas e strihadas suaradas che fan zaccuder e stremblir.

⁶⁵ Usits mo per part pli existents en nos vitgs en oriunda originalitad ed intensitad!

costas ed ulteriuras carns d'ossa, per far buglir ordlunder la schinumada suppa castrada.⁶⁶

Daferton ch'ei vegn fatg ligiongias, han Curdin e Saturnin entschiet cul manizzar la sunscha piertg ed ina purziun seif vacca. Pil restont quantum han ins empustau duront las liungas e stendidas seras d'unviern ils umens dil vitg e dellas uclivas vischinontas, alla sera de tagliar seif.⁶⁷

«Quei cheu dat ina bufatga vanaun, in brav puoz sunscha⁶⁸ e scadialas garflaunas de puschegn», — remarca Saturnin. — «Schar empau pils auters, els san empruar lur pudecs.⁶⁹ Tgei drov'ei far star questa sera las femnas uras ora en cuschina vid la platta de fiug, vid priel e plumagl, maniscond la palutta!» — Il patrun-casa va d'accord. «Enzacons reals⁷⁰ paun talian ed ei pudess bastar pil puschegn, in dretg caffè ner cun la grappa lien, pil de bletsch.»

«Quei dat lu magari era bocca, e fa vegnir lingiera la lieunga», — manegia Saturnin empau sarcastic. — «Basta, laschein las gnoccas e tuccas tochen zera.» —

Duront il decuors de quellas lavurs obtegnan ils mazlers differentas visetas buc envidadas, — e quei da vart de glieu-detta de pintga statura e negina clamada. Ina troplada de mattatschs e mattatschas! Tgi mav'aunc gnanc a scola, schachins⁷¹ mo en las empremas classas. Tuts savevan ch'il Sten, podestà de Mascengia, ha mazzau oz la vacca de maz, biestgun grond e grev che fageva cumplein dudisch quartas⁷² veta. Empau er'ins

⁶⁶ **Schettas, schambuns, puolpas etc.:** Carns zavradas e stigliadas tenor l'usanza della veglia mezca de casa. — **Suppa castrada:** Suppa de carn cun de tuttas sorts verduras, giuta e fava.

⁶⁷ **Sera de tagliar seif:** Cunzun pli tard vevan ils envidai buca pli de tagliar bia seif, gie schizun nuot pli. La lavur gronda era fatga dals de casa, targend tier in bien vischin u l'auter che gidava a far la mezca. Il davos temps dell'esistenza digl usit vegnevan ils envidai mo pli per dar troccas en stiva, duront che ils de casa ed il mazler e gidonters finevan on cuschina las lavurs.

⁶⁸ **In brav puoz sunscha:** Il seif vegneva beinduras mischedaus cun empau sunscha. Pli emperneivel, demai meins schelar ni s'enfirmir sil tagliar.

⁶⁹ **Pudex:** Cunti nausch, isaus tochen silla crusta dil dies.

⁷⁰ **Enzacons reals paun talian:** metgas, paun alv de baschas.

⁷¹ **Schachins:** enqualin, entgins; pareglia franzos: chacun, chacune.

⁷² **Dudisch quartas veta:** Ina quarta 16,5 cm. Mesira entuorn veta dil biestg.

vegnius per marveglias, gl'intent denton cun l'intenziun d'ir a rugar.

Tatta Cunigunda che curreva sc'ina pér la baul tscheu e baul leu, ligiond las ligioncias terminadas, dat pertut audienza. «Mo mo!... tgi ha clamau vus rambots e buttellers? Aunc ussa tagl'ins buca seif! De tgi essas vus tuts e tgei leis?» —

All'entschatta ein tuts empau schenai. Las ulteriuras femnas sescutinan, tgi retila il nas, tgi smacca las levzas, tgi fa fatscha liunga e tgi rubeglia l'urdadira.

«Ussa stueis risponder — aschiglioc mei giuadora, sche vus essas mets! Capiu!» —

Ina buoba empau starschlida entscheiv'il discuors: «Jeu sun della calgera. La tatta ei daditg en letg ed ha il dies tut sil criu. Nus essan paupers e la mumma havess bugen in toc seif vacca per unscher en il dies alla tatta. La mumma ha lu era in pei schelentau e seif vacca mitigass las dolurs, ni buc, tatta Sten?»

«Lein mirar, enzatgei sai jeu dar, mo buca tut quei della vacca, aschiglioc rest'ei nuot pils auters», — rispunda Cunigunda. — «Tgei vul ti, stroliet?», continuescha Cunigunda, dumandond in mattatsch cun in tgau tschuor, sco'l tschut de s. Gion Battista. «Jeu, ... jeu sun», — vegn ei ora empau balbegiond, «dil pegliatalpas. Il bab schass rugar per in tochet seif d'unscher il terscham. El vegli lu vegnir in di a schar giu fein a pastg dil madè grond de Valaula.⁷³» —

«Il miu lu era», — aud'ins ina vuschetta clamond denteren Ussa fuvan ualti tuts giavischs exprimi. Cheu entscheiv'ina buobetta a bargir. — «Tgei maunc'ei bein a ti, miu car affonet», damonda tatta Cunigunda, tschentond siu maun rubigliau sin la fontauna tgau alla pintga.

«Jeu sun ... sun tatta, della pecca, che fa paun per tuts.» —

«Tgei, ti eis schi pintga e sas far paun per tuts?» —

«Na, na, la tatta fa paun per tut il vischinadi, la tatta pecca!» —

«Ussa capesch'jeu tei! La pecca fuss tia tatta e buca ti tatta della pecca.»

Cheu dat ei ina risaglia denter la troplada d'affons: «Mirei leu, la tatta pecca!»

⁶⁵ **Madè grond de Valaula:** Sesanfla sur il mises claustral de Dentervals, vieifer il mises de Perdatsch, s. Gions, sin la costa seniastra della val.

Danovamein cuoran las larmas giu per las gaultas barschontas e cotschnidas al pauper affon.

«Ti buca bragia», di ella, prendend la pintga d'ina vart, «quella gada sediscurren nus mo denter nus dus. Di sco ti sas! — Vus auters riei lu buca pli, capiu.» —

En in'egliada strentga e pitgiva, che tacca egl e cor a scadin, sedemuossa l'autorità che regeva en la demananza de quella matrona. Tut a singluttend entscheiva la biadia della pecca:

«Miu frar, il Toni, ha manegiau in de quels dis, la curegia dil stgalin della caura gaglia seigi ton sco isad'ora. Mo sch'ins survegnessi dal Sten, quei di ch'el mazzi quella grassira vacca, ina zensla seif per unscher la curegia alla gaglia, teness quella aunc onns ora. El ha fatg vegnir mei culs auters.»

«Ti vul pia ina zensla seif mo per unscher la curegia della gaglia? — tgei che quels buobs san buca tut schar dar el tgau!»

«Gie gie, tatta Sten, Toni lai engraziar fetg fetg persuerter ed el vegli lu sigl avegnir buca pli far cattavegnas en vies iert vid las rieblas.»

«Uarda cheu, ussa s'ei ora, tgeinin ch'ha giu tratg ora gl'atun vargau las pli grossas rieblas e, per ch'ins buca encorschi, plantau en la feglia agradsì. Pertgei eis el buca ual sez vegnius?»

«Gliez sai jeu buc; matei ch'el temeva las rieblas.» —

«O, rieblas han aunc mai magliau en negin!»

«Na na, el sez ha magliau las rieblas; ina dellas pli pintgas ha el era dau a mi. Mo jeu stoppi dir ora a negin.» —

«Ed ussa has ti tuttina detg ora!» —

«Na, buc jeu, el vegli buca prender pliras in'auter onn, sche vus detties ina zensla seif d'unscher la curegia della gaglia, ha'l confessau.» —

«Ussa eis ei segir endretg! Ils gronds fan las cattavegnas e sezuppan. Als pigns sesprov'ins de metter mischlos⁷⁴ sin la bucca, cun porscher ina trapla per pègn. Els capeschan buca la raffinadad dils pli avanzai, e nunvulend ston els confessar ils puccaus de fargliuns pli vegls. Gl'ei mai stau schi fin filau, ch'ei vegni buca palesau! Di al Toni che la tatta Sten havessi de schar far el in di cun caschun in survetsch, buc emblida. Co stos dir?» —

«La tatta Sten fa a ti in survetsch, sche ti vas vi.» —

⁷⁴ **Mischlus:** Siara dadoragiu, pendent: mischlos.

«Aschia eis ei er'endretg, mo jeu havevel detg empau autruisa!» —

«Survetschs a tatta Sten fan tuts bugen; ella fa buca far per nuot», — replica la pintga. —

«Ussa mo cala, nus mein d'accord. Pauper affon, ei tut s'embrugliaus oz. Il Toni denton . . . »

Udend ils auters quei ch'era schabegiau, pon els buca pli seretener e greschan: «Jeu per l'ina less buc esser il Toni quella ga!» Els havevan mo memia bein capiu, tgei che steva pinau davos quei survetsch che Toni dueva ademplir.

«Tgei haveis de bischlar? ei quei vos fatgs?» — di la tatta resolutamein.

Tut scrola il tgau, buc in fa mucs pli. Els teman che tuts stoppien ira giuadora vits, mo per amur de Toni, che fuva gnanc presents cheu buc. — «Cons essas?» damonda tatta Sten.

«Oh biars», ei tut che rispunda. Quella damonda levgescha alla bargada empau ils cors. «Sche cons pia? Saveis buca dumbrear tochen endisch?»

Ils dus umens che tagliavan seif e sunscha en stiva, fuvan secunteni ualti indifferents duront il discuors della tatta Cuni-gunda culs affons sin esch tgaminada. Las femnas per encomi scumiavan plitost egliadas ina cun l'autra. Quellas schavan supponer divergents sentiments, — forse era enqual pitgada sigl agen pèz.⁷⁵

Endisch,⁷⁶ quei diember ha allertau Saturnin. El haveva capiu accent e muntada de quella cefra. — «Sche ti has buca endisch, enqueras ovs adumbatten en gl'igniv», marmugna Saturnin miez dad ault.⁷⁷

En prescha tila Saturnin ord miez la muschna seif ina schlingetta⁷⁸ de quei aschi desiderau product, dat duas tratgas cun

⁷⁵ **Affons paleisan savens caussas udidas dals geniturs.** Tala aviartadad sa metter en perfetg ils carschi. Era cheu ein las femnas presentas sin spinas, demai palesau caussas che leventan la cunscienza. Ils affons savessen schluppar neuado cun caussas malemperneivlas.

⁷⁶ **Endisch:** Sa esser la cefra 11, sco era igl iev 'indicader' egl igniv della clutschiera. Plaids de differenta derivonza che vegnan cheu sinonimi-sai culla forza en certa magia, per glieud e gaglinam.

⁷⁷ **Saturnin** ei il conservader tipic de veglias tradiziuns. Allusiun agl uar a piarder dellas gaglinas senza il giavinont 'endisch' (Index).

⁷⁸ **Ina schlingetta:** Sdremas seif ch'ils tagliaseif staccan il davos el dadens, tocca de secunda qualitat.

la cut fina sul tagliom de siu cunti de maz vi, che sesanfla en tals nunprovedi accidents en sia vischinonza, mesira allura giu cun quel il dies della schlingia seif,⁷⁹ dumbbrond: in... dus... treis... ed aschia vinavon tochen diesch. Quei cheu fa lu per endisch. Quel cheu che vonza saveis dar alla feglia della calgera, veis udiu, Cunigunda?»

«Mo buca ton quitau per fatgs dils auters!» replica la tatta. E Saturnin sissu: «Gliez semischeid'jeu buc en! Level dir cun auters plaids: sch'ins vul dar enzatgei, ston ins dar ch'ei fetschi. E dil reminent ha la calgera buna peda de manizzar sezza⁸⁰ il seif che vus regaleis ad ella; ella ha buca ton de far sco nus oz. Dil reminent obtegn ella il seif culau ed aunc las garflaunas! Quei bintgun⁸¹ cheu dat persuls ina rudiala seif⁸² ed aunc in cup⁸³ garflaunas da tscheina tiel truflam ord caultscha. Ei capeta tscheu e leu ch'ella manezza pli che seif... ei sias miurs.⁸⁴ E voss'expressiun: Buca ton quitau pils fatgs dils auters! ... val'ella per mei, pils pigns, ni per la calgera? Pertucc'ella mei? Lu... Cheu veis vos fatgs! — fagei cul vies tgei che vus leis. Jeu prendel ensemen mes utensils e mondel per miu fatg! Daditg hai quitau d'udir neu da mulin la stgella tunonta: têt, têt, têt, têt! In'enzenna che la muladira seigi giu e ch'ins stoppi cargar la termosa danovamein.» — Silsuenten negin

⁷⁹ **Dies della schlingia seif:** La part pli grossa perliung la schlingia. Suenten diesch tocs tagliai naven per la buobanaglia, resta aunc il dies della schlingia per surdar alla feglia della calgera per unscher en il dies. Quels pigns detagls demonstreschan il basegns extrem de tschels onns de spargnar, ed il far diever minuzius dils pli pigns beins della natira.

⁸⁰ **Peda de manizzar sezza:** Quei manizzar ha secapescha dubel senn, in real, l'auter ironic figurativ de dar la tecca, la baita! —

⁸¹ **Bintgun:** torso, toc special, toc restont, bastun etc.

⁸² **Ina rudiala seif:** In toc seif sferdaus dirs, en fuorma d'ina mignuchetta u taglier. Da quei temps era la vischala de fiug soli ord irom ni bronz, vanaun de bronz sin treis peis.

⁸³ **Cup garflaunas:** Cup de lenn de pli baul, ualti aults — **Truflam ord caultscha:** Truffels cotgs buca mundai.

⁸⁴ **Manizzar pli che seif: — ei sias miurs:** La calgera manezza pli bugen culla bocca che cul cunti — e sch'ella fa quei s'ei ses fatgs, s i a s m i u r s. Manizzar san ins era cullas combas, ir spert etc.

signal pli, in'enzenna ch'il mulin fuvà sesclaus da sesez, mo sia bocca tuttavia buc! — ed el continuescha:

«Essend negin graun sil mulin, lai ins ira la roda d'aua e las molas mulin adumbatten per obtener era mo in peziet frina, — quei val'era en quest cass.⁸⁵»

Tatta Sten enconuscha fetg bein Saturnin; lez denton medema-mein là tatta. Omisdus savevan beinduras exprimer lur sentiments, massivs e sarcastics en stil laconic, nua che quei ch'ins scheva buc, pesava de pli ch'il vierv pronunziau. Semeglias e paregliaziuns aforisticas udevan ensemen, sco cut e cuzer, sco schalun e faultsch, ni moni e scua. Ins sa revolver ellas, scoi par'e plai. Ina ductrina e muossavias d'atgna esperienza tras ina liunga veta de span e debat. Sten De Cabeeli, cun in temperament che pulsava empau sentimentalitad talian-hilarica, ha a caschun de tals intermezzos siu gaudi e darar ch'el se-complicescha viaden en fatgs de tiarzas personas.

La pintga cumpignia de rugadurs ha observau quei secatimem buca in tec ed ha en siu sentiment affonil entschiet a dumbrar la rateina. Indicond cul det entscheiv'in mattatsch: «Jeu e ti Gion in, Mengia dus, Geli treis, Gretta quater ed aschia vinavon». — «Mei buc emblida», dat in auter denteren. «Jeu sun er'in.» — «Tuts san buca esser in. Ti eis tschun, e ti Stina sis, Gieri siat.» — «Na, jeu sun mo in.» — «Lucas otg, Guido nov e Plazi diesch.» — «Na, quei vala buc», replica Plazi, «ti has falliu, jeu sun tuttina mo in e buca diesch.⁸⁶» — «O, tgei tuppaddira che vus essas. Jeu sun uonn en l'emprema classa ed hai empriu de dumbrar tochen diesch.» — «Mirei cheu: el dumbra giu vid la detta! — tiel polisch dil maun seniester entscheiv'ins: il polisch ei in — dus, treis, quater, tschun», — e mussond il polisch dil maun dretg: «sis, siat, otg, nov e diesch. Il det pign dil maun dretg ei adina diesch e mai in. Semettei en retscha e

⁸⁵ Schar ir da vit san ins era la bocca. Paterlems de pauc. Vala cunzun el senn real per maschinas, che van da vit, tochen enzatgei tschaffa!

⁸⁶ Cul scumbegl dil dumbrar vul igl autur dar d'entellir l'impurtonza dil bein patertgar ed exercitar il spért era en muments recreativs. Il saver combinar il spért cul giug spirtus en famiglia e societad, saver trer viaden igl affon el clar patertgar communabel, ei per siu svilup d'eminenta impurtonza, caussa tralascada en nossa muntogna zun fetg.

lu lein nus mirar cons nus essan.» — «Fai vinavon, tatta Sten spetga ed jeu hai viù, Saturnin ha pinau per mintgin ina buccada. Ussa fei attenziun. Jeu e ti Gion in, Mengia dus, Geli treis, Gretta quater, Marcel tschun, Stina sis, Gion siat, Lucas otg, Guido nov, Plazi diesch.»

Cunigunda che fuvà denton daventada quit cun Saturnin, sevolva finalmein tier ils pigns ch'ella aveva mai schau ord egl e di: «Jeu hai dumbrau endisch.»

«Lu ha enzatgli falliu», replic'il dumbader. «Tuts ein cheu en retscha e quei ein diesch, schiglioc dumbr'jeu aunc inaga. Il quen stat sco el ei. Vid quel mid'ei zun nuot, quei san ins dumbrar giu vid la detta. Il polisch ei in ed il det pign dil maun dretg diesch e diesch ein era cheu. Sche vus tatta Sten veis falliu, hai jeu segir endretg.» — «E sche ti has falliu, ha la tatta Sten endretg.» — «Gliez crei jeu lu aunc ditg buc.» — «Po sta», replica Cunigunda. «Bien!» Quels diesch che ti has dumbrau vegnien cheu per la buccada.» — «Jeu che hai stuiu dumbrar survegness lu nuot?» — «Gliez has ti buca vuliu! Con ei pia diesch ed aunc in? Ni tgei vegn suenter diesch?» — «Endisch, ha il scolast detg. Mo igl 'endisch' astg'ins mai prender ora, sch'ins vul pegliar aunc pli ovs. E quei hai jeu era mai fatg.» — «Tgi ha giu endretg? Endì!» — «Vus, tatta Sten, perdunei», ei la risposta dil mattatsch empau seturpegiont. — «Lu neu era ti per ina buccada.»

Quella sedefensiun cugl endisch ha cudizzau l'attenziun della femnas, sco era de Saturnin ed il podestà. — «Sa tgei ch'ei dat orda quei mattatsch dumbrader in bi di», manegia onda Neia?» — «O in prer», fa Zeia Battesta sissu, «e gliez vessen nus il pli de basegns, pertgei il nies ei s'avanzaus bravamein els onns. Cu nus havein a siu temps finalmein survegniu quel, aschia vegn ei detg, hagi ins quasi stuiu far giu il mund per in spiritual. Quei cheu fuss in dils nos. De prers seigi sgarscheivel scart e ton pli de quels che san romontsch. Sch'ins ha gia la davosa gada quasi fatg giu il mund per saver dar a nus in prer . . . lu quella ga davent'ei segir.»

Zeia Battesta aveva strusch quintau de vegnir a pugn per quels paucs plaids curdai senza malart cun tatta Cunigunda. Lezza replica duront reparter las buccadas seif tenor basegns de mintga famiglia: «Cu il mund ei fatgs giu ina ga, vegn Nies-segner scadincass a scaffir negin secund; lu duvrein ni nus ni

auters pli in prer.» Sin quella presa, senza scatla, era Zeia Battesta buca pinada.⁸⁷

La roscha de mattaschaglia s'absenta tut cuntenta. La biadia della calgera ha in bi toc seif el scussal. — «Dieus paghi e Nossadunna! Paghi Dieus e Nossadunna», vegn repetidamein exclamau en chor, ed ins pudeva entelgir ordlunder mo pli treis plaids: Dieus paghi Nossadunna!

Sevulvend tier las dunnauns di Cunigunda: «Ins sto encurir de plantar era en la pli pintga botta tratsch, silmeins *in* sem de garnetsch, sch'ins vul pli tard haver in èr spess ed uliv e bein madiraus ora tier la raccolta cuntenteivla en quantum e qualidad. Mirei, sche tuts quels petschens affons dian pil ruaus de mi'olma suenter mia mort mo ina salidada ensemen, fa quei endisch salidades alla ga, ed ils petschens ein per ordinari leu igl emprem, cura ch'ei tucca d'urar pils defuncts, vul dir — recitar il rusari de morts dis e notgs. Contas Salidades fa quei soli tier in rusari? — e contas ferventas supplicas d'affons innocents intermediéschan per mei avon il tribunal de Diu? Buc emblidei — savens ei l'almosna dira, — buca renviei ella! — semnar ston ins, sch'ins vul raccoltar. Fein⁸⁸ nus per oz sera-sontga!» Cun quei finescha Cunigunda sia lavur, e continuescha: «Vus bunas gidontras, las uras ein ualti s'avanzadas. Jeu engraziel a tuttas, ad in' e scadina, pil bien prestau e serecamondel pigl avegnir. Prendei scadina en pasch quei pauc ch'jeu hai fatg restegiar per renconuscher vies survetsch prestau. Ussa buna notg!» — «Buna notg, tatta Cunigunda, bien ruaus e nuota permal», — ei il refrain che rebatta anavos. — «Vus lu era buc», manegia Cunigunda: «Tut en buna paisch e senza malart. Dieus pertgiri!» —

Tatta Cunigunda ha luvrau e manischau igl entir di, dirigiu e menau las lavurs de mezca e de preparaziun per la sera de tagliar seif. Per la part pli u meins hilarica sa ella s'absentar e seretrer cun buna cunscienza avon ch'ei siari notg e las figuras dil tagliar seiv arrivien e semettien en funcziun. Dil reminent: sia biadia, Rosa Maria, vegn aunc per in toc viaden ella notg a dar uorden en siu bien senn e patertgament. —

⁸⁷ **Zeia Battesta**, era buca pinada per noziuns precisas sur cefras etc.

⁸⁸ **Fein, fei etc.:** per fagein, lein far, fagei. Fuormas contraccas dil liug. Fein in giug, dem in scart, mein in tschancun, buin in quercli vin. Per: lein beiber etc.

4. LA SERA DE TAGLIAR SEIF

En stiva gronda a Mascrenzia ei aunc tut stgir e ruasseivel. L'aurur de glina plena construescha da tuttas sorts figuras hieroglificas per preits e plantschiu entuorn, fiersas dall'umbriva dils objects, fermai vid il plantschiu sura, ni che secattavan sin meisas ni sin ulteriuras mobillas anticas.

Imposantas curegias⁸⁹ de plantschiu su, treis zols grossas, fugevan en fuorma perspectiva, sco lingias d'immensa lunghezia al punct central. Vid quella enamiez ei fermau in respectabel anchor-fier⁹⁰ de treis roms, vid ils quals pendan treis cazzolas de seif. Sil plat cazzola ei restiau in cugn seif culau⁹¹ e dasperas, en in rin sfundrau per in zol, schelentau en in lamegl ord fils de stuppa tessida.⁹² Ulteriuramein ein aunc duas cazzolas de

⁸⁹ **Curegias de plantschiu su:** Ei setracta della veglia construcziun de plantschius de curegias en nossas casas veglias dublas purilas. Quellas savens elegantas construcziuns de tempra gotica ed expressiva, vegnan oz scarpadas ora cun caschun de renovaziuns ed alzaments de stiva. — Curegias de treis zols fa 9 cm.

⁹⁰ **Anchor-fier de treis roms:** Crutsch-fier alla veglia cun treis bratschs per metter en glisch treis loghens.

⁹¹ **Cugn-seif culau:** La cazzola de seif, bein enconuschenta sco toc de museum e de decoraziun, ha a mesa altezia dell'asta in plat metallic movibel. E sin quel il cugn culau de seif per reserva permanente, recuvrond duront igl arder igl aliment.

⁹² **Stuppa tessida:** Stuppa, rauba cuorta dil coven, duvrabla per caussas de mendra qualitat. Per far cordas ed en quest liug — per teisser lamegls. — Per far lamegls survevan denton il meglier stratscha u battegls de stuppa fetg isai. Cun la nezza cunti vegnevan ils fils stergliai dapart ch'ei semegliava bumbaischa. Quella vegneva furschada denter la detta aschia ch'ei deva fuorma alla corda en semeglia d'in buliu tschep, ni tissi de mustgas, stend sidretg cul tgau engiu sco pei el taglier dil lamegl. — In tal lamegl de ca. 2 cm altezia teneva meins ora, sche l'alimentaziun dil seif funzionava. El taglier dil seif stevan magari plirs lamegls. Sch'in carpava dev'ei reserva, savens era plirs lamegls che ardevan enina. Sch'il puoz era daventaus memia gronds, retergevan ins ni mava naven cul cugn-seiv culau. Cazzolas pintgas cun mo ina ruosnetta per il seif e lamegl duvravan ins per ira per la casa entuorn ad encurir ina caussa u l'autra. — Il taler della cazzola de seif: in inschignus indrez de fier e schina per alzar e sbassar la cazzola de seif pendida vid il plantschiu su.

pei portablas⁹³ plazzadas sin la meisa liunga. Pil seif de schar barschar han ins nuota schau stgisar. Las umbrivas de quels effects variavan tenor cuors della glina e posiziun dils aspectaturs.

En paucas uras sissu dueva reger en quest local in'otra veta, in auter traffic ed ina tempra pli palpabla che la presenta. Envidadas las cazzolas ed ardent ils lamegliuns, duevan las figuras fantasticas de spérts e barlots vegnir scongiuradas ord casa e cuort. Il zenn d'Ave Maria haveva resunau, ed ina tgeuadad unviernila dominescha l'entira cuntrada curclada en ina cozza alva. La neiv tgula sut ils calzers. Umbrivas fiersas da posturas d'umens s'avischineschan alla casa de Mascrenzia.

«Aunc tut stgir», aud'ins ina vusch, «sto esser che nus essan ils emprems.» Plirs ensemen rumpan pli tgunsch en ina fortezia ch'in soli persul. Nunannunziai vuleva negin entrar en casa. Secapescha, ella fuva da quellas uras buca serrada cun schlein e mischluss,⁹⁴ gia aschi baul. In um aulza il spluntè digl esch-casa, in terment tgau-gat che batta sin la miur de fier⁹⁵ en posiziun de massa. Têc têt têt: treis gadas!

Igl esch-casa sesarva. Sten De Cabeeli, il signur e cussadent della casa, compara schend: «Ei fuva nuota serrau! Seigies beinvegna, mes umens. Nus mein directamein en stiva gronda.» El ordavon, ils auters suenter. «Prendei plaz, ins vesa buca bia. Jeu mondel per in tizun⁹⁶ ardent de lenn-tieu on cuschina e lu fagein nus cazzola.» — En in batterdegl retuorna Curdin cul tizun ardent ed ins po enconuscher en la glischur Sep Vial, il caluster, e Giachen talpè. Il caluster vegn encunter schend: «Sten, signur podestà! — quella lavur surschei a mi sco caluster, sundel gie pli versaus d'envidar las candeilas che vus, signur Sten.» — «Bien pia, cheu la luntscha.⁹⁷» — «Quei ei mistregn

⁹³ **Pei purtabel:** Quella cazzola de pei purtabel cun 3 peis, cun sisum l'asta in'onza per era saver pender vid la curegia dil plantschiu su.

⁹⁴ **Schlein e mischluss:** Dal tudestg 'Schlenke e Marschloss', schlegn e mischlos. — Mira nota 24.

⁹⁵ **Miur de fier:** Tgau-gat e miur de fier, figura della part movibla e stabla dil splunteriel ni spluntè d'esch-casa.

⁹⁶ **Tizun ardent de lenn-tieu:** En ardur: datier dil lenn teigia, prius dalla ragisch dil tieu.

⁹⁷ **La luntscha:** Significhescha la stezza per envidar e stizzar las candeilas-baselgia. Paregliaziun dil tizun culla luntscha u stezza. En quei connex allusiuns aforisticas.

de caluster! — en envidar si eis el meister fatg», replica Giachen talpè. — «Avon che la notg ei ora, savess ei dar caschun de sclarir la remarca ual fatga empau pli detagliadamein», rispunda il caluster. Curdin De Cabeeli cloma preschaus: «Vegni cun mei, vus auters! — Saturnin spetga vess de purtar en da tgaminada il seif vacca schelau,⁹⁸ per ch'ins sappi dar cavegl e far vinavon. Sco mi para ei Saturnin stasera ualti della buora. Sepertgirei de far tuppas sgnoccas, schiglioc scol'el vus, cun far a scadin perdertas munginas,⁹⁹ senza fil-launa. Sco buobs, pli baul, sepertgiravan nus de schar prender el la mesira de munginas. Paupras canvialas!»

Quater umens sestorschan buca mal de transportar il custeivel grass en in batlini tessius sez, dalla tgaminada en stiva gronda. Sep Vial e Giachen talpè han cargau lur cantun sur schui giu, essend s'avanzai bravamein els onns della veta. Fuvan stai schanis da siu temps, sco ei schevan. Saturnin ha tschaffau siu cantun empau a brauncas.¹⁰⁰ De Cabeeli il siu cun omisdus mauns, aschia ch'ins ha en la purtadira ina certa ballanza che reparta la peisa ulivamein sin tuts. Saturnin havess denton purtau l'entira bagascha persuls en stiva — sch'ins havess ughegiau in pag en certs muments. El denton viveva dal principi:

⁹⁸ **Seif vacca schelau:** Mira notas 11, 79, 82, 114.

Tgei grad de schekada ha il seif?

⁹⁹ **Far munginas senza fil-launa:** Specia de tortura ch'ils carschi e fermes fagevan per ranschar, magari en moda sadistica, ils pigns e fleivels (Mats cun ménders e mattatschs!). Mudergiada della canviala dil bratsch d'in cumpogn cun serrar ella denter polisch ed indicader. Ei vegn lu strenschiu e rotau. Cunquei che la canviala ei buca rodunda, anzi plein gnarva (musclas), ein las strubigiadas, isadas e sguschadas de dolor sensibla. Caschunava magari il sgrezi. Quei giug de tortura vegneva fatgs sin pastira, sill'alp, si cuolm dals gronds culs pigns cull'amogna ni smanatscha: «A ti vi jeu far munginas che ti vesas steilas de clar bidi» — Saturnin fermezia um. Mo ils fermes ein il bia bunatschs, ils pigns ambizius e tissis. — Far munginas veglia moda de mudergiar ils mattatschs. — Munginas cun fil-launa fussen atgnamein ils vers mungins de launa, che han igl unviern de tener cauld la canviala.

¹⁰⁰ **Tschaffar a brauncas:** Brancar culla toppa, cul maun. En quei cass mo cun in maun persul. Tuts tschels gidonters applicheschan artificis e sustegns specials per buca stuer ceder. La braunca ei era ina mesira.

Peisa repartida ei mo mesa peisa, legria e humor partiu ei dubla legria, dat humoristica ed ina hilaritad senza fin e paregl.

Tut mo *in*? Nua ch'in vul esser *tut*, lu ein ils auters, tuts ensemen nuot! Persuls sisum! Persuls gl'emprem! Persuls il bia! Persuls miu plaid valer! Mo jeu persuls, tgi vess aunc plaz sper mei? Negin! Per lunschora jeu sulet! Pauper despotissem!

Revolva ina gada la medaglia! Cheu anflas ti ils versets en aforissem: Persuls e senza compassiun el discletg! Persuls en las dolurs! Persuls sin pugn de mort! Persuls sin il santeri! Persuls ed emblidaus en fossa! Persuls avo'l derschader eternal! Persuls giu funs gl'unfiern, la fueina nera — giavischa bein negin mortal ded esser? — mobein de trer aunc auters giu cun el! Igl egoist en veta, il commiliton en la sventira!

Quei formava en cuort citat il far e demanar, il patertgar de Saturnin, ch'ei de professiun muliner e surveva aschia al communal, al beinstont, al pauper, al beinvesiu, al murdiu e starschliu, ad in ed a tuts sco Niessegner ha disponiu, repartiu clamada e facultad.

Sin la meisa gronda vegn il buordi discargaus. Sep Vial e Giachen talpè dattan mintgin si in schem de levgera, savend dismetter giud dies il grev buordi. A mesa stiva sin in plumatsch de strom¹⁰¹ vegn plazzau il priel de lischiva, gest tschunconta mesiras meins cuntegn che la caldera d'alp ed en lezza stev'en il latg de 70 vaccas, cu ellas fuvan sigl ault de mulscher. In bufatg vischi!¹⁰²

Novas troppadas d'umens arrivian, tals sils onns, lu tals el meglier esser, ed auters che duevan pér d'aventar umens, essend lur fatschas finas aunc strusch surtratgas cun in stel flum che schass percorscher ch'ei pudess prosperar pli tard sin tal terren la dignitad virila d'in pulpiu barbis, ni d'ina barba cumpleina tochen giu sil pèz. Staturas muntagnardas, umens sco cuolms!

Perfin signur scolast ha dau suatientscha all'invitaziun. Durent sia veta ed en sia professiun ha el pauc de manischar cun raubas de grass, essend la paga pitschna e magretta. Raubas de grass eran zun beinvegnidas per unscher rodas, sche quellas

¹⁰¹ **Plumatsch de strom:** Sin tals vegnevan ils preuls mess. Els stevan aschia sidretg e scurvanavan buc il plantschiu.

¹⁰² **In bufatg vischi:** Il priel 50 mesiras pli bauc cuntegn che la caldera cul latg de 70 vaccas.

tgulavan e sgargnevan denter buis ed ischel,¹⁰³ ni magari era tscheu e leu, nu ch'ei semussav'il basegns.

Unscher las rodas digl intelletg de ses scholars, per lezza interpresa sequalificava seif vacca buca massa. Lezz'operaziun damonda ieli pli fin. Gnanc quel dell'oliva bastava buc. Leu sedamond'in ieli libers della materia, libers de fest e torta! Cun lez dus san ins magari unscher enqual malvugliu biestg, mo buca trer ed educar carstgauns!

Denton empau denter la gliעד stat signur scolast nuota nuidis. Ins sto mai haver l'impressiun ch'ins stoppi ni sappi emprendre nuot pli, sch'ins ei era scolast, ni appartegn ad ina clamada pli aulta che quel che mova pal' e tarden, resgia e segir, mogn e trader, marti e palutta, fil e guila, trau e clavellas, massa e marti, pal e flugi ed aschia vinavon.¹⁰⁴ O na, el ha beinsavens fatg part de talas risdadas en cuminonza de bunas e schliatas experiencias e raccoltau massa materia ch'el ha saviu applicar silsunter en scola e far darentar emperneivla e fritgeivla l'instrucziun, sco era l'educaziun — omisduas materias, la manuala e spirtala, maun en maun, adina e dapertut. Ils affons van bugen a scola tier el. Signur scolast capescha de tschaffar il cor e sentiment affonil, capescha de trer a sesez l'affecziun e fidonza de quels ch'ins ha confidau a sia protecziun.

Quei fuvà il sentiment ch'ils oz cheu presents en casa de Sten De Cabeeli demussavan viers lur anterior scolast, che steva aunc adina en prospereivla activitad. Il factum dat perdetga dils fatgs.

«Signur scolast, vus prendeis plaz sisum la meisa», di Sten De Cabeeli. «Quei plaz d'honor aud'a vus! Ed ussa prendeis plaz

¹⁰³ **Buis ed ischel:** Buis, fieter metallic, tschentaus viaden el mosel de constrictiun pli nova, per ch'igl ischel de lenn enferraus gioghi meglier. Quellas parts vegnan engrassadas. — Cheu eran manegiai ils sgar-gnems politics che drovan ieli pli raffinau!

¹⁰⁴ **Mover pal' e tarden, resgia e sigir etc.:** Dubels uaffens, mintgamai simbols characteristics d'occupaziun de mistregn primitiv de nossa tiara. Ils mistergners vegnevan da lezzas uras buca stimai fetg en confrunt cul pur e signur.

in suenter l'auter! Nus auters tuts, jeu sco vus, essan strusch ina brocca scotga letga.¹⁰⁵»

Ei succeda sin quei ina brava risada. Quei fuv'anflau la basa a undreivla hilaritad e perinadad.

«Saturnin auda sco adina giudem!», continuescha Sten Curdin: «El udess tenor meret, da vart dretga de signur scolast, pertgei el ei era ina specia de scolast. Mazza a nus ils pors, las cauras, las nuorsas, e tscheu e leu, cura ch'ei va pulitamein cun las finanzas dils Stens, mintgaton in engarschaun ed ina vacca de maz,¹⁰⁶ sinaquei ch'il vegl usit de tagliar seif mondi buca dil tuttatafatg en emblidanza. Igl ei quei empau tradiziun tier ils de Mascrenzia ed jeu vegnel a star fideivels ad ella, schilunsch sco sepo.»

In bravo che fa stremblir las preits della stanza, ei igl eco de renconuschientscha per l'empermischun fatga.

«E lu, Saturnin mola il graun digl entir contuorn, procure-scha per la frina de far paun. Tgi ha ina ga u l'autra buc engartau el, daferton ch'il mulin cargaus fageva sia obligaziun, vegnend tut dubels neuasi dalla Val Lussè cun in pesont bliec figniclè si dies.¹⁰⁷ En stiva-mulin secatta ina sutga de dular¹⁰⁸

¹⁰⁵ **Esser ina brocca scotga lètga:** Las broccas semplas eran tuttas fetg semeglientas de fuorma e de diever. Era il cuntegn buca d'emprema qualitat, pia buca object de garmaschia pareglionta. Sten De Cabeeli, en gronda humilitonza, vul buca schar veser che sia brocca seigi de pli nobla fuorma e de pli niebel cuntegn.

¹⁰⁶ **Vacca de maz:** Mo cun in engarschaun ni plirs dev'ei buca caschun a tagliar seif. — **Schilunsch sco sepo** vul dir: schiditg che jeu s'empos de mazzar in armaul. La davosa pusseivladad de tagliar seif ei, sche 2 u 3 purs mazzan ensemen la vacca e repartan il recav. El liug d'in dils associats vegn fatg la mezca e, sche tradiziun aunc viventa, era envidau a tagliar seif.

¹⁰⁷ **Val Lussè, pesont bliec de figniclè:** Questa val ei situada giudem l'Acla de Cugnal, spartend quella dals praus casa de s. Roc viers il sid visavi Mulin della Val. Sut Matergia sesanflava in'ucliva dils Gualsers. — In bliec de figniclè ei de respectabla peisa, demai dil pli dir, stagn e serrau lenn della vallada renana. Ella veglia construcziun maschinala de resgias, mulins e fabricas primitivas savens duvraus per tscheps ni plumatschs rudeischen e ded arvers gronds e pigns, magari en transmissiuns.

¹⁰⁸ **Sutga de dular:** Tipic uaffen de vischler, chiefer e roder, mo era duvraus da sempels purs. El ei ligiaus stretgamein culla tecnica dil dular cun divers cuntials de trer, ulivs e cumbels.

ed in baun de splauna. Construcziuns, sche era primitivas, mo de senn e fuorma artistica, antica, rendan el gest aschi cuntents sco el temps hodiern, nua che la pli perfetga invenziun tecnica maschinala creescha l'ovra fatga, ed il carstgaun leutier gideivels, daventa in sclav della macchina della quala el sesurvescha.

El ei in artist naschiu de professiun enten resgiar ora tagliors-lenn, ornar ils urs cun entagls e turniclem d'ina fantasia originala. Medemamein il far ils plats de sutgas de mulscher, turniclar il pei en fuormas divergentas per perveseders e pasturs d'alp, nua ch'il proprietari duvrava en quella moda far pintgas retschercas per prest anflar la sia. Il figniclè er'ad el schebi dirs, il lenn beinvegnius per talas lavurs, essend il pli dir che sesanfla en nossa cuntrada. Dis ora sa el s'occupar culla fabricaziun d'in soli taglier-lenn. Sia devisa ei: mo buca produenziuns en massa, mo ton pli en qualitad e differenziaziun. Buca tut suenter in laisch! Sia opiniun ei: pli tard vegn buca dumandau: con ditg han ins giu de turniclar ed entagliar quei bufatg effect, che ton pli: tgi ha fatg quei emperneivel object? Quei ei sia principala occupaziun denteren, dis ch'el mulava en mulin. Tgei lavur deva mo la teigia ni sremetta¹⁰⁹ ch'el furava u resgiava d'ina vart viaden per plazzar nunveseivla la nezza dil cunti ch'ins gie setagli buc, purtond vidaneu il taglier de carn, seigi el emplenius cun delicatessa della branscha de carn, ni zuppaus davos la cassacca, mond tiel Sten a tagliar seif. Saturnin ei bucca «schulmeister», mobein «meistercannalles»¹¹⁰. Oz ei Saturnin «capo de meisa», reparta las purziuns a scadin, tenor prestaziun supponida.

«Neunavon cun tagliors e cuntials!», cloma enzatgi ord il miez che continuescha: «Quella bagatella cheu duess lu buca cuzzar tutta notg!» — L'ura veglia de preit muossa las nov! —

¹⁰⁹ **La teigia ni sremetta:** Era auters uaffens de malsegir tagl survegnan teigias ni indrezs de schurmetg: sigir ladas, sigurins, resgias, cuntials de trer etc. Dubel intent: survegliar il tagliom, schurmegiar il mistergner e concarstgaun da discletgs. Sremetta (sdremetta), fessa intagliada el taglier per zuppar la nezza tochen sil moni.

¹¹⁰ **Meistercannalles:** Mistergners ordvart inschignus ed universals en nos vitgs de pli baul. Enconuschents per lur bials puffens, scaffets e trucas fatgas duront ils liungs unviarns. Savens eran quests rars meisters de provegnientscha jastra, che stevan en dunsena in entir unviern tier il surdader ded in pensum mistergnaun-artistic. — Oz, era per tudestg, num depreziativ per in che fa dil tut e tuttina nuot endretg.

«Allas endisch sto esser finiu tut, rubas e strubas! Lura in'ura: catscha sil bagat! — silsunter puschegn! — Rinforzai, entscheiva danovamein la catscha gronda sin onors e bagat,¹¹¹ entochen las tschun della damaun. Quei igl uorden de successiun e lavur per questa notg!» —

Quella davosa construcziun ha impulsau e stimulau quasi sin moda fascinonta ils presents de prestar soli mo lavur de record enten manizzar il seif. Ins sa veseivlamein seperschuader dell'activitad ch'ei sesviluppada; co tarlischian las nezzas-cunti d'incontin, tagliors sesvidan culmai de seif manizzau giudem en la profunditad dil priel de lischiva, emplenend quel considerablamein si el contuorn dellas guotas-manetscha.¹¹²

Saturnin s'absenta, mond on cuschina. Sunter tscheina ei la vanaun gronda¹¹³ emplenida cun seif e sunscha,¹¹⁴ vegnida

¹¹¹ **Catscha sin onors e bagat:** Acziun hanada el giug de troccas. Gia il traffic cun scarts e troccas ed onors d'in'e l'autra partida, ei de gronda strategia, mo puder tier il bagat ni puder mitschar cun el en precara situaziun, ei pugn d'honor.

¹¹² **Guotas manetscha:** La manetscha dil priel, respectabla lonscha-fier menada a mesaglina, tschaffa buca directamein cun las duas fins menadas ella preit dil priel, anzi, combinadas en duas fischas de ruosna, fermadas da mintga maun sut igl ur circumferend dil priel, e quei cun guotas de mesch cul tgau odado, endadens rebattidas. — Tochen tier quellas guotas arrivava gia il seif. Las ureglias vargan ora per saver purtar il priel da mintga vart en dus.

¹¹³ **Vanaun gronda:** Schiglioc en funcziun da dumengias, fiastas e perdanonzas per far cuer carns e buglir suppas. La vanaun pintga era reservada per pintgas famiglias ed intents specials. Oz strusch pli de cattar.

¹¹⁴ **Cun seif e schunscha:** Tier ina mezca gronda (pareglia fiera pintga, fiera gronda) udeva quasi senz'auter era la pintga. Sper ina vacca vegnevan mazzai era in u plirs engarschauns, consequentamein de sedeliberar da seif e schunscha. Las differenzas de character, qualitat ed utilisontadad de pliras sorts della medema specia (pareglia: grauns, glin e coven etc.) ha adina dau caschun a patratgs ed a combinaziuns, a precisas limitaziuns de mischeidas e mistiras. — Il grass mischedau de sunscha e seif sequalifichescha meglier per la cuschina, essend che la schunscha schela buca schi spert en la scadiala de bizochels u tiglierins sco sche mo cungi cun grass de seif culau. Il seif schela quasi en bucca. Las garflaunas de schunscha ein mai schi schetgas. Sunscha culada magliava la mattatschaglia sin paun gest sco pischutta. Seif culau freid negin che tuccava. — Tuts animals remegliants han seif, ils animals che dierman han perencunter sunscha. **Seif:** vaccas, cauras, nuorsas, tscharvas etc. **Sunscha:** pors, cavals, tgauns, uors, muntanias etc.

plazzada sura fiug, la manetscha en crutsch dil plumagl.¹¹⁵ Quella vanaun de bronz ha era in considerabel cuntegn egl intern de siu venter oval. Per emplenir ella tier perdanonzas, de far cuer la carn della suppa, sedumandav'ei duas bufatgas sadialas aua de lenn-larisch.¹¹⁶ Lu savevan spinals, manetschs ed in andant schambun¹¹⁷ far bogn senza catschar siadora il nas. In uvierchel d'irom che serrava e curclava bein suenter, e las premissas per la suppa castrada fuvan ademplidas.¹¹⁸

«Bugl'ei pulit?» — «O gie», ei la risposta. «Va mai ton ditg, ch'ins sa struclar seif.» — «Ton meglier, jeu vi procurar per treis dels, per de quels che han aunc en enzatgei gnarva!» — «Buca forse Sep Vial, ni Giachen talpè!» — «Na na, buca tema! — plitost il Tini dell'onda Cecilia, ni il Gusti della Vina,¹¹⁹ ni magari Duri Fipp.» — «Ussa sun jeu el clar», rispunda Saturnin, «mo che vus prendies per notizia: Jeu sundel lu er'aunc mat, hai aunc mai tratg la sort ord la capiala.¹²⁰ Pertgei buca jeu esser gideivels, cu gl'ei de struclar seif? Per vusautri fuss jeu matei carn empau memia veglia? Vi mirar de corrispunder cun de quella pli giuvna, sche schai avon maun. — Denton, lessel

¹¹⁵ **Manetscha en crutsch dil plumagl:** Il plumagl, in indrez de cadeinas pendius vid il pal travers si el tgamin, sur il chemischos, ei de drizzar cun ses plirs crutchs en altezia regulonta tras cadeina, crutchs ed anials sur il fiug. En in crusch adattau dils magari plirs plumagls veva la manetscha della vanaun siu plaz.

¹¹⁶ **Sadialas de lenn larisch:** Larisch dat ei daret en la Val Medel. De far buna vischala e schizun slondas maneclas de tetg ord lenn larisch munglav'ei lenn ch'era buca mas-chels (il maguol d'ina vart). Il meglier per far vischala ord larisch fuva in larisch schumellin, il qual fendeva per ordinari bein. — Il bia denton vegnevan las sadialas fatgas de lenn stgein. Il lenn stgein lai manischar tgunsch. Il larisch ei pli redeivels pil vischler, mo ordvart resistibels.

¹¹⁷ **Spinals, manetschs ed in andant schambun:** Ei setracta cheu d'ina vanaun de signuria, ordvart gronda. Il schambun ella vanaun laghegiavan ils menders, da certs temps lubi entras igl usit, d'engular e de zuppar. Nus savein gie d'exempels ch'entirs biestgs ein vegni pri ord nuegl e zuppai zanua en in auter.

¹¹⁸ **La suppa castrada:** Mira nota 66.

¹¹⁹ **Gusti della Vina:** Scursanida de Augustin della Ludivina.

¹²⁰ **Aunc mai tratg la sort ord la capiala:** Saturnin, in stupent mat ed um, mai sedecidius e sespruaus en sia veta de trer la sort ord la capiala, d'eleger ina futura consorta. Pareglia: trer ora la signura, far vugadias.

a tuts affars haver advertiu ordavon: Struclei lu il seif e buc ils cors! Garflaunas¹²¹ che bragian ha negin bugen, essend che quellas han stuiu carschentar il puoz el ruog de crap cul davos larmin. Certs cors pon denton strusch star ora aschizun; els laian buc struclar ora sil davos daguot, aschiglioc d'aventan els silsuentar freids sco crap. E tgi vuless allura per veta duronta esser seunius e fermaus vid in crap? Ei tucca de laguoter.» — Ed enaquella siara Saturnin igl esch-cuschina e va per siu fatg en stiva gronda.

Leu va tut en uorden e vinavon stupen, auter che tier in, il caluster. El ha giu oreifer quitaü per glisch, pertgei la stiva gronda paradava en clarezia che survargava lunschora quella en baselgia, cur che tuttas candeilas, era quellas della benedicziun baselgia, ardevan, sco fuva usitau d'envidar si tier certas occasiuns, sco per exempel tier las quater fiastas, cantond il Te Deum. Tgisà sch'ei vegness pusseivlamein era oz cantau in cert Te Deum, avon che la notg seigi alla fin. Al caluster parev'ei quasi sco sch'ei stuess esser! Cheu fuva a tut sespruar nunpusseivel de saver s'absentar ni untgir per muments en terschamber,¹²³ sco el practicava magari tscheu e leu, cur ch'il Te Deum prendeva negina fin.

Secapescha, sco ver caluster stueva el haver pinau la paramenta, cura ch'ei vegneva tier la benedicziun cugl «Altissim». Oz pudeva capitar de retscheiver talas benedicziuns senza paramenta e Sontgissim. Enzatgei en quei senn aveva Giachen talpè schau sentir gia pli baul. «Envidar si, quei sa el,¹²⁴ vul dir —

¹²¹ **Garflaunas che bragian:** Che bragian grass, paregliau cullas larmas de cors combrigiai.

¹²² **Cantond il Te Deum:** Manegiau ironicamein. Per l'emprema dueva la carplina pascheivla denter il talpè ed il caluster vegnir intensivaus entras semeglias. L'in esercitava siu mistregn el clar dellas candeilas, nua che tut vesa in l'auter, l'auter sfugava el stgir dils vaus dellas talpas, manegiau en semeglia cunzun las talpas mo de duas combas: tucca per tucca, petta pagada, ei il senn della lutga. Il Te Deum savess era significar il cant e laud d'engraziament, cantic d'amur denter Rosa Maria e Duri Fipp.

¹²³ **Terschamber:** Per teschamber, anticamera, Sakristei.

¹²⁴ **Envidar si:** Chicherar si, dar fiug, cudizzar, envidar ora. «Vegnir dal stgir el clar?» — Envidar si las candeilas en baselgia, il pigniel de Nadal.

vegnir dal stgir el clar! Mo dar miers a siu cunti, gliez vuleva buca leu. In smachem ed in spellem, ei vul buca semover giud rucca.

«Saturnin! havesses buca la cut damaneivel? Jeu duvrass ella, ni meglier detg, lesses gest vus dar ina strihada alla nezza de miu cunti? Sai buc, el taglia dapi la davosa ga nuot pli.» — «Cun uaffens buca buns duess ins mai ira a lavur cumina», replica Saturnin, «vegni tscheu, caluster, jeu vi trer si la nezza al cunti. Strihau hai jeu enzatgei auter!¹²⁵ Ussa duess ei ira — quella nezzetta ha crei'jeu fatg il siu, tuts vegnan buca aschi vegls ed aschi isai ora en quella moda.» — «O gie, in soli cunti en casa vegn duvraus empau dapertut», — manegia il caluster. Duri Fipp, il strolì de sgnoccas, che seseva vieifer il caluster, dat denteren culs plaid: «Sin in de quels pudex sco'l vies, ughegiass jeu d'ira en tgil e sescursalar da Crapault¹²⁶ tochen giu la val Lussè, senza ch'in daguot saung flussegiass.» — «Cu ti fusses giu, havesses ni tgil ni ruosna pli», replicca empau de vilau il caluster. — Risaglias tut che sezaccudan!

Il Gusti che seseva sper Duri Fipp, sa era las sias e cudezza culs plaid: «Co ti vesesses ora senza tgil, mirass jeu bugen, e sin tgei sesesses ti suenter?» Tut ei spanegiau sin la risposta. — Enzatgi haveva giu per tscheina, sco prof. Muoth scriva en siu «Barlot», penn ed uatsch; pertgei in schul pli git disturba il silenzi. Igl ei buc in schul de muntaniala, mobein ina toffa miez strunglada, che ha pudiu mitschar en las caultschas dil Tini dell'onda Cecilia. E quel, sco s'excusond, remarca: «Co vess jeu pudiu tuffar senza ruosna? Mia sort fuss stada de sluppar dalla modernascha.» — Tuc la noda haveva el!

Quei intermezzo empau disviau ha entardau per entginas minutas la lavur. Denton las risaglias succedidas han promoviu las funcziuns de lom e cor a tuts, che respiran ussa cun sentiment levgiont. Saturnin ei era meister en urdir¹²⁷ ed el s'exprima:

¹²⁵ **Trer si la nezza:** Trer si ils cuntials culla cut ni cuagl ischal ei zatgei auter ch'envidar si, che strihar. Ils tagliaseif stuevan prender da casa ils cuntials, ed ins sa cumprender che biars de quels tagliavan mo quei ch'i vesevan.

¹²⁶ **Pudex:** Miserabel cunti, magari isaus tochen sil dies.

¹²⁷ **Meister egl urdir:** Expressiun ord ina lavur speciala e rafinada dil teisser. Complicau e stentus zavràr e ligiar de fils. El senn figurativ: planisar per siu agen avantatg e gaudi, rufinadas machinaziuns.

«Cheu ei enzatgei buc en uorden, zanua schai malcapientscha. Jeu hai cun quei era mias difficultads. Meinsvart han ins on cuschina giavischau Duri Fipp. Tgei sorpresa vegn quei a dar, stuend communicar: Displai, durent mi'absenza ei daventau en stiva gronda in schabetg curios, nua che Duri Fipp ha ni tgil ni ruosna pli.»

Il caluster ha capiu igl agid de Saturnin. El di: «Quei ei buca manegiau aschi mal. Denter il pievel drov'ins beinduras de quellas expressiuns pli u meins empau aggressivas, senza ch'ins enqueri davos quellas fatgs suspectus. Il tgil ei ina part dil tgierp human ed ina ruosna auda leutier sinaquei che caussas ch'audan ord il tgierp hagien era ina via. Disdescha quella part dil tgierp en quei grau, pitescha gl'entir tgierp. Gie, sa schizun haver la mort per consequenza. Ils plaids e nums per las caussas ein cheu ed il carstgaun, l'ovra sublima de Diu, ei en tuts graus bein fatga.¹²⁸».

Quella delucidaziun ha mess giudezi al schurvi dils biars presents. Il Te Deum ha la finfinala buca priu ina mala fin e tier ina benedicziun ha ei era buca tunschiu. Il caluster capeva de procurar per glisch, era en quei senn; beinenqualin ei aschia arrivaus dal stgir el clar e quei senza pruderia.¹²⁹ A finamai¹³⁰ sa Saturnin tarmetter senza far quitaus treis dels on cuschina per struclar seif. Tin, Gusti e Duri Fipp, ils giavischai cumpogns, sils quals enzatgi spetgava, vegnan deliberai da lur lavurs en stiva e s'absentan.

«Pressiei lu buca schizun che vus rumpeies la bratscha! Struclei mo empau, buca tochen sil davos daguot. Jeu per l'ina prefereschel quellas ch'han buca stuiu bargir memia zun e pon aunc far bucca de rir.» — Enten passar giuadora vegn d'ulterioras varts exprimiu giavischs tenor stumi, tenor stumi de mintgin co ei seigi de struclar seif on cuschina. La cunzina ei dada, realisar tala ei obligaziun de scadin.¹³¹

¹²⁸ Ensesez tschonscha apparentamein maldecenta, denton cun senn final rustic positiv.

¹²⁹ **Pruderia:** Arrivaus ad in bien intent senza tuppa retenientscha, tut alla grada.

¹³⁰ **A finamai:** Per quei intent.

¹³¹ Ils treis dels partents dalla cuschina vegnan cudizzai. En cuschina Rosa Maria che semtga tut per schar struclar ils treis mats il seif. «Struclei en cuschina il seif e buca la matta», ei la cunzina.

Tgei sorpresa, — arvend Duri Fipp sco empren la porta cuschina. «Gest sco giavischau!» — ei il clom de beinvegni. Saturnin ha preventivamein mess certas caussas a frein ed il caluster ual sissu dau ina stendida allas hottas. Tgi che fa quei ad ura ed en temps sto sia veta mai s'enriclar. Surpresas dat ei mo lu, cu la fiasta ha liug avon la vigelgia. En gliez cass resc'ins vigelgia senza fin!¹³²

La vicendeivla conversiun en cuschina denter dus fiugs d'aventa concilianta e simpatica, mo survarga mai ils tiarms de nunrespect in visavi l'auter. La lavur entscheiva! Sin baun-cuschina stattan entginas cazzettas en retscha, postadas segir sin plumatschs de strom. Ellas ston star stabil, sinaquei ch'il custeivel cuntegn ch'ellas retscheivan mondi buca a piarder ni vegnessi spons.¹³³ Ina tuaglia de lenziel empau pli pintga ch'ina de meisa, tessida cun treis pass, ei restegiada.¹³⁴ Encunter ina sutga de pusal ein spuranai dus bratschs¹³⁵ de tschun peis lunghesia e fuorma plitost platta sco sch'ins havess resgiau emper-miez in ogn d'ina quarta diameter.¹³⁶ Urs e scorsa ein naven. Las varts orasum han fuorma de moni. Las parts enamiez ein empau pli ladas. Quei ei la semplia pressa de seif.¹³⁷ Uarda bein de buca ver il nas denteren, cura che Gusti e Tini enqueran de brancar las varts dils manteners e siaran quellas da miervi en-
semen.

Il baun-cuschina vegn ruchegiaus damaneivel della platta de fiug. Cun tutta precauziun vegn il plumagl levgiaus da sia peisa

¹³² **La fiasta avon la vigelgia:** Igl empren vegn la vigelgia epi pér la fiasta. Allusiun a fatgs nunlubi avon ch'entrar en lètg, e las consequenzas de surpassaments en ina communitad stretga d'ina vischnaunca.

¹³³ **Plumatschs de strom:** Mira nota 101.

¹³⁴ **Tessida cun treis pass:** Tessida cun treis pass e buca cun quater sco la teila cadisch. Quella de treis pass obteneva corda mo d'ina vart, e quei vegneva numnau la vart dretga della teila.

¹³⁵ **Dus bratschs:** Duas aissas grossas, enamiez ventradas, onsum en fuorma de manteners. Denter quellas vegn il seif, zugliaus en lenzeuls smaccadas.

¹³⁶ **Ina quarta diameter:** Fuva 16½ cm sil tschep ed astgava buca pli vegnir pinada senza marcar dil selvicultur, sche la plonta era gia secca.

¹³⁷ **Pressa de seif:** La pli primitiva, senza ils indrezs mecanics e constructivs de pli tard. Mira nota 135.

e la vanaun cul cuntegn sgurghigliont, buglient, formond suravi diembers de vischigias sluppontas, autras seformontas da niev, in vegnir e svanir, in'impresiun de revoluziun; aschia semova il cuntegn della vanaun afuns e sesalzond, tschentada bufatg bufatg giun plaun, ual sper l'emprema cazzetta. In caz-furau, igl ei quel de tschagrun, ughegia d'ascender giuaden en la bugliadira.

Tscheu cun la tuaglia!» Rosa Maria, la flurenta rosetta, tegn cun in maun il caz, cun l'auter dus cantuns della tuaglia, ligia ensemen gest sur l'emprema cazzetta, ils dus auters ei caussa de Duri Fipp de gie buca laschar mitschar, sch'ei fagess era cauld. — Tgei emperneivla sentupada de duas egliadas carinas, alzond gl'empren tegn dil caz ord la vanaun, svidond tal en la tuaglia. «Mira ch'ei mondi nuot suten, Duri!» remarca Rosa Maria. Quei tucca siu cor sc'in paliet, e gia ei il secund caz sin viadi cun aunc de pli cuntegn. «Tgei hai jeu detg? ... ad ault ussa cun la bagascha.¹³⁸ Vus dus: seigies promts per la tortura!» — Mettend il caz vit en ina cazzetta, tschaff'ella ils dus cantuns ligiai ensemen, schligia ils nuvs, braunca era quels de Duri, schend: «Tegn ussa ferm, jeu stoi strubegiar in tec quella buora.¹³⁹ Vus dus, Gusti e Tini, pressiei ensemen vos lenns, buca temei de pressiar plat la bagascha. Ti Duri meinas cheu suren da contin la tuaglia en struba. Jeu mezza vi haver ni art ni part vid ina tala tortura. Mirei!» — di ella riend, «co gl'ieli de costas¹⁴⁰ cuora fil a fil giuaden en la cazzetta, che quella s'emplenescha quasi filistré. Buca schar luc, ei va mo pli daguot a daguot e gliez dat puoz. A mi rump'il cor, vesend dagutond ils davos stels. Jeu dumignass in tal proceder mai sur miu cor ora, sch'igl ei era mo garflaunas. Denton dat ei schizun mats perfids che practicheschan in tal proceder cun nus paupras mattauns. Bein capiu!»

¹³⁸ **Ad ault cun la bagascha:** Il zugl della tuaglia cun ina partida cazz buglients de seif culau lien, che vegn ussa aulzaus suro e naven per vegnir struclaus.

¹³⁹ **Strubegiar la buora:** Il cuntegn de seif de fuorma rodonda sc'ina buora, formada entras strubegiar ils cantuns della tuaglia.

¹⁴⁰ **Dar ieli de costas:** Expressiun frequentamein duvrada el senn de fridas cul pugn ni cun in fest ellas costas. «A ti vi jeu dar ieli de costas», ei la smanatscha.

Ils treis giuvens stattan cheu sco tuccai dalla daguota. Bein-
vulend e senza malart ein els semess vid igl ademplir la lavur,
sco cumandau e senza commetter el minim senn ina semeglionta
tortura — e tgei paregliaziun ei curdada sissu, da vart de Rosa
Maria?

«Ei fa uss!» — excloma la giuvna. «Lein liberar las pupra-
tschas ord la zaunga, quellas han per adina dau si il bargir.
Lein svidar ellas en questa bufatga scadiala d'irom, tarlischonta
sc'in daner.» —

Ei succeda uss tortura sin tortura, entochen che la davosa
garflauna ha rendiu siu tribut. Savend buca pli sesurvire dil
caz, vegn il rest della vanaun svidaus en la tuaglia. Gl'ei buca
massa pli.

«Ussa mo bufatg per la davosa gada. Fagei buca bargir quel-
las», admonescha Rosa Maria. «Quellas munglassen aunc dar in
tec veta allas autras. — Saturnin ha manegiau anson: mia carn
ei ussa memia veglia e dira, ch'enzatgi mordi en pér ussa, —
schebein ch'el hagi aunc la sort en la capiala — ed jeu hai con-
cludiu ordlunder», continuescha Rosa Maria: «Saturnin vul pur-
tar il tschupi en fossa! — Struclei il seif e buca ils cors», —
ei stau l'ultima admoniziun, «aschiglioc . . . » —

Ella quescha e vegn cotschna sc'in burniu. Aschi biala ha-
vevan ils treis mats aunc mai viu Rosa Maria. Ei pareva ch'ella
seigi curclada vi d'in vel nuntransparent. Buc in havess en
quei mument ughegiu de s'avischinar ad ella ni mo tonscher
suentar la manutta.

Il polizist dell'innozenza, il turpetg, il sentiment de dar ca-
schun de far, ni mo de patertgar enzatgei dil mal, ei sefatgs valer
en si'olma innocenta e schubra. Cheu resplenda sin sia fatscha
sereina il reflex dell'intacta virginalitad. — Il medem sentiment
de retratgadat e distanza ei s'inspira aus sils treis giuvens, plein
forza e vigur virila, de tala maniera, ch'els sesentevan en quei
mument de star avon enzatgei sogn, nunviolabel. Gl'emprem
ch'anfla uss il plaid ei Toni, el cor dil qual arda era ina flom-
metta de carezia per Rosa Maria, mo voleva buca far concurren-
za a siu meglier amitg Duri Fipp, ch'ei pli vegls ch'el e s'avan-
zaus els onns madirs, sch'ins vul patertgar vidlunder de fundar
in'atgna famiglia e tener casa. Toni s'exprima: «Haveis emblidau
ils plaids dil caluster, vegnend nus on cuschina, suenter quei
stoda intermezzo, provocaus tras nossas malplazzadas remar-

cas? Jeu per l'ina prefereschel quellas ch'han buca stuiu bargir memia zun e pon aunc far empau bucca de rir.¹⁴¹

Quels plaids ord bucca de Toni, laian anflar Duri il fil piars tier l'emprema sentupada de sia egliada cun quella de Rosa Maria, sia aschi desiderada futura consorta.

«Havein nus pia enzacu vuliu struclar a ti il cor?»

«Gie e na. Vuliu e buc! Alla bial'entschatta — jeu sai buca co dir» — e puspei fa il sentiment de turpetg sevaler de stuer plidar clar ed entelgeivel. «Tier mei sco tier las autras cum-pognas e cameratas. Gl'ei stau mo spass! Mo ei suonda e succeda plaun a plaun il deratschiert. Ins termaglia cun fiug ch'ins duess buc! — e quei savens, scadin sin sia atgna moda e maniera — aschibein dalla vart de nus mattauns sco dalla vart de vus mats. Haveis era gia sentiù enten vies intern quei fiug?»

«Patertgei allura ad ina sera suenter stiva biala, divertiments e fiastas, prendend comiau in da l'auter: «O, matta! Aunc ina buna!» E puspei sefai valer tier Rosa Maria il sentiment de turpetg. — «Cheu il fatal Gie u Na d'anson che survegn ina nun-explicabla muntada. Ei ina buna puccau? Dei vus risposta en vos cors!» — Murtgeu silenzi!

«La mia risposta ei e resta: Las bunas e bunettas san plaun a plaun e successivamein daventar il preludium tiel puccau — gl'empren scalem tier la scala della curdada!»

Tuts quater sesentevan ventireivels en lur cors. Ins fila per questa sera la teila buca pli lunsch. Ei vegn priu comiau in da l'auter, ils mats per returnar anavos en stiva tiels umens. Rosa Maria stueva dar cavegl cul puschegn. Duri Fipp ei il davos che passa la sava digl esch cuschina, accumpignaus, sco maniera damonda, da Rosa Maria, la quala, sperta sco in utschi, tschenta senza ch'ils cumpogns s'encorschien, siu maun senier sin la fontauna tgau, serrond cul dretg la palma-maun de siu futur carezau spus. Aschi spert era quei daventau ch'el havess ganc saviu sedustar, e gia la porta seserrada davos ses calcogns. Pér pli tard, revegnend sco ord in siemi, ei Duri staus

¹⁴¹ **Malplazzadas remarcas:** Talas che derivan dals sadists, tschontschas e remarcas satiricas, beffegiontas, offensivas, schizun suspectusas ariguard la moralitad. — **Far bucca de rir:** Applicau sin las bunas garflaunas, che cuntegnan aunc empau grass e che gustan aschia ton meglier. Garflaunas seccas laguotan ins vess. — Applicau en senn figurativ sin persunas: talas de buna veglia, empau hilaricas e che prendan buca si zun grev la veta giuvenila. Buca mettuns e mufluns!

pertscharts dil schabetg e della muntada de quel. Beai sco quei ch'ina rugada refrestgentonta leventa nova veta suenter ina notg cametscha, ein ils treis turnai en stiva gronda, havend priu in mument cusseida on zuler!

Ils plaids ed il passar si de Rosa Maria, la favorita de Duri, han vulnerau siu cor, schebi ch'el savess buca seregurdar enzacu ded in incorrect sedepurtar visavi ad ella. In dubi nunspetgont surpren siu giudezi. «Tgisà sch'ella carezescha in auter enstagl de mei?» Cheu ein ils patratgs de Duri e Rosa Maria automaticamein s'entupai. Damonda e risposta senza plaids e sun eran succedidas. «Mo ti sulet e buc in auter!» Quest era stau il senn della tschentada dil maun della giuvna sin la fontauna tgau al mat, e la strenschida dil dretg el siu. — «Nossa ligia ei francada.» — Ils sentiments d'ina matta ein savens nunperscrutabels e ston consequentamein esser nunviolabels. Ein sc'ina mar profunda! *Aua tgeua cava riva*, di in proverbii; *Termaglia buca cul fiug!*, in auter.

La scena succedida quella sera de tagliar seif tiel Sten en casa a Mascrenzia, ha giu in mai spetgau reflex e resultat tier la cumpignia de mats. Enteifer otg dis er'il schabetg enconuschents a scadin mat. Ins ha in cert sterment de seconfruntar cun Rosa Maria, la quala ha, en num de biaras plidau aschi clar e decisiv e bein manegiond per la giuventetgna de domisduas schlatteinas.

Duri Fipp, Toni e Gusti eran sediscurri en tutta retratgadam on zuler suls sentiments impregnai en lur olma duront il *struclar seif*, ils quals secristalliseschan tier ina devisa: co secuntener pil futur e sin tgei qualitäts ins duei tschentar peisa, encurend ina cumpogna tras la veta futura terrestre, sco mumma de ses agens affons. Mai havessen els ughegiau tier Rosa Maria, ni autras cumpognas de sia demananza de far pli mo ina notg caneras, cavals ni dischuordens avon lur escha. — Co stat ei da quellas varts ozildi en tons e tons vitgs ed uclauns muntagnards grischuns? Danunder derivan ils excess che succedan ed allarmeschan autoritads e polizia, schendron scandels ed uiaras per generaziuns vi?

«Nus havein finiu!» s'excloma Gusti, entrond ils treis en stiva. Gusti era staus igl emprem ch'ei daventaus meister sur las consequenzas dell'acziun schabegiada on cuschina. — «Nus havein lu, beinçapiu, buca struclau ils cors, mobein il grass

ord las garflaunas. All'entschatta essan stai ualti crudeivels e fatg bargir biaras. Ins ha silsunter stuiu metter ellas a cauld, ton ch'ellas revegnien. Cun las davosas ha Rosa Maria giu tonta compassiun ch'ella ha detg: 'Oh, quellas paucas cheu, po buca bargentei pli, ei mass a mi in mal giu da funs il cor anora. Laschei mo digrar aschiditg sco'l grass cuora da sesez.' Allora ha Rosa Maria dau duas treis menadas all'entira bagascha cun sia manutta fina, daferton che Duri stueva tener la tuaglia orembora. Cun tgei sentiment de commiseraziun ch'ella ha fatg quei! — jeu sai buca descriver... Mo tertgau hai jeu: 'Aschia laschass jeu era struclar miu cor.' Ella senza vein nus tuccau en gnanc smiul. — Gliez havess era negin ughegiau. Il pertgei savein nus buc! Ton per satisfar il nies secuntener!

Quasi havess jeu emblidau de menzionar tgei ch'ei daventau cun las garflaunas rientas. Lezzas ha Rosa Maria svidau finadina suletta sur las autras en, che sesanflavan en la scadiala gronda d'irom, la quala stat en bien num e creidi, dis de fiastas e perdanonzas en casa dils Stens. Ella ha mischedau tutt aschi bufatg cun ina palutta lenn, schend: 'Vus che haveis buca bargiu, consolei las autras turridas cun la vertit de vies grass, ch'ellas sefetschien si, fagend in stel bucca de rir. Revegnidas passan ellas pli levamein atras la gula. Enzatgei aschia havevan ins dau comond a nus.'» —

«Quella capescha co bunas garflaunas ston esser», manegia il caluster, «lein mirar, cura ch'ins survescha ellas da puschegn, con fetg vus veis schau ora la possa.»

L'ura en stiva gronda indicava prest las endisch. Mo era la meisa-ruver ei ton sco svidada ed il priel de lischiva¹⁴² s'emplenius tochen sur las guotas. Ils davos tagliors schubergiai e svi-dai. Il lenziel alv zugliaus ensemen, promts de vegnir returnaus anavos on tgaminada.¹⁴³

¹⁴² **Meisa-ruver — priel de lischiva:** Meisa de ruver plena tocca de seif ch'ei aunc de stagliar. Pli che quel svanescha giud meisa, e pli ch'il priel s'empleina, — tochen las guotas. Mira nota 112.

¹⁴³ Casas veglias havevan ina tgaminada a pèr cun la cuschina. Quella localitad era provedida mo cun ina graschla finiastra, aschia empau stgira e consequentamein cun temperatura per ordinari bia pli bassa che quella en cuschina. Ella sequalificava per conservar e tener frestg pischada, latgiras, carns etc., en nies cass seif e sunscha. Seif buca schelau selai buca tagliar, mo sesmacca e sesmuglia. — Lenziel, ord glin ni coniv, era pli schuber per tschentar sissu carns e seif.

«Ussa, tgeinins vulan esser ils pli fermes e purtar en dus il buordi de quater el liug destinau?», damonda Saturnin. «La finala tucc'ei forsa a mi persuls?» Strusch fuvan ils plaids pronunziai che Gusti e Tini han tschaffau las ureglias della manetscha, purtond sco sch'ei fuss mo ina trapla, priel e seif en tgaminada.¹⁴⁴

*

Denter las retschas dils umens daventa in niev moviment. Ei sefuorma partidas de sis,¹⁴⁵ per sepreparar tiel scart. Ins s'enconuscheva pli u meins el misteri de trochist, suenter la devisa: Fin e mulau, gioga temprau! Scadenems e rueida — schliata cusseida! Chi gioca — non dorme!

Sten De Cabeeli pren ord scaffa de glas quater giugs cartas, tgi pli veglias, tgi pli novas. Giugadurs vegls tscherchan cartas veglias, endisadas de vegnir smugliadas tras la detta. Saturnin semetta quella ga giu sper signur scolast. Gerau Vigeli completescha la partida buca mal. Signur Sten udess era denter, vul denton esser empau libers e teidla bugen las sgnoccas dils giuvens. Per renconuschientscha gid'el tscheu e leu a sustener la vart fleivla en las finanzas d'in u l'auter cun supplements posteriurs gratuits.

Stalter Tieni vala per professor enten dar troccas. Consequentamein sto el era far part della partida dils dignitaris.¹⁴⁶ — «Ei muncass aunc dus, sch'ei plaschess de semetter en cun nus! Il caluster fuss in de nies pèr.» — «Sch'essas segidai cun mei, stundel bugen a disposiziun.» A quella caschun sesentev'el de-

¹⁴⁴ **Priel e seif en tgaminada:** Cu ei deva caschun de far ina bravura, mussar als presents lur forza, eran ils mats adina promts, era per far leutras survetschs senza sestgisar ora. Mira nota 143.

¹⁴⁵ **Ei sefuorma partidas de sis:** Il ver giug de troccas vegn daus en 4, beinduras sco giug de pops, mats e mattauns en gronda cumpignia ni mesada, era en 8, cun metter ensemen 2 giugs. Il giug daus cun caschun de tagliar seif era ed ei aunc oz en enzacons loghens quel de sis, pli gest detg: en tschun. El ha outra finamira, in'otra funcziun.

¹⁴⁶ **Partida dils dignitaris:** Buca tuts dattan bugen cun tuts troccas. Giuvens sco era pli passai dattan pli bugen cun de siu pèr! Specials cumpogns ed amitgs de partida, de medema posa, che capescha in l'auter, giogan bugen ensemen. Sch'ei maunca in giugader lu prendan ins tgi ch'ei gest dentuorn e cantlis. In giuvnot dat nuota bugen cun mistrals e tschancs el giug.

liberaus dal dilemma de forsa stuer prender part della mesada dil talpè.

«Vus della pressa de seif!» dend Saturnin sinzur, «haveis scoi para struclau aschi zun, ch'ei vegn schetg e tgula¹⁴⁷ per completar nossa partida. Tscheu cun in dils vos!»

Mo Duri Fipp continuescha: «Jeu lu buc, tuttacass, per mei han negins cors stuiu bargir!»

«Tgisà? — fors'auters per tei. Jeu sminel — sminel», fa Saturnin. «Supponiu ch'ei vegni questa sera vertiu empau de tuts compliments crei jeu de veser cheu denter nus in ch'ha mai spons massa larmas de dolurs caschunadas per smaccar siu cor, mo caschunau ad auters biaras e perfin fatg rumper ils cors. Igl ei gl'ugau de spenda,¹⁴⁸ cumpar Glieci Santeri.» — Tschels onns era quei um lu giugadur — quasi mo el, el persuls: *tgiet en gagliner!*» Tgei risaglia che succeda.

«Sun malsuspèrs e cupitgaus!»¹⁴⁹ aud'ins ina vusch clamond, «denton envidaus, vi buca far dano e completar vossa partida.»

Las repartiziuns dils trochists eran s'organisadas buca mal. Scadina gruppa haveva denteren in ni l'auter distinguìu ni d'urdadira caratteristica che fuva aunc restaus danvonz, essend tgirau ora la flur della féffa.¹⁵⁰ Oz empurtav'ei buca massa cun tgi ch'ins vegnessi ensemen. *Scadin gioga per sesez*. Il giug dil cumpogn savevan ins buca tartignar e tgi che fageva tartignems, tartignava mo cun dil siu.

Nuotatonmeins, in cert tissi ha il giug ded oz tonaton. Ei vegn giugau per daners, secapescha, per la pli pintga muneida consistente da gliez temps e pil prezi fix d'in quattrin per punct cattau ni spiars. Ei fuva capeivel pertgei ch'ils giuvenns sefagevan plitost vitier la partida de Sten. Aunc ulteriurs auters ha-

¹⁴⁷ Tini, Gusti e Duri che fan nota verdò sin differentes cloms de se-participar alla gruppa nobla. Ils freins tgulan. Els vulan star en partida ensemen, forsa cun Rosa Maria.

¹⁴⁸ **Ugau de spenda:** Ugau dils paupers de cattiva reminiscenza, enconuschents per dirs e senza sentiment pils auters e pils paupers.

¹⁴⁹ **Sun malsuspèrs e cupitgaus:** Vuler sescusar e far empau d'anora. Survegn sco ugau de spenda avunda giu pil tgau!

¹⁵⁰ **La flur della féffa:** Ina expressiun oz era duvrada en moda triviala, pegiorativa, applicada ironicamente per las corifeas en vischinadi, vischnaunca e cumin, per umens che vulan sedistinguer dagl um cumin, mo atgnamein prestau zun pauc en lur cunfar e trafficar. Pareglia ils vocabularis.

vessen practicaü quei fatg bugen. Denton, pli che tschun pudevan buc en partida.¹⁵¹

Al Sten, staus podestà ed official delegau en Valtellina, sco um dominont en la cuntrada, fuva ei pli d'engrau de cultivar e mantener l'unitad e perinadad denter tuts vischins, che de posseder zacons quatrins, rizers ni risculdis, e sch'il prezi havess aschizun dumandau ina dublona¹⁵² de pli ni de meins, havess quei gl'atun giugau negina rolla per sias finanzas. Perinadad — unitad — concordia, ein treis valurs che selaian mai cumprar tral daner, mo bein laian sesvegliar e s'enfirmir tral vicendeivel contact d'um tier um, nua ch'ins s'entelgescha cun seplidar, resdar e secusseglar. Nua ch'ins peisa buca giu adina suenter la parola: Tgei profitesch'jeu, sche quei ni tschei vegn realisau. El haveva viagiau il mund, staus avon ad auters, viu bien e schliet, observau de tuts svilups e francau la devisa: L'unitad fa la forza.

Per l'occasiun de tagliar seif fuv'enconuscent ch'el arvessi mintgamai ina schinumnada cassa d'emprest sin 'mai seveser!' Ei mava mai per grondas summas e mintgin fageva diever de quei benefeci, mo egl extrem basegns. Deivets buca pagai, cäschunai en ca-sia, en occasiun d'ina fiastetta de vischins, vertev'el buc. Quella duevan tuts participonts bandunar sco umens galants. Entgins quatrins ha mintga tagliaseif priu da casa. Mo tier enqualin valeva l'inscripziun: Sogn Martin vegn cul sgurdign. Inaga scretta sugl esch-casa selaschava nuot pli furschar naven.

Meinsvart cloma Sten Curdin: «Sch'enzatgi havess per sbagli emblidau a casa la buorsa, po el far diever dil deposi della cassa de spargn sin 'maina sever'! Ins drova nuota esser schenaus e

¹⁵¹ **Denton pli che tschun pudevan buc en partida:** En nota 145 s'ei stau la tschontscha de 'sis en partida'. Il giug de troccas de tagliar seif ei strictamein priu en tschun, il sisavel ei neutrals, per negin e per tuts! El survigilescha che tut mondi recliamein. Quei sisavel maunca il bia tier il scart de tagliar seif. — Che tut dat bugen cun Sten Curdin ei capeivel. Sustegn de finanzas, stupent um al qual ins fa honor de buca renviar l'ofrida de partida! —

¹⁵² **Quatrins, rizers ni risculdis e dublonas:** Daners e muneidas veglias ed anticas. Mira nota 14, 20, 28.

fetschi quei avon ch'entscheiver ils giugs. Sin la meisa dil Sten¹⁵³ tschentel jeu il fundament persuls, che duess tonscher tochen damaun marvegl. Sis ga ventgasis quatrins fa tschientschuncontasis. Tgi che ha meins, fetschi diever dil fondo el deposi. Lu ina pintga reserva, sa era vegnir concedida per l'emprema ga.

Sepertgirei dil 'caput',¹⁵⁴ lez schubregia l'entira basis ed ins ei e resta sil schetg!»

Las reglas restan sco tiel giug ordinari. Trocca sto esser tier tuts. In ei retg e gioga buc, ils auters tschun ston giugar, hagian els cartas de vaglia ni buc. Scadin trochist obtegn 15 cartas bunas u schliatas. Il far autras^{154a} vala buc. Pia: $15 \times 5 = 75$ tocs; il giug ha siatontotg cartas, treis scart per quel che dat ora.¹⁵⁵ Il retg mira sissu ch'il giug passi correct. Giugar fauls sclauda tut e vegn quintau per caput. Regla de dumbrar ils puncts ei la sequenta:

7 onors à 5 puncts	35
4 reginas à 4 puncts	16
4 cavaliers à 3 puncts	12
4 valets (buobs) à 2 puncts	8
40 leras à 1 punct	40
19 troccas vitas à 1 punct	19
78 total	puncts 130

¹⁵³ **Sin la meisa dil Sten:** Curdin de Cabeeli numna meinsvart sesez cun 'Sten' en siu discuors direct. El tschenta sin sia meisa il fundament finanziaal tut persuls e per tuts cun sis ga 26 quatrins. La partida consista ord sis dels. In de quels denton, e quel sebratta giu en roda, governa la cassa della meisa e mira bein sissu ch'ei vegni giugau recliamein. El ni gudogna ni piarda durant quella tura. Tier la proxima tura reparta el las hartas ed in auter daventa retg della meisa.

¹⁵¹ **Sepertgirei dil 'caput':** La totala disfatga dil fundament finanziaal cun far, ina gada entuorn, buc in steh, cass pulit frequent en 5 dels. En 4, el giug regular, ei in caput plitost rars, demai 2 e 2 ensemen, che segidan e che repartan. Mira nota 13.

^{154a} **Il far autras vala buc:** Mintga 6 hartas astgan mingtamaì vegnir repartidas mo ina gada. Quei sclauda il 'tschintschar' sco usitau el giug de partida.

¹⁵⁵ **Treis scart per quel che dat ora:** El giug regular en 4 survegn mintga giugadur 19 hartas, il scartist mo duas scartas. Era dumbrau vegn differentamein el giug de quater. L'ulivada ei de 36 puncts. La dumbraziun s'effectuescha cun dumbrar mintgamaì 4 hartas alla ga, reducend mintgamaì per in punct per in secund tierz ed eventual quart honor el medem maun. 4 vitas dattan 1 punct, las hartas denter figuras quantan nuot.

Ils 130 puncts repartgiu sin tschun, dat ventgasis puncts. 26 puncts sto scadin sespruar de recaltgar ord siu giug. Quei ch'ei de pli, ei facultad, quei de meins, passiva, e sto vegnir sbursau. Negins puncts senumna 'il caput'.

La dignitad de retg ei ambulonta e sereparta sis ga per in turnus, e quei tras la sort per tgi che ha d'entscheiver a far il retg. Retgs permanents dat ei cheu negins. Vera democrazia, pia buca en uffeci entochen la mort. Ils puncts dil scart dellas treis cartas supplementivas crodan tier al scartist. Quei las reglas de giug, fatgas enconuschentas ordavon.

«Basegns finanziaars deigien serecuvrar uss, nunschenadamein. Mes conpartisans spetgan vess sin l'entschatta. Il pertgei saveis sminar», ei la conclusiun dil discuors de Sten Curdin.

«A tuts giavischel buna fortuna!»

«Struclar quatrins ch'ins ha sez buca fadigliau», aud'ins ina vusch neu dalla mesada dils giuvenots, «san ins lu buca mintgadi!» — ei il compliment per la generusadad dil Sten. Quella fuorma era la basis della hilaritad che duei, sc'in nimbus fasciont, direger l'entira fiastetta della sera.

In cert silenzi surpren tut anetg la stiva gronda. En in'ura stueva ina mongia¹⁵⁶ esser entuorn. Enqual spluntada¹⁵⁷ recenta sin las measas interrompa la tgeuadad accumpignada da remarcas laconicas:¹⁵⁸ «Oha, mitschaus. — Fai fetg! — Ditg

¹⁵⁶ **Ina mongia:** Cura che tuts 5 han dau ora e saviu far scart ina gada. En quei giug san ins effectivamein calar cu ins vul. El giug classic en 4 fan 2 e 2 partida. Ina mongia ei 4 giugs singuls, ina gada entuorn. 2—3 mongias, tenor situaziun, ei in giug entir. Dar la biala ei la tiarza mongia. — Star en mongia cun enzatgi vul dir: esser de siu pèr, esser frar biziechel, esser el medem fitguir (fitgè), el medem tschiep, ella medema schuba. — Pareglia p. 26 de questa lavur: Ils Venezians stavan en mongia culs Franzos...

¹⁵⁷ **Enqual spluntada:** Ei sa vegnir spluntau cun deponer la harta sin meisa per temperament ed engaschament general, senza precis intent ed avisament. En certs loghens denton fa il spluntar ina part integrala dil giug, lubius e restrenschius en regla: spluntar astga quel che ha il mument ch'el dat mintgamai aunc l'aula trocca.

¹⁵⁸ **Remarcas laconicas:** El giug de troccas en 5 ha il schinumnu t s c h i n t s c h a r buca in senn precis, plitost spassus. Il tschintschar en quater denton ha in intent constructiv, orientativ, per tgi che capescha il lungatg zuppau, che relata sur la fermezia, respectiv fleivlezia, dils singuls e dellas partidas.

sgurtigiar, fa vegnir sil criu! — Quei ranscha mola!¹⁵⁹ Stinau, malurdau! — Tuttenina rueida sin la meisa dils capo-trochists. Quei allerta l'attenziun dellas autras mesadas. Ils giugs seferman, s'interrumpan pil mument. Tgi che continuescha silsuent, ei caussa dil retg della meisa.

«Aunc buc», tuna la vusch secca digl ugau de spenda, «sun dirs! Na, da quella ruosn'o, lu buc. Aunc ina, — nuota freids!»

«Quel pren si!» aud'ins ina vusch a remarcond.

«Ei caussa dil retg!» fa gl'ugau valer. «Detta schubra,¹⁶⁰ en tuts graus!»

Sa cun tgi gl'ugau de spenda ei a pugn? Forse cun Saturnin? Lez e signur scolast giogan empau d'amtgs. Els dus han ins beinbugen sil mucs e sin la latta, aschibein il «schuolmeister», sco'l «meistercannalles».

«Stai tscheu: ils ventgin», aud'ins danovamein tunond neu dalla meisa dils professionalists «ei il pir de finadin. Munds dat ei mo in! Piars, bials e piars eis el.»

«Tgi?» vegn dumandau neu dalla meisa dils giuvenoters.

«Il de rosas schai sin meisa, il retg — e buca Rosa Maria! Cheu val'il proverbii: Ludar ston ins las aclas aultas, mo cumprar las bassas! — ed jeu hai francau il retg cun ina certa lera, havend l'auter buca colur. Giug ei giug! Professer vi e professer neu, nua ch'il cletg ei en, fa'l tschep de lenna vadi. Denton, tiegl ugau de spenda vegn quei mai avon. Plitost il cuntrari, il vadi magli'en il tschep de lenna. Jeu less lu buca haver titulau, ni paregliau, in ni l'auter dils giugadurs u vuliu tschentar tal sil scalem d'in vadi, mobein duvrau quei cass sco exempel pils giuvens trochists; cura ch'ins gioga mintgin per sesez, buca en dus, nua ch'il cumpogn sa liberar tscheu e leu enqual toc. Quei ei cheu buc il cass. In quex! — salvar ina carta periclitada ch'ei tuttina sut, sch'ei fuss era in onor, ha pauc senn. En la veta pratica dat ei era de quels che tschentan la fortuna sin ina carta suletta e vegnan alla finala a riva tier la spenda.»

¹⁵⁹ **Quei ranscha mola:** Quella acziun, ni questa trocca ranscha igl avversari. Expressiun deducida d'ina sgnocca medelina.

¹⁶⁰ **Detta schubra en tuts graus:** Igl emprem senn ei quel dell'admoniziun a quel che administrescha uffecis officials, pia als suprastonts. Secund senn: negins cuglianems cun giugar faults, ni cun scumiar ordsut maun cartas (troccas gia stadas ina gada sin meisa)! Atgna satisfacziun per quel che po resister. Curiosa satisfacziun dubiusa a quel che sesurdat.

Stalter Tieni ha stuii unfrir l'entira cuort de rosas. Havess el la secunda ga cuiu il retg al scolast, — a lez sto ins era schar vegnir dretg zatgei, — havess il giug priu in'otra viulta. Gl'ugau de spenda ha scart de cuppas e seresenta sco'l gianter cu quellas vegnan movidas, — vischala drizzad'en per de rar, sco caffè ner cun grappa; unfrius il retg fuss: Seppa, la regina de rosas, resta-da spindrada! — pia, che saveis: la Rosa Maria! Tgei risaglia!¹⁶¹

Plidond la davosa construcziun, sesarv'igl esch-stiva e tgi ch'entrescha ei facticamein Rosa Maria, cun duas caffetieras d'irom che stattan sin treis peis. Matronas: Tregambe. Udend ella clamada per num, fa ella la damonda: «Tgei giavischeis da mei, signur ugau de spenda?»

«Nuota pli bia. Stau ina comparegliaziun puspei!»

Nova risada sin meisa giudem, nua che Sten, siu patrun, seseva en cumpignia culs giuvens che han fatg bargir las garflaunas a sias uras, bugliend il saung giuvenil en lur aveinas, senza struclar il cor.

«Cheu has ussa petta pagada!¹⁶²» replica Duri Fipp, cun tun sarcastic. Il rir vul prender negina fin!

Returnond per la secunda gada en stiva cun la Trinchetta, il cuntegn dalla quala ins numna grappa, sescuntran las egliadas de Rosa Maria e Duri per la secunda ga. Duri Fipp, buca maufers, ha pinau ina secunda attacca.

«Gest per amur de tei han ins sittau sin mei oz da contin differents paliats naven dalla meisa sisum. In ha tuc mei a miez il cor e lez ha stuii bargir senza vegnir struclaus!» — «Ei la plaga medegada?» tuorna Rosa Maria anavos. — «Has buca sentiu?» — Ella va per las garflaunas che havevan bargiu, per mitschar ord il visier dellas differentas strucladas che havessen pudiu succeder, e tschenta a miez mintga meisa ina scadiala tgemblada, giavischond: «Bien appetit!»

Rosa Maria ei endisada, sco tatta Cunigunda, de buca re-batter tut las guotas — enzena caratteristica ch'ei zun de bene-ventar en ina futura lètq. Quescher e sufrir, strocla meins il cor, ch'il giappar e burlir. Ina plaga anetga migliurent'ins pli tgunsch ch'ina tala che sefa valer mo plaun a plaun. Lezza ei savens combinada cun marschas e materias, va pli a pli afuns,

¹⁶¹ **Tgei risaglia:** Allusiuns alla colur de rosas, regina de rosas sin Rosa Maria.

¹⁶² **Petta pagada:** Tucca sin tucca! Ulivada entras cunterattacca.

daventa gronda e darar migliurabla senza detscharta operaziun. Meglier en tals cass nunevitabels la devisa: Pli bugen ina fin cun sgarschur, ch'ina sgarschur senza fin! Quels sentiments lai ella sfundrar giufuns il cor per buca caschunar novs intermezzos e buca disturbar la hilaritad a quella illustra raspada.

Danovamein retuorna Rosa Maria en stiva, tschentond sper la meisa de Duri, Gusti e Tini ina canastra cun scadiolas e gest endisch pauns regal,¹⁶³ fageva 110 metgas, repartiu sin 24 umens, tucca biebein quater per in.

«Reparti scadiolas e pauns! — Cura che vus veis fatg uorden cun vossas troccas!» — supplichescha Rosa Maria. Ed ils treis giuvens patratgan: Troccas san ins prender ensemen, finius il giug e cavegliar bufatg en scaffa de glas. Stroclas — encunter-comi, inaga dadas — stattan exnum dadas, e savens senza risguard sin las consequenzas. Ins sa buca ramassar ellas pli e fatg esser nundadas, san esser stadas da glas ed idas empaglia, e la scaffa de glas inutila per conservar las scalgias tier in proxim giug, sco tier las troccas. Falliu l'emprema amicezia — per ordinari falliu per adina!

«Tgi seligiass bein vid in crap?» ha Saturnin remarcau, bandunond la cuschina. «Eis era ti daventada in crap?» scutina Duri a Rosa Maria tut discus en in'ureglia.

Ella teidla, mo fa sco sch'ella udess nuot, dend sin el in'egliada pitgiva, schend: «Derscher oraaffe e grappa saveis vus lu tuts sez! Jeu vi procurar per ina secunda ediziun per emplenir las caffetieras. Supponel che garflaunas ch'han bargiu mo empau, e metgas real, fetschien saltar matrona 'Tregambe' ensemblamein cun la 'Trinchetta'.¹⁶⁴

«Saultas ti era?» damonda Tini Rosa Maria, spaniaus sin la risposta.

«Pér danvonz.¹⁶⁵ En cuschin'ed ora! En tier vus e giun tschaller! Avon che umens ein survi! Per far ad els endretg! Damonda tia mumma inaga sch'ella stoppi beinsavens saltar, ni schar stgisar, per dar undreivel uorden e cavegl, cun tons umens en ca-vossa?»

¹⁶³ **Paun regal:** Metgas, metgs, paun alv. Mira nota 169^a: Ils reals.

¹⁶⁴ **Trinchetta e matrona Tregambe:** Butritg de vinars e caffetiera. Duas impurtontas cumpognas d'in ravugl hilaric, realas, personificadas e simbolisadas.

¹⁶⁵ **Pér danvonz:** Detgavunda, sin mesira, tenor duer e senn de responsabladad.

«Ah, ti capeschas buca mei!», replica Toni. — Mo Rosa Maria secundescha: «Jeu bein, jeu pren ils factums per realitad sco ei succedan. En ed ora — si e giu — d'incontin — ein tut acziuns che van el tact. Fatg quei en ritmus ei quei buca lu saltau? Scumiei rollas ina gada vus umens — e lu haveis per questa sera dustau la queida de saltar.»

«Tatta Sten sin peis!», vegn ord bucca a Gusti.

«Lezza dierma uss! Laschei ella cumbien», aud'ins la vusch de Saturnin che continuescha: «Veseis cheu sin meisa ils fretgs de sia lavur, per gronda part — nus savein guder els en tala hilaritad.»

«Jeu supplicheschel ils retgs dellas meisas de serrar quen, finiu la partida. Ventgasis ei il tierm. Ins dumbri gest, paghi ora ils puncts sura ed encassi ils mancos, per saldo della nova cassa che va per administraziun en mauns a tal che daventa suenter puschegn retg. S'ulivesch'ei ora, ha mintgin siu fatg. Nus continuein lu tochen damaun marvegl, tochen ch'ei tucca de stizzar. Signur scolast vegn bein era a restar en cumpignia, schiglioc resc'el ch'ins stregli e barschuni mo mei.» —

«Bravo! In de quels confess spetgavan ils giuvens buca gest da lur cumpogn e mat vegl Saturnin.»

Las garflaunas vegnan ludadas tochen sum, las metgas rut-tas empermiez ed ina puschegnada da camifo ei la pagaglia per la stentusa lavur prestada questa sera.

«Caffe, caffè! Paupra caffetiera! Donna Tregambe! E viva la Trinchetta, cara Trinchetta. Schei saltar la Trinchetta, saulta Trinchetta», — aschi'udev'ins clamond d'ina meisa a l'autra. Quei giug ha perfin fatg daventar lingiera la faviala de Giachen talpè. El era seschaus udir stoda pauc tutta sera ora. Il pertgei saveva negin. Cheu sefa sia vusch valer empau ded ault: «Schebi s'avanzaus empau els onns: laschei uss er'ina gada saltar Giachen talpè cun signuretta Trinchetta.» — Quei dat ina risaglia sco mai seudiu. Mo negin havess snegau ad el quei plascher, e sil fletg stat la saltunza avon siu cavalier. Ina reverenza, e lu, cun tgei ardur ch'el vul embratschar la carina, balbegiond ils plaid: «Jeu per l'ina prefereschel grappa cun caffè e buca caffè cun grappa.»

Tut surstat de quei giavisch. «Jeu stoi gie era pegliar las talpas el stgir; talpas el clar, nua ch'ellas vesan nuot e total tschorventadas, sa mintga sноп pegliar. Mo ord il ravugl della

tiara, nua ch'ellas sezuppan, havend fatg donn als praus, sco ils laders havend engulau, gliez mistregn surlai ins a Giachen talpè!» — Duront ch'el exprima tals sentiments, embratsch'el la Trinchetta cun omisdus mauns per svidar en la scadiola caffè pudels vinars. Tgei peisetta che ti has, cara saltunza? — vita tocca funs! A ti han ins era pressiau ora il davos daguot. O tgei trest sault che quei ei stau per omisdus.»

Strusch pronunziai quels sentiments, ch'ina vusch cudizzonta fa la remarca: «Cartevan che ti savessies era lippar grappa ord il stgir dils vaus-talpa, ch'ein empau semeglionts ad in vischi vit.»

«Tscheu cun la Trinchetta!» — Tgi fuva quel che greva!¹⁶⁶

S'arvend enaquella igl esch-stiva, cloma Duri: «Rosa Maria, Rosa Maria!»

Ella, fatschentada de svidar il caffè buglient en ina caffetiera, udend la vusch enconuschenta de siu spus, vegn bi eifer en stiva per retscheiver ina nova cunzina ni in mai spetgau giavisch, plazzond la bein emplenida Donna Tregambe sin meisa, schend: «Gl'ei la secund'ediziun, gartegiada speronza, eguala a l'emprema!»

«Buca quei lev'jeu! Mobein far a ti la damonda: Sas ti era tgei differenza ch'ei denter tei e la Trinchetta?»

A Duri, siu spus carezau, ha ella perdunau l'empau dubiusa damonda — e cun in tun solèmn, autoritativ, che fa surstar la tavlada, vegn sc'in cametg la risposta: «Gie bein! Jeu sun plena de quitaus e fastedis co survir a vus bein ed entretg e de far daventar la sera emperneivla! La Trinchetta encuntercomi haveis vus pressiau e smugliau per vos mauns entuorn aschi ditg e schi liung, entochen ch'ella ha matei stuiu bargir o la davosa larma per cuntentar vossas pretensiuns e gargiaments della gula.»

Quella risposta spetgava negin. Mo aunc meins l'exculpaziun de Duri che suonda. Ina egliada sin Sten — lu sin sia spusa, fixond ella pitgiv en ils egls entscheiva Duri: «Lu mia spusa,

¹⁶⁶ **Tgi fuva quel che greva:** In ord il trio che aveva absolviu las lavurs en cuschina, il qual voleva buca cuir al talpè in pulit sitg ord la trinchetta. Bein de supponer ch'ei seigi stau Duri Fipp. Per quei mument fùva la trinchetta gie la beinvegnida spusetta enstagl della Rosa Maria.

fai d'aventar ella aunc inaga semeglionta a ti», indicond vi sil Sten De Cabeeli. — Rosa Maria ha capiu. Victura eis ella!

Fai per senn! Presumau e supponiu che la pli part dellas mattauns, allas qualas semegliontas damondas vegnan fatgas, stettien buca sil scalem de cultivaziun a paregl de Rosa Maria, e buca schi promptas cun las rispostas! De quellas pugnieras debattontas catt'ins mo darar, sulettamein en l'umbriva de tattas Cunigundas. Empau schenadas dal turpetg e fatalitad, rispundan ellas negativ! Suenter de quei hai jeu mai studegiau e sai era buc rispunder.

«Sche teidla», ei la promptadad dil scharlatan — «fatga la damonda, vi jeu dar la risposta.»

En in sentiment de lischadadads, nua che buglia la pissiun carnala», di tal triumfond: «A ti mett'ins si stupin, cu ti eis vita, alla Trinchetta — cu ella ei plena.»

Pfui, satan! Tgei risposta animala!

Ei la matta aunc schubra ed innocenta, sefa ella libra de tals cumpogns ad uras, sch'ella ha era buca entelgiu entir ed entratg il senn turpegius della risposta zuppada.

Ei la persuna feminina deplorablamein empau scursada, selai ella carmalar viaden en tals sepiclems ureidis. La fin della canzun concluda per ordinari, baul ni tard, cun la fiasta avon la vigelgia, e la vigelgia vegn introducida cul preludium: Puspei ina scurnada egl iert de nossas mattas. Trest schabetg!

Fila la caussa tras grazia de Diu aunc bein: la reproscha resta per ina tala lètg era el futur, imprimida da malvugli vischins, tier scarpetschs e discarpanzas cun la mal plazzada offensiun: «O per vus dus, ch'essas maridai gl'emprem cul tgil!¹⁶⁷» — Curdar lu sa mintgin!

Tgi vuless trer tier a sez semeglionta sentenza? Deplorablamein ha tal verset, sco'l sura zitau, cun ulteriurs de siu pèr, ualti ault cuors denter la giuventetgna e schizun maridai — perfin si en nossas muntognas alpinas grischunas. Tals products ordinari, de bassa demananza, pri ord las cloacas dils marcaus, sepertgir'ins d'enfarlar denter la giuventetgna. Mintgin enquera pari era cheu de quels de siu pèr. Pertgei da quellas varts ton commilitontadad nua ch'ei stess bia meglier empau egoismus. Mo jeu persuls, persuls vi esser schliats! Pil mender valanuot en fatgs morals, vul bein negin valer e sedeclarar!

¹⁶⁷ **Maridar gl'emprem cul tgil:** Significava che dus hagien stuii maridar.

«Bravo! E vivien ils spusai, Duri e Rosa Maria! Els vivien ditg e vivien bein, ded els adina seregurdein!»

Rosa Maria ha buca spetgau giu, ni gratualaziuns ni applaus. Siu cor ei ius surora en legria.

En tschaler ha Sten De Cabeeli aunc sufficienta reserva per emplenir la Trinchetta per la secunda ga questa sera. Quella ga eran omisduas egualas, e quei en duas relaziuns: plena qui-taus e fastedis la matta e spusa — plena d'in product che dat veta e hilaritad en cumpignia, gudius cun mied e mesira, la Trinchetta. Surfatga sia vertit, davent'il vinars il medium che schendra en famiglias, en vischnauncas nundumbreivels cors pleins de larmas e sventira per viver e murir.

«Saltar savein nus omisduas, per survir, als umens preten-sius.» Entrond en stiva cun la Trinchetta emplenida filistré, vegn ella retscharta culs auguris: Gratulein, gratulein alla carina spusetta.

«Ussa cheu la saltunza!» — e lezza vegn tschentada sin la meisa dil Sten. — «Lu tut cun mesira», punctuescha il cau-casa. Gl'emprem sault laschei far ella cul talpè! Talpas pegl'ins el stgir. Mo saveis vus umens — ei dat era talpas mo de duas combas e de duas schlatteinas che van darar en la falla, las qualas dattan si muns dapertut, mo vulan esser percurschidas negliu.¹⁶⁸ Jeu giavischass ch'ei reusseschi a Giachen talpè, havend fatg il sault cun la Trinchetta, de pegliar tscheu e leu talas, sco indicau... lu fussen biaras lètgs gia existentas, e ton pli las futuras senza dubi cumpleinamein ventireivlas.» — Secundaus siu pareri d'ina vusch feminina che recitescha il verset:

Talpas pegl'ins mo el stgir,
Peschs el tuorbel,
Mo jeu denton prefereschel tals,
Che mordan er' da clar!

«Ussa buna notg vus umens, vegls e giuven, tuts ensemen! Nuot permal», di Rosa Maria, continuond beinspert: «Tatta Cunigunda damond'ualti tgunsch da mei damaun marvegl in rigurus rapport sur dil curriu e seconteniu, sur de tut passau durent la sera de tagliar seif tier Sten Curdin. — Stei tuts cun Diu!» —

¹⁶⁸ **Vulan esser percurschidas negliu:** Semeglia per il carstgaun che semna e schendra il mal el zuppau.

Il comiau nunspetgau, daus dalla stupenta giuvna, havend fatg l'obligaziun conform l'ordinaziun, ha giu siu effect. In solemn silenzi surpren la stiva. Sentimentalitats de scadina natira ein scongiuradas ord miez la raspada. In nimbus de hilaritad e concordia, senza excess e caneras sefa valer e semantegn tochen la damaun.

La quintessenza dil curriu ei tier tuts stada l'uniforma cristallisaziun: Ina de quellas spusas e futura consorta, giavischass era jeu en ca-mia, ei igl eco egl intern dils mats. Ils babs applaudeschan il giavisch, aggiuntond: Ina tala giuvna cuin nus er'a vus giuvens, nos fegls!

Mo co savess quei daventar? E tras tgi? — Mess il crap inaga en rocla, vegn bein enzatgi a perseguitar sia cuorsa — e nua ch'igl ei ina detscharta voluntad muossa Dieus la via segir. Possi quei daventar tras instrucziun e sclariment adequat ed adura ed en temps, sinaquei ch'il scazi periclitau d'ina tanienta valur *castga giuventetgna* resti conservaus, essend che la pli pintga e minima sperdita della virginalitad tier omisduas schlatteinas, ei de nunreparabla muntada per veta e mort.¹⁶⁹

5. EPISODAS ORD LA VETA DE SATURNIN

Il pushegn va encunter la fin. Las garflaunas han gustau oreifer ed ins sto sgarar ensemen da rudien ils rests dellas scadialas, sch'ins vul per la davosa gada aunc schigiar, schibein las rientas sco las bargentas. Schizun las treis matronas 'Tregambe' han anflau saltunzs detgavunda. La matta 'Trinchetta' ei gest ida treis cul talpè. Finius il tierz sault, lai el dar la manutta schend: «Eis quella gada bravamein serefatga en possa e peisa, empau perin fa mal a negin! Magliar en tut, mo in, ha savens caschunau stupid — e lu bisogna prest agid. Sai strusch co dir autruisa, aschia va ei meinsvart empau pei ziep ent'il mund.»

Quei ei mess uvierchel sil custeivel vischi che Rosa Maria ha schau anavos, e l'admoniziun dil cau-casa ida a pèz. Dunschala 'Trinchetta' ei d'ussa naven buca pli aschi tschercada saltunza.

¹⁶⁹ Mira ovretta: Affons damondan, da P. Aug. Coray ed Imelda Monn, Cuera 1968.

Mo in dils giuvens, il Gusti, sin la meisa dil Sten, ch'ei schi incantaus dal curriu e passau, vul concludend, aunc igl ultim sault cun la 'Trinchetta'. Allura remett'el la saltunza cun tut respect e demananza al guvern ed alla protecziun dil Sten De Cabeeli.

Duri vul remplazzar sia spusa; lezza dorma segir cuntenta e ventireivla sc'in aungel la sien dils gests, suenter in di de stentusa lavur, ademplita sco'l sentiment de responsablada d'in survient sedamonda. El rimna las scadiolas, Tini ils rests dils reals,^{169a} mettend tut en canastras e debarcond las caussas on cuschina. «Jeu sun bein empau giuvens», di Gusti, prendend ensem las treis caffetieras. «Quellas treis matronas cum-pogn'jeu cun plascher a ca-lur e tschentel ellas bufatg en lur liug solit, sin la platta de fiug.»

Essend quella ga mo els treis en cuschina persuls, senza Rosa Maria, drov'ins temer neginas pitgiras che cors stuessien bargir.

«Epi? epi? e lu? ... co ha ei plaschiu la sera de tagliar seif?» — «Oreifer, stupent! Uras de mai murir.» — «Bravo, de quellas lein nus sespruar de mantener era pil futur.» — «Jeu svidel il rest dellas caffetieras mo en ina. Las duas autras pon extrar dal survetsch. La platta de fiug leu sut il plumagl ei aunc brava-mein caulda. Quellas el caz, nun mond ellas scadiolas, mettein nus a cauld. Il scussal de cuschina vegn Rosa Maria bein buca haver priu cun ella. Quei dat entuorn tgau, veta e peis in pulit caput. Siu fazalet de tgau sur schuiala giu e la poppa de tscheiver, ni quella de Buania ei vestgida e semtgada.¹⁷⁰»

Negliu stat ei scret che tutta seit stoppi vegnir stizzada en ina gada. Sch'enzatgi havess denton, avon che la notg ei alla fin de pegliar mal e d'aventar maldisposts en conseguenza ch'el ha saltau stagn ferm cun la Trinchetta, san ins gidar suenter cul caffè ner. Gattels¹⁷¹ speronza ch'ei detti buca surura? Con scadin po star ora, vegn ins bein sez a saver. Negin ughegia de rir per buca disturbar il ruaus de casa.

^{169a} **Ils reals:** Paun bascha, pau alv, metgs. Mira nota 163.

¹⁷⁰ **Poppa de Tscheiver ni Buania:** Cun Buania entschaveva l'epoca dil Tscheiver. En beinenqual vitg vegneva tschentau si sin la pétga fontauna entras ils ménders ina poppa de strom. Quella figura dueva pli u meins significar la saltunza. Paregli G. Gadola.

¹⁷¹ **Gattels:** Frequentamein duvrau el senn dil 'rendiu', suenter haver buiu de memia vinars, vins ed autras mistiras.

Tini, ch'ei staus ualti modests l'entira ser'ora e sesiemia in tec suenter ina Rosa Maria numero dus, e less quei schar perscher negin, di: «Ina caussa ha neu e neu teniu mei en spirontas marveglias — oz secrei jeu ch'ei fuss la megliera caschun de vegnir sissu il fatg sco tal. Saturnin ha tschels onns pegliau si Mises nausch¹⁷² in uors viv, il co ed il cum ha negin stgau vegnir sissu entochen ussa. Co fuss quei, essend el oz d'ina luna e d'in humor senza paregl, sch'el risdass a nus quei duront la pausa suenter pushegn. Ei duvrass mo prolungir ella per in'ura. Allas duas san ins continuar cul scart, fa aunc treis uras tochen las tschun.»

«Quella ga has veramein tuc la columba sin tetg. Mein fetg d'accord. Tgi vul trer pil fil?»

«Gliez laschei sur'a mi», manegia Tini continuond: «Fein nus in stel plaun nies — il fil savess sedar neu da sesez.»

Els retuornan en stiva. En quella vibrescha in'aria pli che surcargada de nibels de fem ed odurs de nicotin, ch'effectuescha perfin sigl arder dellas cazzolas de seif.

«Haveis bein lavau giu la vischala, ni scuau la cuschina per spargnar quella lavur a Rosa Maria, damaun marvegl? Ni — sa era esser capitau en quell'uriala — essas forsa stai a mattauns tier ella?» damonda Saturnin.

Tut ei spaniau sin la risposta. Ils treis en suspect. Tini, Gusti e Duri miran in sin l'auter, ponderond — fatalas damondas e schizun treis enina. — Sesalzond da siu plaz, sco per tener in plaid de defensiuon avon gl'inquisitur, entscheiva Tini: «Buc ina de tuttas treis! Mo in'autra lu bein, da lezza plidein nus uss. Nus vein fatg cussegl e tratg la sort tgeinin de nus treis stoppi oz tener in plaid. La sort ha disgraziadamein tuccau mei. Ins perstgisi e perduni sbagls che san succeder tier titulaziuns e compliments; gl'ei l'emprema gada. Suenter savess jeu era far meglier, mo negin ha fatg a mi ordavon.»

«Tgei che vegn cheu tut neuadora, sundel veramein spanegiaus», dat ina vusch denteren.

«Neginas tuppas remarcas, quei sa embrugliar gl'oratur. Essan attents, supplicass per ruaus», di Saturnin.

¹⁷² **Mises nausch:** In cuolm ni mises de pintga valeta. El ei vischinonts cul Mises de Munderschei e schai sin la spunda seniastra della Val Medel vieifer il vitg de Fuorns, visavi Catinauns. Stau in runcau dils 'Gualsers' secasai a Matergia.

Tini entscheiva empau schenaus siu plaid:

«Signur Sten, retg de nossa meisa, jeu engraziel en num de tuts pil bien gudio, garflaunas, caffè e grappa. In engraziament special per la muneida ord la cassa d'emprest sin 'mai seveser'. — Sche nos babs ch'han bravamein de sbatter per tener gl'atun stadera cun las finanzas, fundassen duront gl'onn ora ina semeglionta cassa, savessen nus giuvens era sedivertir beinduras en cumpignia, ed ei dess meins cass de stroclas che fan bargir ils cors.

Signur scolast vegli perdunar sche jeu sai buca ual dir endretg tut sco quei che miu cor giavischass. Jeu hai buca empriu oz enzatgei ordadora, schiglioc mass ei in bionton meglier, sco lezza ga, ch'jeu hai saviu dir si stupent tut la poesia dil barlot, nua ch'in ha giu per tscheina: penn ed uatsch. La toffa per cass vai jeu schau mitschar! Sche nus giuvens, sin la meisa dil Sten, che ha bugen spass e humor, havessen stridau enzatgi, sche perdunei. Fuva mai manegiau mal cun negin. Il pli grond meret vid questa biala sera de tagliar seif auda segir a Saturnin. El ha capiu on cuschina ed en stiva de tschentar tiarms a tuts elements surabundonts. Quei ei stupent per mantener la perinadad, conservar la concordia e sviluppar la hilaritad. Ei sedi: In sogn ch'ei trests, ei la finfinala in trest sogn! Sogns essan nus buc in, mo encurin de daventar, mo lu de quels empau leghers, che dattan veta enta parvis. Leu vulan ils sogns buca pli struclar il cor allas sontgas ch'ellas stoppien bargir; mo delectar scadin cor, che tuts sappien selegrar e rir en perpeten della beadadad contonschida, gudida en cumpleina legria.

Per conclusiun havess jeu ina supplica viers Saturnin. Lez duess risdar a nus oz co el ei sestellegiaus de pegliar tschels onns in uors viv. — Hai finiu!»

«Bravo Tini, bravo, ti eis oratur fatg! Veramein ina prestaziun per l'emprema ga. Sundel tut surstaus dil resultat e sperel ch'ils plaids falleschien buca lur intent», remarca signur scolast, ed el continuescha: «Jeu lessel haver recumandau de far ulteriurs exercezis; il progress vegn buc a s'entardar. Lu, tgi sa sche pli tard, cu ti has fatg atras empau ils scalems dils uffecis publics, vul dir: staltar, genau, emprem genau, derschader e Sten ed eis s'avanzaus en savida, rutina ed eloquenza, astgasses

ughiar de passar sil tschep de melli rigas, sin la buora de cumin e titular sco usitau: Umens de cumin! Pigl ulteriur cuntegn vegnas segir ad haver quitau tez.» — «Quei dess lu in mistral», aud'ins pliras vuschs clamond. «Ils mistrals mazzan mintg'onn ina vacca de maz ch'ei buca ina sgorgna. Mintg'onn saver tagliar seif! Tgei leis de pli? Si cun el, si cul niev mistral!»

Ch'ei curress ora tut sin quella maniera negin che spetgava. Saturnin sa ca far meins che obedir al futur, stimatissim signur mistral.

«Quei intermezzo cheu vala ina risdada sur digl uors», applaudescha Saturnin. Tut ei spaniau tgei che vegn. Ins stat pli ensem, tschincla en el, aschia sco quei daventa entuorn il menader, sepreparond tier l'attacca avon ina nauscha lutga. Han ins forse tema digl uors? — tons umens, ni tgei dueva quei muntar? — Na, ins vuleva schar ir a piarder gnanc in soli plaid della risdada. —

E cheu entscheiva Saturnin a raquintar:

«Ei fuva ils onns 1744—47, duront las campagnas lombardas el Piemont ed a Genua, temps della vigur dil contract dil 'Passaport', nua che lutgavan Venezians e Franzos d'ina vart encunter Milanese ed Austriacs, da l'autra per la conquista dil Ducat de Milaun. La republica dellas Treis Ligias sesanflava consequentamein amiez denter dus fiugs. Temps d'uiara ei tut che ha passaport liber. Aschia vegnan era ils tiers selvadis spuentai d'in liug a l'auter. Sul Lucmagn fuva stau bia traffic dils Venezians e Franzos. Dalla Val surda si,¹⁷³ tochen s'avischinond alla Crusch, dal stavel La Frodda¹⁷⁴ al pei della Loita del Castello, nua che sesanflavan pli mo singuls schiembers e truscals de

¹⁷³ **Val surda:** Schai sin territori tessines e formescha il territori suenter il stradun dil Lucmagn da Piera tochen sil Tgomper, Campra. Mira carta No. 39. **Val surda**, vegl letg u vau dil Breno, disfatgs e bandunaus dapi 1840 a caschun della disdida della fratga construida oradem il plaun Zein (Pian Zenno) da Carlo Poggia. Il lennam ha lu stuppau si quei vau giu Tgomper, encurrent in niev letg da vart dretga. Cun quei ei il ramurar dil flum svanius e la val daventada méttà, surda! — **La Crusch:** Enzenna de confin sil crinal dil Pass Lucmagn: «Krüz of Lukmanier 1307». Tiern denter Grischun e Tessin.

¹⁷⁴ **Stavel la Frodda — Loita del Castello:** Duas nominaziuns per la costa dretga della Val de Tiarms (Val Termine) cul massiv dil Pez Scai (en bucca al niev Lag s. Maria). Compareglia Cronica Medelina.

tieua, era al pei meridional dil Cuolm sontga Maria in uaul serrau de schiembers, schiembers de mesira!... ditgel jeu. Vi Stavel la Ganna¹⁷⁵ dat ei massa cuvells e taviarnas en la greppa de tuva. Taununas e cavorgias en grondezia de stivas ei negina raritad. Essend che questa cuntrada schai dalla vart dil sid dil Lucmagn, dat ei leu era duront gl'unviern bia de pli sulegl che tier nus della costa dil nord. Gl'unviern secattan tier nus negins uors, stueis perquei nuota haver tema e sefultscher tut a migliac! Gl'atun tard, suenter sogn Martin vi, palandresch'el sur Cuolm. A Sogn Giaì ni a Sontga Maria, sco ei seconfrunta il meglier, pren el ina buccada sin viadi e quei senza s'annunziar! Constatav'ins posteriuramein enten serrar nuegl la munconza d'in tschanc grassutel, ni d'ina caura carnida e loma, fageva la parola sia currella: Quella ha gl'uors priu cun el sco spiendi de viadi en la Lumbardia. Giu la Lumbardia fessen ils Talians ad el il fol pli cauld. Consequentamein preferesch'el de far ils siens d'unviern a Selva setga,¹⁷⁶ vi l'Aua caulda, ensemen culs Malerbas. Il proverbì sedi: 'Nua ch'ìls Malerbas han enferlau lur pelischs, ughegia gnanc gl'uors d'habitar'. Razza de scongiuraziun!

Sefa ei encunter il matg, sededest'el. Savend far en il revier dil dormitori negina catscha suenter vivonda, essend ch'il hospitalier de Casatscha ha bien égl aviert sin ses animals, ed il fisi che penda constantamein prompts vid la preit, retuorna el maghers sc'ina capiergna sur cuolm. El viagescha adina da notg, sezuppond da di en cavorgias ni sut la roma de pegns rasai en. Sias vias ein differentas. Ils fastitgs de sias toppunas observ'ins beinduras sils vadretgs sur las vals vi. Ils tiers manedels, selegrond della libertad, suenter ina liunga curontina d'unviern, sedattan ora per la maglia tochen si encunter ils urs dils uauls. Maunca la sera ina caura solia ni ina nuorsa: Aha — ussa ei puspei Meistermuz en la tiara. Ei vegn silsuenter priu las necessarias precauziuns e quei principalmein tier las muntaneras de nuorsas cun far guardia sils claus ed en stavel era la notg. Biestga gronda, priu ora vadials tucc'el darar. Las cauras audan ad uras en zona. Per megliera segirtad han ins applicau igl arver

¹⁷⁵ **Selva setga:** Uaul de schiembers e tieua ad Acquacalda.
di vi en la Leventina giu a Faido. Ha fuorma d'in grond Multer.

¹⁷⁶ **Selva setga:** Uaul de schiembers e tieua ad Acquacalda.

ils eschs anen, in pal attraviers ed in crap sissu, impedescha agl uors d'alzar l'eschadira ord savas e curschins. Meistermuz, il tetè ner, ha fatg beinduras tschiens emprovas per alzar l'arvadir ord la battadira,¹⁷⁷ nunvegnend disturbaus.

Ei fuva la sera de sontg Antoni, ils 13 de zercladur, pia cu'ls de Perdatsch calan de saver pascular la Cristallina. Las dimoras digl uors en nossa val ein: Val stgira, cun la Tauna gronda, Plaun Barcuns, La Muotta e Plaun digl uors, Plaun Barcuns de Munderschei, Uaul Soliva, La Saissa, l'Alp Rosettas, nua ch'ils de Mustér cargan ils stiarls ei svanida a schabetg della sburlada¹⁷⁸ della bova gronda, la Garvera tochen entadem la Val Sumvitg.¹⁷⁹ Igl uors enquera adina in vast areal de catscha, essend in palandrè¹⁸⁰ baul tscheu e baul leu. In sulet uors ei de cattar darar, il bia dus e treis, sco che la famiglia ursina ei seconstituída e setenida ensemen gl'unviern.

Pia, Sontg Antoni sera teni endamen! Schimun de Matergia, Juon de Baselia e mia paucadad, havein ensemen mises a Munderschei.¹⁸¹ Sco quei che purs fan a mises suenter haver rugalau las seras, essan nus serendi a vitg tier Schimun sper la fueina. Tgi seseva sin in crap, tgi sin la sutga de mulscher, tgi sin la platta-scutgè. Nossas pipas, secapescha, eran medemamein en funcziun. La fueina ha aunc en in bintgun lenn schiember de seconsumar. Dasperas in toc tizun de lenn tieu.

¹⁷⁷ **Alzar l'arvadir ord la battadira:** Esch nuegl entir u era dubel che sa vegnir alzaus ord la falsadira dell'eschadira, sch'el ein ded arver ano. 'Alzar escha ord sava e curschin'.

¹⁷⁸ **Sburlada della bova:** Sbuada. Bova de Caschatscha dils 31 d'uost 1879, destruend il Hospezi de Caschatscha, casa e stalla de Caschatscha.

¹⁷⁹ **Val Sumvitg:** Ella sa da Medel, via Alp Soliva — Alp Naustgel, spert vegnir contonschida. — **Val stgira:** Val laterala, dretg della Val Cristallina. — **Tauna gronda:** Auda tier la Val stgira. — **Plaun barcun:** In mises visavi Acla, viers damaun, costa dretga. — **La Muotta:** In Pez sur Plaun barcuns (Barcheuns). — **Plaun Barcuns de Munderschei:** Visavi Fuorns, vart seniastra della Val. — **Plaun digl uors:** Visavi il vitg ded Acla. — **Uaul Soliva:** Sur il vitg de Soliva, si al pei dell'Alp Soliva. — **La Saissa:** Il stretg della Val dretg dils tunnels. — **Alp Rosettas:** Sin territori della vischnaunca de Mustér. — **La Garvera:** Il Sumfil dell'Alp Soliva sur Cavardiras, Laus tochen giu Surrein.

¹⁸⁰ **Il palandrè:** Num per igl uors che va sc'in palander, plaun e plattamein.

¹⁸¹ **Mises de Munderschei:** Mira nota 179.

Cheu tuttenina in tgulem de pors! ,Has buca dau tscheina al piertg, Schimun, ch'el grescha en tala moda? Vegn bein negin a vuler far cun nus in stuc cun enferrar tiu piertg questa sera pér da quellas uras', — di Juon de Baselgia. Da gliez temps, tier certas occasiuns, saveva il Saturnin lu era menar entuorn la saltunza, — buca sco uss — quella membra miez schirada — lu fuvel jeu svelts sc'in utschi! In segl en pei, in sprun d'esch-tegi'ora, vi encunter la zona-piertg de Schimun! La situaziun ei a mi immediat clara! Jeu camondel: ,Enta fiug cul tizun', cuorel sin quei en tegia, tschaffond il bintgun ardend de schiember, grend: ,Gl'uors, gl'uors! ha engulau il piertg de Schimun, vegni, nus dein suenter!' — Per cletg ei la cuorsa dirigida dalla gassa giu viers Plaun-sut. Il piertg tgula, havend gl'uors brancau el culs dents per la totona e targend el pli u meins en costas suenter. Tgi grescha, tgi tugna, tgi tgula — ina hurscha disperada! Jeu hai fatg al muz la cuorsa fadigiusa, essend el cargaus ed jeu vits. Vulend gl'uors traversar cun la preda sur in regau¹⁸² ora, tschaffel jeu il tschin per ina comba davos e scarpel la preda ord bucca al rubadur. Ils auters ein era sils calcogns. ,Haveies quita dil piertg — jeu persequiteschel gl'uors.' In sprun sur la roma vi — a pér cun el! Qual ughegia l'attacca? — El, in'egliada sin mei — jeu ina smanada cul tizun de burniu che dat sin quei ina flammada en fuorma d'ina lieunga glischonta viers gl'uors — e quel, perdend la curascha, fa combas dil cagliom della Val pintga¹⁸³ giuaden. ,Sin sever, Meistermuz, in'autra gada, cura ch'igl ei pli clar!' —

Juon e Schimun retuornan empau a targend e stuschond il piertg anavos en nuegl de biestga. Jeu satiuel e sun gideivels. El clar dils tizuns pudein nus constatar las blessuras dils dents. Auter zun negins defects. El stat sin peis e cun excepziun d'esser tementaus, ei stau de percorscher nuot de muntada. Jeu hai mazzau il piertg gl'unviern sissu, in piertgun. — Nus intercurrin silsuenter la zona! A quella havev'el cavau sutora el cantun digl igniv il mir nausch. Fuva gie pli muschna che mir, essend las ruosnas denter la crappa enstagl d'haver en maulta,

¹⁸² **Il regau:** In lenn derschiu cun ragisch e tut. Pareglia: rigiada.

¹⁸³ **Val pintga:** Sesanfla visavi Fuorns sur l'acla de Darschir che auda tier la pastira dil Mises Munderschei.

emplenidas ora cun tratsch e tschespets. Quei ha dau pintga fadigia de vegnir a dies dil piertg dormulent. —

Ussa haveis pia udiu l'emprema sentupada cun Meistermuz. La secunda ei stada in bionton pli hanada e decisiva.» —

Ins havess udiu a dend in pelisch dalla camischa si e giu duront sia raquintaziun. Soli il tic-tac dell'ura veglia ughegiava d'interrumper il silenzi fantastic, quasi tementont. Ad enqualin dils auditurs entscheiv'il flad ad ira pli grev. Sche mo ei dat negins accidents avon che l'entira romantica dils uors seigi resdada alla fin. Preventivamein san ins a tuttacass gidar suenter cun daguots dil cuntegn della Trinchetta, ni la tisana cuntschada giu en la Donna Tregambe messa a cauld. Gliez agid vegn en damonda mo el pli extrem basegns. La poppa de tscheiver vulevan ins buca schar struclar sin bargir.¹⁸⁴

«Ina sera hai jeu saviu spetgar adumbatten sin las cauras o Mises nausch. Quei ei in adattau liug per cauras, negin trutg, spegl uaul, cagliom e guder la cumpleina libertad. Nuot per peis, fa da brin — e buca cua. Sche bien, fan oz las cauras la buora!¹⁸⁵ Damaun marvegl, havend slippau quei tec vacca, ils dus mutgs savevel buca mulscher enstagl dellas cauras, havess saviu trer adumbatten per in sliep, gie gnanc in larmin fuss stau de dumignar neunavon¹⁸⁶; semettel beinspert sin viadi encunter Munt de Fuorns. Speculond entuorn, traversel jeu las Entscheinias, Stavel dadens, ils Plauns de Crap de Mustgas. Buca cua! Ils Garviols e las Palas Lai-blau eran per la plipart aunc curcladas cun neiv. Siaden leu san mias cauras buc esser. Traversond ils Plauns,¹⁸⁷ observel sin il rest d'in cunflau¹⁸⁸ ils fastitgs d'ina toppa uors, ualti da frestg. Sco arma possedevel

¹⁸⁴ **La poppa de Tscheiver:** Fatga la sera tard dals mats on cuschina cun il scussal etc. de Rosa Maria. Mira nota 170.

¹⁸⁵ **Las cauras fan la buora:** Expressiun che indichescha il maner ora dellas cauras ed auters tiers manedels.

¹⁸⁶ **Gnanc in larmin fuss stau de dumignar neunavon:** Buc in daguot vinars pli ord la trinchetta.

¹⁸⁷ **Munt de Fuorns, Entscheinias, Stavel dadens, Plaun de crap de Mustgas, Ils Garviols, Las Palas Lai blau, Ils Plauns:** Nums locals specials per ils solvers dell'Alp Munschaners dadens.

¹⁸⁸ **Cunflau:** Per cuflau, migliacs neiv stagna e serrada entras bufs de vent en loghens exponi, che san esser plirs meters aults e de gronda extensiun. Mulestonts cuflaus catschai en vias montagnardas.

solì miu fest en ferrau. La direcziun en la quala igl uors fuva transpassaus seschava buca construir. Dentuorn fuv'el negliu de catar. Per oz ton meglier, essend ch'il trumplun,¹⁸⁹ ina specia de buis, cun ina canna aschi largia ch'ina brava nusch havess giu sufficient caliber de sortir — in'arma de gronda canera, mo per pintga precisiun — pendeva giun tegia vid in tgiern camutsch. Arrivaus ensum gl'ault de Val Parada,^{190a} nua che tila si in vent sco ord igl uffiern, cattel ad agur las cauras el liug il pli spuret, amiez la Pala de Luzibet.^{190b} Cun far ina cuorsa empau pli lunga, reussesch'ei a mi de vegnir aschi damaneivel sco quei che sedamonda per dar giu in culp sin in camutsch. Jeu urentel la cuntrada, mo d'uors buca fastitg. Las cauras han buc engartau il patrun. Jeu dun sinzur e clomel: tit — tit — tiiit. Ellas reageschan e beschlan. Duas vegnan aschizun neutier. Cun ina zensla paun carmalel jeu ellas plinengiu. Ina presa sal fa vegnir tuttas pli dumiastias. Quest liug fuva pigl uors memia spurets e las cauras segiras da ses dents. Tut en corda suondan las cauras il patrun dil trutg ora tochen tiels grugns dil madè

¹⁸⁹ **Il trumplun:** Il trumplun, era numnaus *stuschè*, franzos: mousquet (Muskete), buis fetg veglia cun carga-davon, lontscha e ballas plumni de crap, circa 1,10 m aulta cun conna e schanugl ensemen. La conna aveva in caliber della grossezia d'in polisch. Il trumplun u *stuschè* ei notifficaus els protocols de vischnaunca sut datum dils 22 de schaner 1849 sco cheu suonda: «Ei ina ludeivla vischca era vegnida perina de schar metter o en ingant quei Stuschè che la vischca ha giu cumprau pils 'Sietanodas' ed a quel che detti il bia par el, e quels daners deigien vegnir mess en mauns alla vischca». — Il trumplun vegneva probabel era duvraus tier festivitads ecclesiasticas e profanas, per ina salvia, ni fratga.

^{190a} **Val Prada:** Ina vallatscha largia cun teissas bleissas sur il vitg ded Acla si, en fatscha al mises claustral de Dentervals. Avon onns vegneva segau da mintga vart sin las spundas *fein a pastg*. La part superiura della Vallatscha ei fetg teissa ed empau greppusa. Pastira soli de cauras e camutshs.

^{190b} **Pala dil Luzibet:** La pli lunga e teissa bleissa en quei territori. Tenor la detga deva sontga Margriata, stada biars onns pastura en l'alp Muschaners, dis dellas mesiras solver all'entira caschada giu en quella tessaglia. Mo astgavi lu negin auter esser dentuorn, aschiglioc curdavan tuts ils animals giu en la profunditad della val. Ella sezza hagi mai schuntau (piars) in soli sulet tgau. Pareglia Chr. Caminada, *Das rätoromanische St.-Margretha-Lied*, en: *Die verzauberten Täler*, p. 243 ss., Olten 1961.

de Munt de Fuorns.¹⁹¹ Cheu tuttenina entscheivan ellas a prender da mei distanza. Quei croda si. Tuttas seferman a migliac, gezzan las ureglias, stendan il nas en l'aria e p-p-p-.^{191a} Jeu tuor-nel anavos, pegliel quella de stgella e meinel ella bufatg d'in crest giu. Ella sedosta zun nuot, anzi, sefa bein aschi datier a mi, las autras suondan. A mi vai si ina glisch. Cheu en quest liug sto igl uors esser daus a dies ad ellas gl'emprem e spuentau silsuenter l'entira roscha en Val Parada.

Pli datier ch'jeu arrivvel dals baghetgs e meins jastras ch'ellas sesanflan e secuntegnan. Avon tegia mulschel jeu; tgi ruaussa sin la via, tgi en l'umbriva ed autras remeglian osum ina grunda, sepostadas davontier empau ad ault, sco quei che la guardia de camutschs fa. Vonzei levan ellas si e van tut sulettas o Mises nausch.

L'emprema lavur che succeda, havend svidau ora il latg, ei de prender a mauns ina controlla dil trumplun. Ins saveva mai cu ins stuessi far diever de quel. Las ballas plum vegnan dumbradas. Buca massa, mo tschun. Il tgiern de puorla grossa era buca snizzaus; quel della fina, ni sco'l senumnava 'il zinpurl',¹⁹² aveva pegliau bravamein il digren. Tut quei mo per in uors?, gliez munglassel jeu lu buca stuer duvrar.

Il biestgam fuva buca s'allontanaus ton sco'ls dis vargai, malgrad tutta bialaura. Curdau si fuva che la vacca grischa dil Schimun mava bia a ferdond giun plaun, lu en l'aria, burleva sc'in taur e scavava tratsch culs corns. Sintoms ch'igl uors fussi staus danovamein el contuorn de nies mises.

¹⁹¹ **Madè de Munt de Fuorns:** Quel schai sut il stavel dell'Alp Muschane-ras, gest en fatscha al vitget de Fuorns. La pastira ei plein de grugns e plattius e buca qualificada per pasculaziun cun armauls. Ils pastgets pigns e gronds vegnan segai ed ei vegn raccoltau leu il savurus fein e pastg. — Mira nota 187.

^{191a} **Ellas stendan il nas en l'aria e p-p-p-:** Igl ei igl avis che las cauras dattan ina a l'autra, vesend enzatgei prigulus (inimitgs), sco quei che fan era ils camutschs u las nuorsas, in schul tral nas.

¹⁹² **Tgiern de puorla grossa, tgiern de puorla fina:** La puorla grossa vegneva stuschada dalla conna enagiu e serrada suenter cun pupi ni resgem, allura la balla sissu e quella stagnada cun tratsch per che la explosiun daventi pli ferma. La puorla fina vegneva tschentada sin la cazzettina ed en il bischelet che aveva contact culla conna. La puorla fina aveva tras la brastga dil tgiet e crap de fiug la funcziun ded era arsentar la puorla grossa en la conna. Aschia pudeva il culp ira tras explosiun, e quella spurnava la balla dil bischel dalla conna ora.

La sera fetschel attents ils vischins sin quei. A bun'ura hai serrau en las cauras o Mises nausch, dau sal e carmalau pulit. Gl'esch sut ha duas fallas e drizzaus d'arver anen. Lezzas vegneva la finfinala gl'uors mai de far liber.¹⁹³ Il sura stueva per amur dil cauld restar aviarts era duront la notg. En las savas digl esch hai jeu scalprau en treis ruosnas empau en distanza d'ina quarta,¹⁹⁴ ina sur l'autra. Mintg'autra coordinada ha en ina crena supplementara en la sava. Aschia san ins francar igl ingress digl esch su cun treis pals, sch'ei fa de basegns, ils quals gl'uors ei mai habels d'allontanar.¹⁹⁵ Per gl'auter ei tut segirau e francau.

A mises Munderschei ei stau tutta notg sissu d'udir ni sentir ni stec ni balluc. Haveva igl uors gia avunda cun l'emprema viseta, ni fuva la flammada en fuorma de lieunga ad el en buna memoria? La risposta sissu sai jeu mez buca dar.

L'autra damaun mond'jeu ad uras o Mises nausch per mulscher las cauras, il trumplun sur schui giu. Antruras fuva tut ruasseivel, s'avischinond jeu al nuegl. Oz perencunter audel gia en distanza bishlem e sepitgem. Aha! Meistermuz ha scadin cass fatg ina viseta la notg vargada a mias cauras. Ei stau beinfatg de francar ier sera tut segir e franc. In'egliada d'esch en, e pilver tuttas cauras ein aunc cheu saunas e visclas. Ils pals denton havevan en maclas e sgarfladas de greflas. Dus ein stai

¹⁹³ **Gl'esch sut ha duas fallas e drizzaus d'arver anen:** Per ordinari ein ils eschs nuegl d'ozildi endrizzai d'arver anora. Ils vegls fagevan il cuntrari, scheva sesarver l'escha viers igl intern. Las duas fallas en distanza d'in bratsch, medemamein fermadas dadens vid la sava escha, restavan pli resistiblas, era pli malpracticadas per arver l'escha. Quest era igl inschign per prevegnir a tiers salvadis, lufs ed uors d'arver igl esch. — Muort il cauld duront il temps de stad, laschavan ins aviert igl esch sura, essend esch dubel. En escha entira, era arvibla anenviars, eran eregidas orvas ni barcuns. Tras quels savevan ins ira viaden cun in bratsch ed arver, volver si ni giu las fallas. — Laschavan ins aviert igl esch sura pudevan ils animals scarponts sura allegai seglir suren. Geinas gidavan cheu pauc. Per quei fuva scalprau els 2 posts-sava entginas crenas cun battadira, endrizzata per plirs pals grevs che mavan ualti filau attraviars il vit digl esch. Scarpar ora tals era nunpusseivel. Il sluccar els sidengiu era impediut tras in cugn che fageva pleina la scalpradira, cumpriu la grossezia dils pals.

¹⁹⁴ **Distanza d'ina quarta:** 16.5 cm. Mira nota 136.

¹⁹⁵ **Esch su cun treis pals:** Mira nota 193.

murdi bravamein, mo eran gross avunda e resistevan als dents digl uors per ditg mular giu els muots.

Jeu entreschel e las cauras vegnan tut a migliac tiel patrùn! ,Haveis giu viseta questa notg? — ina malemperneivla senz'au-ter? Prendei si lev!... ' carsinond mes animals sin tala moda durent mulscher. Finiu, dun a mintgina in pezi sal e giavinel ord nuegl il muvelet. Oz vulan ellas nuota uera s'allontanar dal baghetg. Mirar stuess jeu aunc sch'el havess giu barghignau enzatgei vid il barcun dadora. Detg e fatg! La preit fuva marcada bravamein cun sgreffels ed ils urs della ruosna-barcun murdi da camifo, mo onz stretga per sefultschir da cheu viaden en zona. Incontin haregiar, slargiar, ruir e morder naven tocca marscha, stender il tgierp e lu tuttina tgisà — sch'ella fuss stada la finfinala pil tenti memia gronda?

Enzatgei vegn ei de pegliar a mauns cheu. Sefundaus en patratgs co riscuder miu fatg e vegnir dominè agl uors, serend'jeu anavos vi mises. Oz curdav'ei ual de far la mignucca. S'entupond sur clavau cun Juon de Baselgia, fetschel menziun dil schabetg o Mises nausch. ,Ei drova de pegliar cheu cantun', di lez. ,U fiug u caneras la notg ei buca d'evitar. Precauziun ad ura ed en temps.'

,Avon miezdi hai jeu de caschar, silsuentar mondel giu Mulin per enzatgei traplas. Sevesein bein questa sera!'

Uors e cauras havevan leventau in bi barlot en mia fantasia ed occupavan quei stel giudezi ton ch'jeu vesevel 'von mei mo pli caussas fantasticas. Cheu ein sbagls buca exclaus e quei ton pli, cura ch'ins ha de trafficar cun litgiras, cuagl e scotgaischa. Sbagls sco per exempel dar scotgaischa avon che cuagl, fuss cumpleinamein falliu per far silsuentar caschiel. Dar cuagl al scharun fuss negin impediment per far tschagrun. Ni trer la panaglia senza cuclun, ei lavur inutila per far pischada, ni gnanc obtener groma tratga, essend che la groma criua curress da bucca panaglia ora. Mo co sestellegiar de tender fall'agl uors, gliez ei zun difficil. Finiu a caschar, serendel a casa giu Mulin. Sin viadi pudeva curdar a mi in bien patratg.

O Muts¹⁹⁶ sescuntrel cun Giachen talpè ch'era occupaus cun pegliar talpas ord in frust digl ugau de spenda. Talpas pegl'ins

¹⁹⁶ **O Muts:** Ina acla vieifer s. Roc.

cul latsch, curnauls e lingialas.¹⁹⁷ Bein stuppond il vau cun ina botta tratsch, lai buca s'encorscher la talpa il prighel avon porta. Ozildi pegl'ins talpas cun ferradira, zuppond las fallas tendidas el ravugl stgir dil vau. Il talpè de professiun enconuscha exact ils vaus principals e tenda darar en marighels¹⁹⁸ dils

¹⁹⁷ **Latschs, curnals e lingialas etc.:** In latsch u onza en in sughet vegn bein mintgin a saver s'imaginar. Per pigliar talpas, muntanialas etc. sesurvevan ins d'in latsch de fildirom empau perfetg. Lez teneva ferm il prischunier, essend cun sestilar serrava el pli fetg. Carschius per in uors era negin fildirom. Perquei igl indrez culla cadeina de roma necessaria. Atras ils rins u veras de quella mava il fildirom che formava il latsch, ensemblamein cun quel della cadeina. Seserrava il fildirom, strenscheva el suenter il cadenatsch. La peisa dil crap grond curdaus giun plaun bastava per tener a mistregn e buca schar seslucrar il latsch. Essend igl uors el latsch cun ina comba davon ed il tgau, era tut sforz de sedeliberar inutil, era en cass pudend trer anavos tgau e comba ord il barcun. Il latsch e cadeina resistevan, e quel dil fildirom serrava l'auter pli ferm. — Igl indrez de pegliar talpas alla veglia entras ils talpès ed auters interessai denter ils purs, era caussa zun inschignusa e veva de far nuot cun las fallas de fier el senn modern. Era cu questas ultimas eran gia daditg inventadas ed en diever, senuspevan ils vers pegliatalpas de luvrar cun las novas. Sche negin disturbava lur lavur heiclia, era quella moda restada la megliera de pegliar talpas. Senza in maletg exact u skizza ei ina descripziun plausibla per mauns dil lectur strusch pusseivla. Ins veseva beinduras pegliatalpas cun in buordi curnauls sin via viers il camp de lavur. Sper ils curnauls de fuorma speciala che vegnevan catschai in tec dalla vart dellas ruosnas talpa, verticalmein el tratsch per fetgategn digl entir indrez de rufinada pesentincla digl entir tender, era d'impurtonza la lingiala. La falletta vegneva serrada siado ferm denter la congiuntura de lingiala e curnaul entras la torta culeischen, che ha en siu miez il latsch che va tras la sfendaglia giu el vau talpa cuvretgs d'ina botta tratsch. Cu la talpa stauscha la botta tratsch vegn la lingiala movida, la falletta seslucra e la torta ch'ei ligiada entras ina corda vid la falletta seslontscha ensi cun tutta forza de siu artg, sforza ensiviars il latsch enten la quala la talpa stat el mument ch'igl indrez sescaveglia. L'onza trai la talpa si encunter igl arviul dil vau, della cutgna. Leu sto 'la star e pirir tochen che il talpè fa la viseta. Avon che tender il cundrez e tempradira de pegliar talpas, vegn tagliau ora il mun consideraus per centrals cun tschespet e tut en fuorma d'in quadrel. Aschia vegnan las duas ruosnas dil vau veseivlas. Il vau de talpa va per ordinari en ina rasteina. El vegn indicaus entras ils muns che la talpa betta si. En auter liug sperein nus de saver explicar la caussa meglier cun in dessegn.

¹⁹⁸ **En marighels dils muns:** Muns de talpas, stuschai siado en massa, tratschs tut in tener!

muns. — Dapertut e negliu, ei la devisa de certas talpas, mistregn enconuscent al talpè. In singul migliac tratsch, in mun empau vegl, indichescha l'entrada tiel vau principal. Havend discuvretg tal, vegn cul zarclet grond priu ora in quadrel en la cudia¹⁹⁹ tschespet aschi afuns sco la basis dil vau. Duas rusnas sefan veseivlas, per sefar malengasi, aschizun enqualga treis. Precautamein vegn il vau schubergiaus cun ina lingiala, mai cun la detta. En distanza de trei detta anavos dil vau en, vegn l'autra gada catschau il zarclet atras la cudia giu sil vau, fagend in tagl. Tras quella fessa penetrescha il latsch de fildirom en la via passabla, en fuorma ovala, nua che la vart ensiviars ei provedida cun ina corda empau ferma. La maniera de tender ei la sequenta: las rusnas dil vau vegnan scadinass stupradas cun ina botta tratsch sgarau.²⁰⁰ En distanza della lunghezia della lingiala vegn fitgau, en la basis platta dil quadrel prius ora, dus curnauls el tratsch, aschi ferm sco pusseivel. Dus draus satels de bratsch e miez lunghezia vegnan fitgai davos il foss. Las varts ensi vegnan fessas ed en quella fessa ferma vidlunder ina cordetta cun ina falla lenn, in zol liunga ed ina lingiala grossa. Lada sa ella esser sco in curnaul. La bucca dil curnaul ha fuorma de vacca lenn, provedius cun ina gaulta. La gaulta tschaffa sut baditschun la falla lenn e la lingiala ch'ei medemamein provedida cun ina gaulta d'in zol liunga, duess tener ferm la falla sut baditschun e culiez dil curnaul. La corda fermada vid il latsch, ch'ei in bratsch liunga, vegn stendida si vid il draus urschegiaus che sto aschia far ina plema lenn. Tiel minim bluchem della lingiala, sefa la falla libra, il draus nuidis e vessamein laschau storscher, enquera la libertad, ina anetga stendida dil latsch e quel ch'ha giu il discletg de tuccar en la lingiala cun balluccar la botta ei a mauns. — Paupra talpetta!... sche ti, sminond negin prighel percuoras quella via interrutta, fagend a tutta buna fei liber il vau, stuschond naven la botta. Il latsch zuppaus

¹⁹⁹ **Vegn priu ora cul zarclet grond in quadregl en la cudia:** De pegliar talpas alla veglia! Mira nota 197. Cudia: cutgna dil tschespet. Quei prau fa buca cudia: il tratsch peglia buca pastg e s'infirmescha buca.

²⁰⁰ **Ina botta tratsch sgartau:** Tratsch liber dal tschespet e pastg, schubra de tschespet e tratsch. Quellas bottas tratsch vegnevan schubergiadass giu cun la lingiala dalla vart che vegneva taccada anen encunter la ruosna dil vau, per che la talpa senti buca il fried de carstgaun.

en aschi pintga distanza della botta, siara la talpa si encunter igl arviul dil tunnel ed ella resta pendida. Il fest draus vid il qual la corda dil latsch ei fermada, tegn ferm la prischuniera e la mort sa succeder mintga mument. — Talpa, ti metschas buca pli, aschia ha il carstgaun tendiu a ti in latsch e semegliont tend'era il giavel ils ses al carstgaun malprecaut. — Sin l'autra vart dil vau vegn construiu il medem indrez ed aschia ei gl'entir transit sutterrann barricadaus. Cun questa lavur s'occupava ual Giachen talpè! —

„Haveis cletg, talpè?” — „Mo empau! Las talpas daventan era adina pli e pli finas. Certinas catschan magari tratsch. A lezzas fetschel cauld cun dus latschs; autras metschan. Ei ha aunc mai dau in'uiara nua che tut ei vegniu per la veta. Tgei less il talpè pomai pegliar a mauns, ni meglier detg il polizist, sch'ins raggischass ora tuttas talpas e tuts ils scrocs? Lu scaffess ins scrocs per forza!”

„Buna fortuna! — Viver e schar viver, sco las seras de tagliar seif tiels Stens, ha era sia muntada!”

„Has raschun Saturnin, sin seveser in'autra ga.”

La scuntrada cul talpè ha mussau a mi co ins sappi vegnir meister agl uors. Senz'auter sto era igl uors vegnir pegliaus cul latsch. Muntanialas hai jeu savens pegliau cun latschs, tendend quels sin la bucca dil staup. Mo gl'uors ha negin staup e gl'ingress della tauna ei insumma memia gronds per tender latschs. Denton sedi ei: Cun mèl e dultschems pegl'ins mustgas, cun carnpiertg las miurs, cun estga las uolps — mo cun tgei igl uors? Seprofundond en tals patratgs, arrivvel a ca-mia, giu Mulin. Igl ei biebein miezdi e la mummetta ha restegiau il gentar. La carghetta purment vegn tschentada en cuschina sin meisa. Duront il gentar vegn discurriu d'in'uisa e l'autra. Mo dellas visetas digl uors a Mises nausch, vegn fatg negin paleis per buca contristar la mumma, sinaquei ch'ella fetschi negins malnizeivels quitaus, ni pil fegl Saturnin, ni per las cauras.

Suenter gentar serendel jeu giu Fallun,²⁰¹ nua che mes activs aviuls sesanflavan en lur ualer postaus encunter la preit su-

²⁰¹ **Fallun:** Falluns dev'ei avon in tschentaner plirs en la Val Medel. Dus a Fuorns, in vi la Val de Drual, numnau vi Mulin, casa de Saturnin. In sut l'ucliva de Soliva, in oragiu sut il vitg Curaglia sper igl ual della Val Plattas, e l'auter quel de Vigeli Paly giu la Fuola u Fallandra. Dador il Sbarbugl de Fadetsch, direcziun viers il nord.

legliva. Quels lavuran oz stupent e tuornan cargai cun caultschas pleinas a casa. Tgi sa, sche quei lumpazi d'in tetè ner savess forsa ina notg far ina viseta a miu ualer, essend el, sco vegn pretendiu in notoric amatur de mèl. — Igl ualer ei solids, aschi-glioc sa el buca nuscher a mias fideivlas mustgas. E sch'el va ferdond memia bia, savess ei schabegiar che siu nasun savess pegliar si enqual urticlada d'uegls e d'aventar gross sc'ina zetga.

Meglier prevedir il mal, sedi ei, che curar tal suenter. Meistermuz, sche ti lais star mes aviuls en ruaus, survegnas ti si Mises nausch ina scatla mèl d'aviuls de litgar. Jeu tschentel ella sil barcun dil nuegl de cauras. Sas lu litgar e tschitschar empau per notg vid il tschetsch che cuchegia da barcun ora.

Quella ga ei il plan semadiraus el tschurvi de Saturnin. — Cun mèl d'aviuls pegl'ins gl'uors!

Returnond viers casa, observel jeu vid ina clavella della preit la cadeina de roma, trei bratscha liunga. Quella dess in latsch che teness gl'uors; mo tras quella va el vess. Denton selai era quella zuppentar. Uss aunc in brav toc fildirom che sesanfla giu Mulin ed ils objects per la construcziun dil latsch ein semtgai. In cugn-fier cun vera savess esser survius per francar la cadeina vid la preit endadens. Cadeina e cugn-fier svaneschan en in sac d'atscha alva.²⁰² En sac della geppa-stuppa vegn fultschiu ina scatla mèl d'aviuls.

Il fest culeischen en l'auter maun ed igl um de cuolm semetta sin via encunter Mises nausch. — Tgei che Saturnin ha oz avon maun, gliez negin che sto saver! —

Allas duas suentermiezdi sundel jeu el liug destinau. Il buordi vegn mess giun plaun e la situaziun, co realisar miu plan ponderada e reflectada. Co drizzar il cundrez dadens en zona, ch'il latsch contonschi siu intent? Pigl emprem stuevan otg star-legls vegnir rentai questa notg, sinaquei ch'els fetschien buca sez dar si la falla. — Saveis, Saturnin ei empau verbels en anflar ora de tuts inschigns e rampins per carmalar gl'uors en il latsch!

²⁰² **Sac d'atscha alva:** Il fil ch'ins gudignava ord la stuppa de glin ni schuengia; fuva grops e malulivs. El saveva buca vegnir zuarnaus e sequalificava mo d'urdir e de teisser teilas per blas (batlinis de fein), bissaccas ni sacs de truffels.

Dar l'entschatta — e co? En zona vegn francau sin dus peis in toc aissa empau lada, d'in bratsch lunghezia, attravers viasi encunter la bucca barcun, formond aschia ina certa meisa spundiva. Sin quella sto il tschetsch, bugnaus en mèl d'aviuls vegnir plazzaus, mo de maniera, ch'el seigi mobils e tier scadina litgada tschessi successiv anavos da nuegl en, e carmali il quidus litgader cul tgau da barcun en. Sestendus avunda, scarsola il cundrez sut meis'en. Dus craps, in empau pli gronds e perfetgs, della peisa d'in miez tschener, l'auter ton sco dus pugns, vegnan transportai en zona. Quels han scadin siu survetsch ed obtegnan lur differents posts.

La bucca barcun ei bravamein largia, in um po maneivel atras cun il tgau. Ils buobs, fagend de pegliar o Mises nausch, pudevan da quel en ed ora senza fadigia. La cadeina obtegn in vestgiu de daischa e ves'ora sc'ina girlanda. Entginas clavellas fitgadas en las remas e sfendaglias dils lenn-preit, surveschan per fermar ella sco decoraziun e protecziun d'impedir il penetrar en zona tral barcun. Ina barricada de pareta, mo de negina resistenza constanta, e quei level jeu. Il cantun della cadeina va tras la rintga dil cugn-fier e lez pitgaus endadens en la preit.

In cantun dil fildirom vegn fermaus vid il crap d'in miez tschener ed il pign vid ina corda, fermada vid la finiziun dil tschetsch, strusch duas brauncas sur il plaun dil nuegl. Il crap grond ei plazzaus sin la meisa spundiva a mesa ballontscha. La surpeisa dil pign ei avunda per caschunar la curdada e consequentamein mess a contact cul grond. Vegn il tschetsch stuschaus anavos, semova il crap e la galeida de mèl d'aviuls s'allontanescha dal barcun. Crod'il pign giun plaun, formond lez gl'equiliber della ballanza, ei la stabilitad dil grond destruida, curdond medemamein giud meisa, serrond il latsch e quel che ha catschau il nas da barcun en, resca ch'el resti pendius. Cun agid d'in bengel de rom, repetel jeu d'incontin de far dar si il clauder entochen che tut funzionescha tiptop. Aunc quella ga, la davosa ga! La falla vegn e resta tendida. Il tschetsch tut dagira e larma dal tarlischont mèl d'aviuls che sestila. Aunc in pèr daguots sil pusar dil barcun ed il filistuc ei perfetgs en tuts graus.

Las umbrivas pendan bravamein e quei marca la rendida dil sulegl e la fin dil di. Las cauras ein oz a bun'ura avon nuegl, bischlond e secarmalond entuorn il patrun. Sin entgins craps

pli gronds vegn sterniu ora sal, fagend vegnir las cauras pli dumiasias. Questa sera vegn mulsch ordaviert. Silsuenther vegn menau ina alla ga en zona e rentada. Ei la davosa vid la cadeina, plaid'jeu cun ellas sco cul meglier enconuscent. — Prendei si lev, questa notg vegnis forza a suar e saltar per las preits empau da camifo. Lein sperar ch'ei seigi la davosa ga che vus vegnis disturbadas duront la notg. Cass che ménder Muz vegn sin barcun per ir a mattauns, stueis lu buca snarrir. Jeu hai pinau per el in latsch, e secugliun'el en quel, resta il ménder segir pendius. Igl esch franchiseschel jeu, che vus saveis esser segiras de sias toppas e de ses dents. Sin quei vegn cavistrau ensemen la barricada per impedir l'entrada d'esch en.

La sadlutta latg el dretg, il trumplun sur schui seniester giu, serend'jeu tras la Val dil Pass²⁰³ vi mises Munderschei. Ils dus vischins han rimnau la biestga che stava avon nuegl, semtgada d'entrar. Ei vegn mulsch, mess ora il latg, tschenau e lu aunc sediscurriu in stel a vitg tier Schimun. Sespertend mein nus scadin a cauma en sia treglia. Fetschel attents ils dus auters: Cass ch'udis duront la notg enzatgei suspectus, schuleis empau recent. Demai ch'igl ei glina plena e tut serein, duvrein nuota tizuns, sco tshella ga, cura ch'igl uors ha engulau il piertg ord zona. Jeu sun, sco versau catschadur, sil mument prompts cul trumplun e vegn era buca tgunsch a fallir cugl empren culp il fol uors ch'el tahegia giun plaun. Nus dus fein lu catscha in sin l'auter sin vet'e mort. Ussa buna notg e Dieus pertgiri nus tuts, umens e muaglia dal dent e dalla toppa uors.

La notg ei stada tgeua e ruasseivla. Sedestadond ina ga, quitav'jeu ch'ei pluschignass sin tetg tegia. Magari de quellas notgs fa gl'uors sias visetas, essend che lu san ils animals buca ferdar el sin pli liungas distanzas.

Il sien ei staus emperneivels, ha mitigau e calmau gnarva e musculatura. L'alva compara ed ei catscha dis. La sien banduna mei ed in cert sforz ni impuls fa bandunar la treglia quella damaun in bionton pli baul ch'antruras. — Il pertgei saveis sminar! — Il latg, las cauras, igl uors! Als auters havevel jeu cuschiu de miu rampin. Schulau ha negin duront la notg. Savess

²⁰³ **Val dil Pass:** Num local per ina valletta greppusa denter il mises de Munderschei e mises nausch vegl.

strusch il basegns. L'estga pigl uors fuva restegiada dado la Val dil Pass, vi Mises nausch. Leu fuvan mattauns e lezzas havevan schau aviart il barcun, sinaquei ch'il ménder savessi stender viaden siu tgau e far ses compliments. Tgi sa? ... forse ha el gia fatg la viseta nocturna! —

La sadlutta sut bratsch, il trumplun bein cargaus el dretg, il tgiern de puorla cun entginas ballas de reserva en sac della geppa stuppa, sluetel jeu bufatg ord tegia, ch'ils auters audien nuot, direcziun Mises nausch. Tutenina, tgei sorpresa. Jeu engartel sin via en la puorla bugnada dil pluschignem ils fastitgs dellas toppas d'uors. Quasi vegn jeu surprius d'in cert snuezi. Il patratg: Ei savess ira sin vet'e mort, surpren per in mument miu giudezi. — Duei jeu clamar ils dus auters vischins? Na, Saturnin — il ferm ei lu il pli ferm cura ch'el ei persuls.

Strusch stada fatga quella resoluziun che la Val dil Pass ei stada traversada ed jeu sun en pintga distanza de miu baghetg che vegn veseivels. La barricada digl esch-nuegl ei intacta. Mo ina certa tgeuadad sco mai schischeva sur baghetg e con tuorn. Jeu urentel aunc ina ga il trumplun, il crap de fiug, il tgiert, il zinpurl²⁰⁴ — cheu sa buca disdir. Precaut fetschel ina curvetta en certa distanza sur clavau vi per mirar tgei fuss eventualmein schabegiau sin barcun. A mi bugl'il saung en las aveinas agl emprem aspect. La sadlutta hai tschenta sur clavau el pastg. Il trumplun tegnel jeu ferm e segir en omisdus mauns, prompts per l'attacca tiel combat decisiv.

L'auter ha medemamein, e probabel sin pli liunga distanza, ferdau miu s'avischinar ed il fried della puorla. Tgei sentupada! — Il filistuc haveva per cletg funzionau oreifer. Meistermuz, ch'era staus la notg tier las mias a mattauns, haveva aschi de dir fatg il quen senz'igl ustier e tuppamein sestellegiaus de se pender vid la preit. Da tgei uras de notg quei ei schabegiau e sin tgei moda ei e resta aunc oz el stgir.

Con ferm che ti eis sependius e stattas fermaus sin tala moda, gliez interessass mei il pli fetg! Sche bein jeu stoi far diever dil trumplun, ni sch'ei mass cul cunti de maz ch'jeu portel en la tschenta! Cun lez san ins era dar dil bi e dil bein ieli de costas — per tuttacass, sche nus dus vessen de secuntrar:

²⁰⁴ **Il zinpurl:** Mira nota 192.

*Un bot tè — un bot mè!*²⁰⁵ Donn fuss ei era de lavagar cun il culp il fol de quella bestiuna che fuva gest semidada da peil d'unviern tier quel della stad.

Jeu s'avischinel per cudizzar il ménder della notg. Forse sefa el libers, ed in culp atras la scaffa fa fin a sia veta. Pér ussa observel jeu con stupent il latsch dil fildirom e cadeina han funzionau. Quel siara ferm totona e spatla seniastra. **L'autra** comba d'avon ei denton aunc libra e prigulusa. Igl uors stava en posiziun empau sepusonta suenter la preit viagiu, forse staunchels dil sault, ni maldisposts dil ditg litgar mèl d'aviuls, ni dil dar bunas al tschetsch che ha caschunau ad el la strunglada fatale, selischnond giud l'aissa spundiva, discavegliond il cundrez, serrond il latsch dil fildirom e cun quel medemamein il lasso della cadeina, fermada en la vera dil cugn-fier che schava buca suenter pli. Vegneva il latsch pli lucs, serrava el tras sestender il lasso pli ferm.

Jeu declarel la constellaziun aschia! Anflond gl'uors la secunda sera igl esch barricadaus, sco l'emprema, ha el encuretg d'entrar da barcun en vid las cauras. Fuss quei reussiu, stuevel jeu buca pli encurir suenter igl iver e tettels, sco quei ch'ins fa, essend en la stagiun dil meglier temps de mulscher. Lu ei quei la principala vart vid las cauras e buca d'intercurir, sch'ellas hagian empau seif vid ils narunchels. Lezza funcziun daventa igl atun, suenter ch'ellas ein idas in pli liung temps schetgas e daventadas neidias e lomas, sco fatgas per la vanaun.

Serendend sin barcun ha gl'uors prest festisau il mèl e consequentamein emblidau las cauras, lur ivers, il splem ed il dir, emblidau co el scarpa e maglia schiglioc gl'emprem, avon che mazzar e tschitschar ora alla preda il saung. All'entschatta vegn el en scadin cass ad haver catschau soli il tgau da barcun en, litgond vid il tschetsch. Mo demai che quel, en conseguenza della peisa dil crap pendius vidlunder, seretrai inconten anavos ed il litgar mèl daventa fadigius, eis el a miu giudicar, per reussir meglier siu intent, ius cun ina toppa d'avon da barcun en, perquei il latsch sur totona e spatla.

Entras la curdada dil crap, dil sescavigliem digl indrez della falla, scadenem e bischlem de cauras tementadas, ei era gl'uors

²⁰⁵ **Un bot tè — un bot mè:** Ina gada a ti — ina gada a mi. Specia de talian.

vegnius en embarass e vuliu cun rapidadad seretrer ord la buglia. Ina spuranada anavos orda barcun per sedeliberar e pli ferm ch'il lasso siara totona e schuiala. La toppa seniastra catschada da barcun en ei sescumbigliada denter cadeina e fildirum. Cun la dretga ha el scadin cass intercuretgiu cularin de daischa e scarpliu ora la cadeina de tala maniera, ch'ella serrava mo ton meglier. Fier e fildirum persul satiua buca mal en fuorma de latsch. Il pastg sut barcun ei scavaus e sgarflaus naven radicalmein. Capeivel, sch'ins saulta tontas uras schottischs e valzers, ch'ei sto enzauna vegnir che dola la sola pei, daferton che las mattauns dadens eran en lur tema sentenziadas de marcar il tempo de polcas e mazurcas, rentadas vid il pursepen ni vid la preit.

Meistermuz ei oz d'ina demananza tutttavia curteseivla. El stenda a mi il dretg sco vulend dir: Stgavo, Saturnin. Nuota per mal pil discumet e la viseta a vossas cauras! Tgi sa sche ti havesses per cass era fatg a mi in tal compliment avon tschun dis, che fuvan s'entupai a miez la Pala de Luzibet en Val Prada? Lu havesses probabel embratschau mei cun omisdus bratschs e scadin cass struclau a mi il cor ch'el stueva bargir. Da lezzas uras possedevel cun mei ni trumplun ni cunti de maz, ed ina hurscha e ruclada giu el dutg de Val Parada saviu daventar per mei zun fatala. Denton tiu compliment vegn jeu mai a refusar; mo a tut quitaui sto corrispunder ed en certa distanza e sin ina maniera che ti tegnas endamen.

Sur clavau havevel mess ensemen ina brava pluna roma. Jeu enquerel ora in detg bengel de trei bratscha lunghezia. Cun quel mesirel giu ina tazza de vaglia sin toppa uors, che la comba vegn tschuncanada en dus tocs. Tgei burlida terribla che rebatta en cuolms e vals. Ils egls uors sbrinzlan fiug, la buccuna stenda neuadora ina lieunga cotschna sco saung e las retschas dents scarponts fan de saver tgei ch'jeu havess de spetgar en in combat uliv el liber. —

Per ordinari muoss'ins de saltar als uors sin peis, rentai en ina cadeina e la bucca curclada cun in buccari. A Meistermuz savevel buca metter si in tal, pertgei el capeva oreifer de vuler dar a mi peis el tgil cun sias combas davos. Era quellas stuevan daventar nunnuscheivlas. Cun miu pal enquerel de trer sutora ina per la letga. Gl'uors tschaffa quel cun las toppas e tegn ferm denter las greflas per buca schar liber. Ina spuranada anetga

encunter la preit ed igl uors ei sesternius ora per liung. ,Ussa ni mai!' — Ina curtellada disperada tras culiez e scaffa giu el cor ha decidiu nossa lutga. In berghel trement, sc'in bischel sburfla il saung uors siper mei. Gl'uors tugna e ragogna en sias davosas forzas. Donn per ton saung piars. Beinduras, havend kannau ils salvanoris, buevel magari enqual cup saung. Oz havess jeu ina ga en mia veta caschun de beiber säung uors. Spert neutier cun la sadlutta. Ei tonscha aunc de spindrar ina buna mesira. Ils vegls risdavan: Quel ch'arriva ina ga de beiber mo in daguot saung uors, sto buca tittar l'uorsa siat onns sco'gl um selvadi per daventar in gigant, lez obtegn sil mument ina forza sc'in uors. Saturnin fa l'emprova. Mo sche ti daventasses er'in uors — tgei lu? Caliraus dal strapaz per far star la bestia, suentaus ed empau embrugliaus dal schabetg, tschentel la galeida sanguina vid mias levzas e pipel dil bi e dil bein la bugliacca cotschnila, entochen che la sadlutta ei svidada sil davos daguot.

,Stau s'ei bien! Sch'ei fa er bein ni buc... stos jeu spetgar giu!' Denton ei la bestia ventschida. Ella dat ensemen sper la preit giu. L'emprema lavur fuva de lavar giu la sadlutta per mulscher las cauras. En Val dil Pass nescha ina fontauna cun aua sufficienta per quei diever, in pign tschancun naven dil baghetg. La barricada digl esch vegn allontanada, essend pil mument buca urgente per bloccar igl esch. Las cauras parevan a mi d'esser daventadas tut tuppas.

,Haveis temiu detgavunda questa notg? Prendei si lev, dacheudenvi vegn il ménder Muz buca a mulestar vus cun mal-empudadas visetas nocturnas. Cu essas largias stueis mirar tgei tschera igl uors fa si dado zona'. — Co quellas cauras han oz aschi luc ils tettels. Tgisà sch'igl uors ha tittau ellas? Sa buc esser! Il mulscher va oz aschi tgunsch e levamein. La spema sebuglia prest sur ils urs della sadlutta ora ed ina caura ei aunc adina de mulscher. Sto esser ch'ellas dattan oz mo spema stagl latg. Mulscheder che sa buca far spema ni ei ni vegn mulscheder! In sitg latg caura sul saung uors giu, quei dat funs al magun la damaun aschi marvegl. L'ultima caura vegn en roda e la sadlutta filistré tschentada sin cruna avon nuegl.

Viegiu Fuorns tucc'ei pér ussa de stizzar. Negin che smina della bravura de Saturnin. L'emprema lavur ei de dismetter il cundrez della falla d'uors, sinaquei che negin vegni suenter co jeu sundel sestellegiaus de pegliar gl'uors vivs. Sco sch'ei fuss

ina trapla portel il crap d'in miez tschener culs dus auters ensemen ord nuegl. Per munconza d'in adattau utensil tschaffel la cadeina fermada vid il cugn-fier cun in maun, dend ina sdrappada ed omisdus restan a mi enta maun. Ussa pér sundel jeu pertscharts digl effect ch'il saung uors aveva contonschiu, semischedaus cul miu. Cadeina, cugn-fier e fildirom vegnan cavegliai en salv sin clavau per eventuals basegns pli tard. Aunc ina emprova de mia forza. In uors sto pesentar l'auter. Ei reussescha! Sin quei tschaffel il glimari per las combas davon e runel el vegn pass naven dal baghetg. Quel ha ina brava peisa de purtar naven d'Acletta tochen o Mulin. Tgi che ha cannau el e buiu de siu saung, port'era tal, cuost'ei tgei che vegli.

La sadlutta latg caura pareva quella damaun aschi de nuot peisa, mo sc'ina scadiola, e malgrad d'esser filistré e la spema che digrava giun plaun.

Arrivaus a mises Munderschei, arva Schimun ual gl'eschegia e salida mei cuagl usitau salid medelin de sum la val: 'Ludaus, Segner Jesus Chrest!' — 'Semper sei ludaus!', ei mia risposta sissu. 'Has forse gia giu affaras cuagl uors, Saturnin? Jeu hai udiu ni stec ni balluc questa notg.' — 'Jeu medemamein buc, denton mo che ti sappies: oz endamaun hai jeu pegliau e cannau vi Mises nausch in uors viv, gie schizun buiu de siu saung. La pli nobla selvaschina della val hai jeu fatg star, avon ch'ei tuchi de stizzar giu Fuorns'. Tiels davos plaids vegn era Juon de Baselia ord esch-nuegl cun la canastra, schend: 'Mossa peia, lu has fatg a nus in bien survetsch. Per ad interim essan segirs dils dents e della tazza digl uors. Nus lein esser gideivels de transportar giuadora la bestga, sch'igl ei d'engrau.' — 'Quei fa plascher! Gl'ei in tschanc, gl'uors ch'ieu hai cannau, in de tschels onns, in de pli vegl, peisa silmeins treis tscheners'.

Quei fuva sufficient e tuts orientai; pli bia scларiment duvrav'ei buca per far che la fama: 'Saturnin de Mulin ha pegliau e cannau in uors si Mises nausch' — ch'ei sederasada sc'in cametg en ed ord vischnaunca, schizun per gl'entir cumin e territori della Ligia Grischa, tochen a Cuera.

Suenter haver rugalau ils muvels, fatg uorden en tegia ed en nuegl, semettein nus treis cussadents de Munderschei sin via tier igl uors o Mises nausch. Gl'emprem vegnan las cauras schadas lartg. Ellas ughegian strusch de passar sur la sav'ora. Tgei egls — tgei gizzar las ureglias, tgei schular tral nas. In sparun

e davon nuegl si. En distanza de 50—60 pass seferman ellas, cattan adagur il ménder Muz che ni seregheglia ni muenta in soli pelegn. Ellas vegnan pli gagliardas e marvegliusas ed ughegian de mirar la selvaschina damaneivel. Tgi havess cartiu quei — seglia'la de stgella en in sparun giu encunter gl'uors, dend a quel ina botscha maisudida culs corns. — Cugl uors ei terraus, drov'ei pintga curascha de patengar el. Mo dal mument ch'el va encunter ad ellas sidretg sco in um, stend sin las combas davos, maunc'ei la curascha de botschar; aschia vegn quei beinsavens avon tier enqual um; nua ch'ei setractass de far valer siu plaid enstagl de quescher, fa'l la gatta morta e consenta en siu intern la malgiustia e violenza per siu e ded auters grondissim donn. —

Sin in pèr roms liungs e spess de daischa vegn gl'uors derschius per liung. Siu stupent fol astgass sut neginas circumstanzas pitir donn tiel transport da Raun liung²⁰⁶ giu tochen la via tras Acletta. Schimun e Juon de Baselgia targevan pils daischs, jeu mez havevel ligiau in terschiel entuorn las toppas davon e culiez, ual empau alla fuorma sco el era vegnius en il latsch e tenevel quel anavos, ch'el selischnassi buca giud la slusida de daischa. Arrivai tier la via daventa il transport pli fadigius. — En cons dueva il buordi vegnir transportaus tras Matergia²⁰⁷ a Mulin? Sils dus auters savevel insumma baghegiar pauc. Osum in biet vegn la carga retenida. Dacheu anora pudevan ils dus gidonters derscher a mi il schani sin la schuiala. ,Buc emprova, Saturnin, de purtar gl'uors', di Schimun, ,quel sfracca tei petta platta! — jeu hai lu era aunc empau gnarva e pos gnanc alzar el per in calun buc.' — Juon de Baselgia fuva a sias uras, sco el scheva, era staus in tschanc e lez pudeva pilver pesentar gl'uors davontier ord il plaun. Ussa buca luc! semettend empau a prun cul dies vid il biet, tschaffond il terschiel che teneva ensemen las combas davon ed il tgau, aschia ch'igl uors vegneva bein peis' e mesira cul pèz sin mias spatlas ladas, lu ina zacudida, ils dus auters ina stuschada e l'entira peisa schischeva

²⁰⁶ **Raun (Run) liung:** Sut Mises nausch, sur l'acla, numnada 'Acletta', vieifer s. Roc. Pareglia: Raun fontauna, Raun schetg, Raun lad, nums locals. Perencunter: Runtgete buca Rauntget. — Ei setracta d'ina penda prau magher che tonscha da Mises nausch tochen giu en l'acla de Acletta.

²⁰⁷ **Da Matergia a Mulin:** Tschancunet via, oz carrabla, pli baul senda.

solì sin miu tgièrp. Sustenius dals dus cumpogns pos jeu vegnir en pei cun il buordiun. — ,In uors, — aschi de dir', fan ils dus vischins in siper l'auter, — ,in uors porta veramein l'auter uors'. Il saung uors en mias aveinas haveva rendiu alla gnarva humana forza bestiala. Cun tgei pass franc e segir mavel jeu ordavon als dus suandonts sai aunc oz buca s'imaginar. Jeu audel mo ils plaids de Schimun scutinond a Juon: ,Quei ei cargau da mutg!'

O Muts, gest sil mir ault dil prau digl ugau de spenda, nua che Giachen talpè manevrava ier cun latschs e curnauls, tschentel jeu giu miu buordi per far in paus ed ina pintga ruassada, essend che sesferdar ora astgavel sut neginas circumstanças. Vi Mascengia, — nua che sesanflein presentamein a tagliar seif, haveva Stalter de Mascengia, consort p. m. della tatta Cuni-gunda, observau il curios transport e cuninagada persequitau nies secuntener e la curiosa selvaschina, quasi en fuormas d'engarschaun, ch'ins transportass leuvi si dies.

Quella gada bisogn'jeu de negin per schar tuter Meistermuz danovamein sin mias schuialas. Gl'emprem sforz de purtar gl'uors haveva rendiu mei il dubel pli ferm per la secunda attacca! —

A Matergia vulan ils paucs vischins de leu contemplar ed admirar gl'uors, tschentond Saturnin giu el sin la scala-crap de Schimun. Tgi duess far curvien de quei? Uors ves'ins buca mintga di, e de quels patagners forsa mai pli.

,Mo Dieunuardi, tgei tier ei quei', excloma sia dunnetta, vegnend ord cuschina sin esch-casa. ,Sas Turtè, quei ei il schani che ha giu engulau nies piertg ord zona si mises de Munderschei. Saturnin ha pegliau el oz endamaun bials e vivs o Mises nausch. Cannau el sco ins canna in piertg; mira cheu el culiez la cannadira; — epi patratga — aunc buiu in'entira mesira de siu saung ord la sadiala de mulscher cauras. Tgei forza ch'el ha survegniu cheutras, ch'el po purtar gl'uors tut persuls.'

Tem' e sgarschur han surpriu dunna ed affons ed era ils ulteriurs vischins serimnai per mirar gl'uors, udend il relat de Schimun sur la bravura dil de Mulin. Quasi quintavan els de veser enten mei in secund e pli prigus uors che quel che schisheva sin la scala-crap. Jeu, il Saturnin, fuvel enconuschents per in um migeivel e pacific ed hai a miu seregurdar mai caschunau ad enzatgi enzatgei dil mal. Mo dad ussa naven han

ins avon mei in cert sterment, sco d'ina bestia, ed ins untgeva mei per aschidedir magari ord via. Po star che quei fuva las consequenzas dil saung uors che percorreva mias aveinas!

Ils vischins ein gideivels quella ga de dar a mi gl'uors si dies, — e sco sch'ei fuss stau de purtar soli mo in camutsch giu dil Pez Tgiern,²⁰⁸ mondel cugl uors giu Mulin. Leu tschentel jeu giu el tut bufatg avon esch-casa denter talina de lenna ed il mulin.

Patertgei tgei egls mia buna veglia mummetta ha fatg, mussond ad ella la selvaschina. Ni da lezzas uras, ni suenter enzacu hai jeu risdau ad enzatgi, co gl'ei iu tier e co jeu sun vegnius a frida de pegliar gl'uors. A gliend veglia temeletga duess ins en tuts risguards sepertgirar de palesar aventuras de semegliont cuntegn, essend perniziusas per lur fantasia.

Suenter miezdi vegn gl'uors pendius si vid ina troma tschentada dal curmagl della talina de lenna traviers vi sil pusal della finiastra combra. Gl'uors tunscheva da leu tochen giun plaun. Cons ein stai e mirau quell'imposanta bestia de rapina. La casualitad ha vuliu che gest in dils dis sissu ei stau uatga officiala dils dignitaris de cumin cul parsura della Ligia Grischa, Landrechter Deflorin sin l'alp Puzetta,²⁰⁹ pervia de pretensiuns vid gl'uaul, ch'ils de Puzastg secartevan de puder far valer visavi la 'Vischinanza della Cadi'.

Sil retuorn de lur cavalcada ein ils dignitaris sefermai a Platta e buca tralaschau de serender vi Mulin per admirar gl'uors. Il cumin haveva decretau da lezzas uras tschien buns flurins venezians per scadin uors che vegneva sittaus e mazzaus. Jeu hai obteniu ils 100 flurins ed aunc saviu salvar per mei las duas toppas ch'ein enguttadas en crusch vid igl esch della casa mulin. Il di sissu ei il Giuncher de Castelberg vegnius cun in cavagl de sauma, cumprau giu gl'uors, pil qual el ha dau la summa d'ina buna vacca, transportau el a Mustér e, sco vegniu risdau, spediù tal a Turitg.

²⁰⁸ **Pez Tgiern:** Avonguardia dil Pez Ganaretsch.

²⁰⁹ **Alp Puzetta:** Ella schai sur il vitget de Fuorns al pei dil Pez la Buora, las Crunas e Pez Pader Placi a Spescha, e confinescha seniestar (viers miezdi) cun la Val Cristallina. Auda dapi 5 onns alla vischca, cumprada dalla corporaziun «Degagna» di Pruggiasco (Pruastg), Val Brein. Alp de cauras e vadias. Renomau 'caschiel caura' grass della Puzetta. — Pareglia la lavour d'Ursus de Medéll: Vieh- und Weidealpen an der Nordrampe des Lukmaniers.

Ussa essas ord marveglias e saveis co ei stat cun la catscha d'uors.» —

*

Ad enqualin dils auditurs parev'ei sco sch'ei fuss dau in crap giud il cor e gnanc ina smiula dell'entira risdada fuss curdada sin terren dormulent ultra dellas uras nocturnas che stulevan senza retard.

Dis ed onns relatav'ins d'ina generaziun a l'autra l'aventura de Saturnin cugl uors. Aschia eis ella semantenida en la tradiziun orala tochen sil di ded oz, nua ch'il sccribent de questa risdada ha, cun aunc ulteriuras episodas, sebasond sin raschienis cun glieud veglia, saviu componer tals tier ina novella en senn e coc verdeivel.

L'ura veglia muossa prest las duas della notg, concludend Saturnin sia discurrida. Ils umens pli vegls miravan beinduras durent la raquintaziun in siper l'auter, dend mintgaton da tgau, vulend da temps en temps affimar la verdeivladad de sias expectoraziuns, che talas tschaffien ragisch tier ils giuvens ed inflammeschien aschia quels pigl avegnir a talas bravuras.

Tini ei gl'emprem ch'arva la bucca. «Bravo, bravo, Saturnin! Nus engrazien per la risdada. Mo ina caussa stuess jeu tuttina remarcar. Duess ei a Saturnin ni ad enzatgi auter reussir de pegliar aunc pli uors, lu buca vender quel al Giuncher, mobein far ina fiastetta en vischnaunca, — jeu vuless dir, d'envidar en nus tuts puspei ad ina sera de tagliar seif uors, — tgei ditgel jeu, sun sesbagliaus — sunsch'uors, vi Mulin. Signur Sten, vus vegnesses lu era quella sera per far fiasta e secapescha creasses vus era per ina tala occasiun ina Cassa d'emprest sin mai seveser.»

Tuts applaudeschan il meini de Tini. — «Avund'uss», — fa sin quei Saturnin: «Naven cun las praulas, neunavon cun las troccas entochen ch'il caluster va a tuccar de stizzar. Jeu mirass bugen a tgeinin ei reussess de pegliar enqual auter uorset, meins prigulus, sco il bagat, ni il de bastuns, ni quel de spadas, ni la finfinala puspei il de rosas. Mo lu buca schar sura quei misteri soli agl ugau de spenda.»

La part hilarica de suenter mesanotg sesviluppescha e continuescha d'in oreifer passatemp e las uras de tagliar seif svaneschan mo memia spert. Negin che vegn mulestaus, ni dalla sien, ni dalla tema avon gl'uors.

L'ura muossa diesch avon las tschun. Il caluster ch'ei retg della partida dils capo-trochists, fa buca partida pli. «Jeu stoi entrar en survetsch. Fagei spert, ch'ei seigi finiu cu jeu entscheivel a tuccar de stizzar. Per tuttacass signur Sten, sch'ins fuss aunc buca alla fin sin tuttas measas cun la partida, savess jeu tuccar empau pli ditg oz endamaun. Mo per quei intent duvrass jeu in pign rinforzament ord la Trinchetta. Savess jeu bein far aunc in pign saultet cun ella?» — «Secapescha!» — ei tut ch'excloma — «denton, lu tut cun mesira, buca che ti sescumbigliasses e tuccasses de stizzar d'in contin, tochen ch'ei fuss uras de tucca de messa.» Il ditg dar troccas ha era caschunau disturbis al magun de Giachen talpè. Lez desiderava negins saults pli cun la Trinchetta, mobein havess preferiu in tal cun matrona Tregambe, avon ch'ira a perver sia vachetta ed il chischlet cauras e nuorsas. «Tgei stoda talpè», di Gusti. «Lein mirar d'esser avon, schiglioc vegn nossa filistucca alla glisch.» Strusch ein quels plaids ord bucca, ch'igl esch della stiva gronda, nua che l'illustra societad sediverteva cun las troccas sesarva e sin la sava digl esch compara l'amureivla comparsa de Rosa Maria, tenend enta maun la matrona Tregambe, fischad'en sco poppa de tscheiver.

«Bien di! Haveis sedivertiu pulit», fa Rosa Maria, — «e tgi ha fatg cun mei quei stuc e quella filiberga cheu on cuschina? — e tschenta matrona Tregambe a cauld en la fueina, endi?» — Tgei sorpresa, tgei surstada! Ha Rosa Maria giu negina sien questa notg, ni sesemiav'ella aunc? Daco ch'ins aveva saviu far quei tut discus on cuschina e gest anflau de saver ornar la caffetiera cun siu scussal. Tgei aveva quei de muntar? Negina risposta.

«Neu tscheu cun ella», cloma Giachen talpè, «forse ha ella aunc empau calira vid sesezza, lu scaldassel jeu cun siu cuntegn empau miu magun vit. Dar troccas l'entira stendida notg fa d'aventar pass in um sils onns.» — La caffetiera fa la cuorsa da quel, tier tschel. Ins mischeida siu cuntegn cun quel della Trinchetta ed aschia ei l'entira raspada de trochists d'aventada umens valents pil di current.

*

²¹⁰ **Punt Dulezi:** Passadi vegl de Platta a Drual.

La lutga cugl uors ei buca la suletta bravura che Saturnin ha prestau. Dal temps ch'el fuva en las meglieras forzas virilas, eis ei capitau, che la punt Dulezi²¹⁰ sesanflava en schliata constituziun ed ina reconstrucziun sedumandava urgenta. Per quei intent vegn pinau alla spunda de Peinzas²¹¹ travs larisich, che duevan tener vetas de glied. Ins haveva per moda, cura ch'ei setractava de construir enzatgei pil general de gie mai schar stgisar vid il material. Plontunas vegnevan pinadas senza risguard sin lur diever e destinaziun. La caussa principala fuva de saver sefar de grond, intenzionond silsuenter, tgei schanis d'umens seigien stai a sias uras vid talas lavurs cuminas. Gest la mesadad meins lenn havess contonschiu ual aschi bein, sche buca aunc meglier, il medem intent. Per semurdergiar de rabbitschar tals migiuns²¹² lenn ord gl'ual al liug de diever, ni sche quei mava insumma buc, laschond smarschir silsuenter tal a mesa via, fagev'ins buca cass. Aschia enzatgei semegliont capet'ei era quella ga. Negin sa dir cons umens ei ha duvrau, ni de pinar ni de transportar tanienta lenna al pei della punt. Fuvan las travs finalmein sil sulom, tgei suppias e peis-crap tenevan talas travs? E tgi metteva ellas a post ed en posiziun? Aschia eis ei era seresultau quella ga. La punt veglia ei tratga.²¹³ Soli duas travs stuschadas ina vitier l'autra unevan las rivas. Ils dus peis novs della punt eran francai e stabels per purtar las travs larisich. La gronda de quellas stuevan nov diesch umens lesser vidlunder per muentar giu dil plaz.

Il lenn ei cheu, mo per las forzas presentas nunduvreivels. Las duas travs vedras ch'eran veramein aunc bein en stan e parevan de resister per ulteriurs decennis alla construcziun,

²¹¹ **Spunda de Peinzas:** Seniester de Fuorns. Praus maghers.

²¹² **Tals migiuns lenn:** Bloccatscha maldulada. Migiun: carstgaun quader.

²¹³ **La punt veglia ei tratga:** La punt defecta ei disfatga. Tromas ed aissas ein allontanadas, medemamein era las suppias de Rein. — Punts veglias de lenn consistevan il bia ord dus ni treis cuors. Ils cuors de mintga vart eran tschentai sin fundament de crap e las travs francadas ed engraviadas cun plattunas che tenevan igl equilibr della peisa dil cuors de miez, sin lur tgaus. Sut quels vegnevan tschentadas las suppias. Tier l'erecziun d'in niev cuors restavan duas travs vedras serradas ensemen anavos e sur quellas vi vegnevan las novas tratgas e tschentadas a post en la giavischada distanza, sco quei che la punt dueva vegnir lada u mo graschla. Las vedras vegnevan silsuenter allontanadas.

fussen per discletg ruttas permiez, tgei catastrofa havess saviu succeder ed en consequenza ina troplada d'umens fatschentai cun mover la trav, curdai giu en las undas tschaffontas denter dus nas de grep. Negin ughegia de semetter vid tala lavur riscusa. Saturnin survesa immediat la penibla situaziun. El di: «Dev'ei buca aunc pli gross larischs sin Peinzas? — ina plonta liunga e grossa, che dess ora tschun buoras de siat bratscha.» — Sin quei tschaff'el ord maun ad in la megliera sigir e cun forza tremenda petg'el quella en la trav cun l'emprema smanada tochen la casa. «Stei naven tuts!» ei il laconic camond, «ch'ei schabegi neginas disgrazias!» — Ina sgeinada envi, ina enneu e cun forza gigantesca til'el l'immensa trav larisch sur las duas autras vi, tochen ch'ella schai sin omisdus peis-crap e las sutgas denteren. — «Cavegliar saveis ella persuls, mia lavur pil di ded oz ei prestada. A tgi che la sigir auda, lez sa sez trer ora ella.» — Negin ughegia de remarcar enzatgei sissu. Ins ei surstaus de tema e snuezi. La sigir ha stuiu vegnir scalprada ord la trav. Quei eran umens de tschels onns, umens sco cuolms, cun gnarva de fier.

*

Saturnin ei pli tard deplorablamein daventaus in'unfrenda de sia forza.²¹⁴ El valeva lunsch entuorn pil pli ferm e temiu um, setractond d'acziuns della forza. Vadias, mugias e vaccas pegliav'el el sprun. Ei dava era negins cavals che stuevan sin la liunga buca suddacumber a sia forza ed inschign, sch'el vuleva pegliar tals.

Da siu temps mavan ils magnats de Mustér en l'alp Cristallina a mesiras,²¹⁵ e quei adina a cavagl. Las mesiras en Cristallina cuzzavan per gl'ordinari treis dis. Da quei temps devan las vaccas latg sco de plover. Scadina vacca bletscha sunava giu

²¹⁴ **Saturnin unfrenda de sia forza:** Pareglia quella bravura cun auters cass en nossa litteratura. Gian Marchet Colani 1772—1837, Radioscola, Annada I, 1956. Sur ded umens fermes en connex cun purtar greva lenna: A. Maissen, *Werkzeuge und Arbeitsmethoden des Holzhandwerks in romanisch Bünden*, Erlenbach-Zürich 1943, p. 23 ss. — J. B. Massüger.

²¹⁵ **A mesiras:** Pareglia A mesiras, da G. C. Muoth. Sin Cadruvi, Baseli Berther, Solothurn 1904.

siat mesiras²¹⁶ ed aunc de pli per tschavera. Quei rendeva ed ei cunvegneva de mesirar il latg treis dis per saver reparter bein ed endretgs ils products de litgiras tier la scargada. Allas vaccas tunscheva da gliez temps l'jarva sils Solvers de mesiras²¹⁷ tochen tiel venter, e letgs fagevan ellas en mintga fiep e multer,²¹⁸ nua ch'ellas schischevan. Donn ch'igl entir plaun Cristallina ei ozildi surtratgs mo cun grava. Durent ils dis de mesiras laschavan ils personavels era viver l'atgna pial. O Perdatsch, en casa dil spitalier,²¹⁹ vegn ei festivau da camifo. Mintga ga vegneva sils dis de mesiras mazzau in grassira tschanc e tiel furtem nuorsa svidau pliras brels vin vuclin. Il secund di vegneva ina brel spinada en l'alp avon tegia e giud sia spina curreva lu buca mo scotgaischa. Returnond la davosa sera a casa vegn fatg in paus a Platta en casa pervenda. Leu sesanflava la solia ustria della val sper via, naven da Mustér tochen Perdatsch. Da quei temps provedeva Sur vicari de Capeder la pleiv ed enconuschents sco um conciliant ed ustier hospitont en tuts graus. El enconuscheva in bien daguot e bueva in sitg bein bugen en cumpignia, essend che las vegnas tramontanas dell'Abbazia giu en la Lumbardia furnevan in delicat saung dell'iua.

Tgi havess cheu buca stuiu schar dar giu la lieua, mond ni cavalcond speras vi, sefermond e prendend in refrestg avon che descender alla Punt romana e silsuenter ascender agl ault de Vergera.²²⁰ Aschia sedumandava la tradiziun dil di de mesiras de Cristallina. Ils cavals de siala vegnan catschai sin Pastg Platta,²²¹ in dretg obligat che la noblezia sursilvana, sco tuts dignitaris della Ligia Grischa exercitavan tschentaners neu, passond sco ufficials en uffeci, seigi tier uatgas e sedutas sil e sur il Lucmagn. Fuvan ins semtgaus de continuar il viadi ensi

²¹⁶ **Scadina vacca bletscha sunava giu siat mesiras:** Manegiau 7 liters. Cun sunar vul esser indicau il legreivel tun dils sleps che settan giu ella sadiala de mulscher.

²¹⁷ **Ils solvers de mesiras:** Buns loghens e muletgs resalvai per ils solvers de dis de mesiras. Pareglia tscheinass, entscheynas, gentars, muletgs de Nossadunna d'uost etc. Mira nota 190b.

²¹⁸ **Mintga fiep e multer:** Fiep: pintga foppa, Multer: cavorgia stretga d'in ual, val etc.

²¹⁹ **En casa dil spitalier:** En quest liug: Hospitalier, igl affittader dil Hospezi de Perdatsch.

²²⁰ **Igl ault de Vergera:** Via veglia della Punt romana viers Mumpe Medel.

²²¹ **Pastg Platta:** Pastira de casa sur il vitg de Baselgia.

ni giuviars, vegnevan ils sumaris²²² stavlai e pigliai. Quei ei buca lavurs per mintgin. Giunchers e noblezia tenev'enzatgei sin cavals empau sprezis, che schavan buca crescher jarva sur ils fiars, culs quals ins vegneva enzacu giud via. Sco'l pli qualificau um per quei survetsch valeva lunsch avon ad auters Saturnin de Mulin. El habitava en pintga distanza dalla casa pervenda, strusch in quart d'ura naven. Per temps observav'el, sch'ei fussi de far ina fatschenta ni l'autra, sesanflond cavals sin pastg. In schul ni dus da part dil cavalier fuva sufficient, sesend el sil baun avon mulin, ed en in batterdegl il survetsch en funcziun, pertgei negin fageva far in tal per nuot.

Vegn onns suenter la sentupada cugl uors ha era el survegnu la frida mortala. Vulend el in di de stad pegliar il cavagl dil Landrechter Martin Riedi de Sursaissa sin Pastg Platta, essend buca staus sperts avunda, obtegn Saturnin ina frida cul fier cavagl en il pèz. Ei rumpa ina aveina dil lom e caschunescha ad el aschia plaunsiu la schinumnada 'buola'.²²³ Il cavagl denton ha el buca schau dar. Igl ei stau il davos ch'el ha silsuenter ughegiau de pegliar. Malsaus e pusignonts, eis el buca pli staus habels de serestabilir. Strusch dus meus pli tard ha il zenn grond sin la tuor de s. Martin a Platta annunziau sia mort. —

Stimaus e bein vesius da tuts, ha in grond conduct de bara, sco darar enzacu avon, accumpignau el tiel davos ruaus. Entgins dils cumpogns della sera de tagliar seif a Mascengia ruaussan gia en santeri.

Tini, Gusti e Duri ein dils emprems che suondan il vischi, purtaus da quater mats en las meglieras forzas. Rosa Maria, che meina a bratsch dus viscals mattets, ils fegls de Duri Fipp, veva giu raschun la sera de tagliar seif on cuschina enviers ils treis strolis de maseinas: Saturnin vegn a purtar il tschupi cun el en fossa. E quei ei veramein severificau. Oz sa negin pli enzatgei ded el. Restau ei siu num e sias bravuras, dallas qualas la davosa ei, vulend exequir tala, daventada la catastrofa mortala. Igl um de fier, cun forzas d'in uors, ei buca pli, mo ses buns propiests e principis cristians suent'ils quals el viveva, ein restai e possien semantener vinavon els tschentaners futurs el ravugl dil sentir, segidar e sufrir d'in pievel prus montagnard grischun. El ruaussi en paisch! —

²²² **Ils sumaris:** Cavals de sauma. Mira nota 51.

²²³ **La schinumnada 'buola':** Liug d'ina frida ella scaffa che fa marscha en conseguenza de saung encugliau.